

3 KRONIKA²⁰²¹ 69

IZ ZGODOVINE ŠOŠTANJA

69
2021

KRONIKA

kronika.zzds.si/kronika

Iz zgodovine Šoštanja

Uredil Miha Preinfalk

IZDAJA ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

<https://zzds.si>

Kronika 2021, letnik 69, številka 3 – Iz zgodovine Šoštanja

Odgovorni urednik/ Managing editor:

dr. Miha Preinfalk (Ljubljana)

Tehnična urednica/ Technical editor:

mag. Barbara Šterbenc Svetina (Ljubljana)

Uredniški odbor/ Editorial board:

mag. Sonja Anžič-Kemper (Pforzheim, Nemčija), dr. Aleš Gabrič (Ljubljana),
dr. Stane Granda (Ljubljana), dr. Eva Holz (Ljubljana), dr. Katarina Keber (Ljubljana),
dr. Miha Kosi (Ljubljana), dr. Harald Krahwinkler (Celovec), Irena Lačen Benedičič (Jesenice),
dr. Tomaž Lazar (Ljubljana), dr. Hrvoje Petrić (Zagreb), dr. Vlasta Stavbar (Maribor),
dr. Imre Szilágy (Budimpešta) in dr. Nadja Terčon (Piran)

Za znanstveno korektnost člankov odgovarjajo avtorji.

© Kronika

Redakcija te številke je bila zaključena:

25. oktobra 2021

Naslednja številka izide/ Next issue:

februar/ February 2022

Prevodi povzetkov/ Translations of Summaries:

Manca Gašperšič - angleščina (English)

Lektoriranje/ Language Editor:

Rok Janežič

UDK/ UDC:

Breda Pajsar

Uredništvo in uprava/ Address of the editorial board:

Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU / Milko Kos Historical Institute at ZRC SAZU
Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana

Letna naročnina/ Annual subscription:

za posameznike/ Individuals 25,00 EUR

za študente in upokojene/ Students and Pensioners 18,00 EUR

za ustanove/ Institutions 30,00 EUR

Cena te številke v prosti prodaji je/ Single issue 20,00 EUR

Izdajatelj/ Publisher:

Zveza zgodovinskih društev Slovenije

Aškerčeva cesta 2

SI-1000 Ljubljana

Transakcijski račun/ Bank Account:

Zveza zgodovinskih društev Slovenije 02010-0012083935

Sofinancirajo/ Financially supported by:

Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije/ Slovenian Research Agency

ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa/ ZRC SAZU, Milko Kos Historical Institute

Izid te številke je finančno podprla tudi Občina Šoštanj

OBČINA ŠOŠTANJ

Računalniški prelom/ Typesetting:

Medit d.o.o.

Tisk/ Printed by:

Fotolito Dolenc d.o.o.

Naklada/ Print run:

500 izvodov/ copies

Revija Kronika je vključena v podatkovno bazo/ Kronika is indexed in:

Scopus; Historical Abstracts, ABC-CLIO; MLA International Bibliography; PubMed; ERIH Plus; Bibliography of the History of Art.

Na naslovni strani/ Front cover: Prapor trga Šoštanj iz leta 1791 / Banner of the market town of Šoštanj from 1791 (Universalmuseum Joanneum, inv. št. / Inv. Nr. 951)

Na zadnji strani/ Back cover: Neorenesančni okras na Kajuhovem domu (nekdanji hotel Avstrija) v Šoštanju / Neo-Renaissance decoration on the façade of the »Kajuhov dom« (former Hotel Austria) in Šoštanj (foto / Photo: Barbara Žabota)

ISSN 0023-4923 (tiskana izdaja)

ISSN 2670-6865 (spletna izdaja)

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

94(497.4Šoštanj)(082)

IZ zgodovine Šoštanja / uredil Miha Preinfalk ; [prevodi povzetkov Manca Gašperšič - angleščina]. -
Ljubljana : Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2021. - (Kronika, ISSN 0023-4923 ; letn. 69, št. 3)

ISBN 978-961-6777-28-5
COBISS.SI-ID 82590467

KAZALO

Miha Preinfalk:	Šoštanj – na poti iskanja nekdanje veljave.....	407
	Šoštanj: On the path of retracing its former standing	409

Razprave

Tone Ravnikar:	Trg Šoštanj v srednjem veku	411
Boris Golec:	Šoštanj v stoletjih trške avtonomije.....	425
Boris Golec:	Trg Šoštanj po prvem ljudskem štetju leta 1754	473
Igor Sapač:	Gradova Žamberk in Forhtenek. Arhitekturnozgodovinski oris	493
Igor Sapač:	Grad in dvorca v Šoštanju. Arhitekturnozgodovinski oris	533
Miha Preinfalk:	Rodbina Del-Negro. Genealoška skica šoštanjskih graščakov	619
Rok Poles:	S praporom in partizano skozi luknjo pri vretenu. Prostorske in obredne značilnosti obhoda pomirja trga Šoštanj.....	639
Lilijana Urlep:	Kako je trg Šoštanj v obdobju jožefinskih cerkvenih reform skoraj dobil samostojno župnijo. Izsek iz cerkvenoupravne zgodovine trga Šoštanj	673
Aleksander Žižek:	Med hudodelci Deželjskega sodišča Šoštanj.....	687
Aleksandra Gačič:	Odšli so iz Šoštanja, a nikoli pozabili nanj – Josip, Mihael in Bogumil Vošnjak.....	703
Franc Rozman, Miha Šimac:	<i>Vse doseže, kar mu drago:</i> Johann baron Samonigg (1839–1915)	717
David Vidmar Čeru:	»Živel najmlajše mesto štajerskega zaledja!« Administrativni povzdig Šoštanja iz trga v mesto maja 1911	739
Miran Aplinc:	Šoštanj in Šaleška dolina v popisih prebivalstva od druge polovice 19. stoletja do druge svetovne vojne.....	757
Miha Šimac:	<i>Pozdravi iz Šoštanja:</i> od časopisnihotic do zaporniških aktov (1890–1918)	773
Špela Poles:	Poldrugi vagon kanditov in slaščic na mesec. O Rajšterjevi tovarni čokolade, bonbonov in slaščic v Šoštanju	785
Bogdana Marinac:	Dušan Mayer, kapitan dolge plovbe iz Šoštanja, in življenje pomorščakov v njegovem času	797
Klemen Kocjančič:	»Hitlerjansko gnezdo«: iz zgodovine Šoštanja med drugo svetovno vojno	823
Danilo Čebul:	Živeti v Šoštanju – mestu luči in visokih dimnikov	843
Bogdan Kolar:	Lokovičan Ivan Kešpret – fotograf in učitelj v Indiji	865

Milana Klemen, Urška Todosovska-Šmajdek:

Vila Mayer, vila Široko in dvorec Gutenbüchel
s parkom – konservatorski oris stavbne in
vrtnoarhitekturne dediščine875

Luka Bogovčič:

Ponovno odkrite lepote in skrivnosti Vile Mayer.
Konservatorsko-restavratorski posegi v Vili Mayer897

**Matija Zorn, Mateja Breg Valjavec,
Daniela Ribeiro:**

Preoblikovanje pokrajine zaradi pridobivanja
lignita – na primeru Šoštanja in okolice.....915

Gradivo

Domoznanska dejavnost Knjižnice Velenje
(*Andreja Ažber*)929

Po razstavah

Muzej usnjarstva na Slovenskem (MUS)
(*Miran Aplinc*)935

Vila Mayer (*Špela Poles*).....941

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 728.82(497.4Šoštanj)"11/20"

Prejeto: 1. 9. 2020

Igor Sapač

izr. prof. dr., muzejski svetovalec, Univerza v Mariboru, Fakulteta za gradbeništvo, prometno inženirstvo in arhitekturo,
Oddelek za arhitekturo, Krekova 2, SI-2000 Maribor
E-pošta: igor.sapac@um.si

Grad in dvorca v Šoštanju

Arhitekturnozgodovinski oris

IZVLEČEK

Prispevek obravnava doslej v glavnem prezrti arhitekturnozgodovinski pomen srednjeveškega gradu Šoštanj, izginulega istoimenskega novoveškega dvorca in dvorca Turn v Šoštanju. Zgodovina in stavbni razvoj vseh treh stavb sta zelo prepletena. Srednjeveški grad je na vzpetini nad dolino reke Pake stal med drugo polovico 12. stoletja in časom okoli leta 1438. V drugi polovici 13. stoletja oziroma v 14. stoletju sta v njegovi bližini nastala z njim funkcionalno povezana stolpasta dvorca, iz katerih sta se v novem veku razvila novoveška šoštanjska dvorca. Na robu šoštanjskega trga postavljeni dvorec Šoštanj je do poznega 17. stoletja prerasel v odlično plemiško rezidenco, ki je največji razcvet doživela v obdobju rodovine grofov Schrattenbach, a je bila leta 1734 uničena v požaru, nakar so njene ostanke odstranili. Kot upravno središče in rezidenca je dvorec Šoštanj nadomestil dvorec Turn, ki je nastal z domiselno adaptacijo kašče iz 17. stoletja in ki je v prenovljeni obliki iz 19. in 20. stoletja še danes ohranjen.

KLJUČNE BESEDE

grad, srednjeveški gradovi, dvori, dvorec, renesančni dvorci, plemiški vrtovi, Šoštanj, Schönstein, Pusti grad, Turn, arhitektura, arhitekturna zgodovina, kastelologija, stavbni razvoj, romanika, gotika, renesansa, barok, šoštanjski, Vovbrški, Žovneški, groffe Celjski, Schrattenbach, Schrottenbach, Thurn-Valsassina

ABSTRACT

A CASTLE AND TWO MANORS IN ŠOŠTANJ. A DESCRIPTION OF ARCHITECTURAL HISTORY

The contribution discusses the so far largely neglected architectural historical significance of the medieval Šoštanj Castle, the no longer extant homonymous early modern manor, and Turn Manor in Šoštanj. The history and the architectural development of the three buildings are closely intertwined. The medieval castle stood on the hillside overlooking the Paka Valley between the second half of the twelfth century and about 1438. In the second half of the thirteenth century and the fourteenth century, respectively, a tower house was constructed nearby to serve the castle, both of which were subsequently converted into early modern Šoštanj manors. Built on the edge of the market town of Šoštanj, the homonymous manor had grown into a magnificent noble residence by the late seventeenth century and reached its greatest prosperity during the period of the Counts of Schrattenbach. In 1734, however, it was razed by a fire and its remains were removed. After the decline of Šoštanj Manor, the role of the administrative centre and residence was taken over by Turn Manor, which came into existence through an imaginative adaptation of a seventeenth-century granary and is still preserved in the renovated forms it was given in the nineteenth and twentieth centuries.

KEY WORDS

castle, medieval castles, tower houses, manor, Renaissance manors, noble gardens, Šoštanj, Schönstein, Pusti Grad Castle, Turn, architecture, architectural history, castellology, architectural development, Romanesque architecture, Gothic architecture, Renaissance architecture, Baroque architecture, lords of Schönstein (Šoštanj), Counts of Heunburg (Vovbre), lords of Sannegg (Žovnek), Counts of Cilli (Celje), Schrattenbach, Schrottenbach, Thurn-Valsassina

Prispevek posvečam spominu na mojega skrbnega in natančnega pradedu Ivana Kokala, rojenega 8. 12. 1878 v Ravnah pri Šoštanju št. 29 in umrlega 8. 11. 1957 v Mariboru.

V zadnjih sedmih desetletjih se je tradicionalna podoba Šoštanja zelo spremenila in trije visoki hladilni stolpi kompleksa Termoelektrarne Šoštanj so prevzeli vlogo osrednje grajene prostorske dominante sodobnega mesta. Kljub temu sta v prepoznavni veduti urbanizirane in industrializirane naselbine ostala trdno zasidrana tudi grajena simbola iz fevdalnega obdobja, ki je vse bolj odmaknjeno in pozabljeno. Ostanek visokega glavnega stolpa srednjeveškega šoštanskega gradu, ki se ga je po opustitvi oprijelo značilno domače ime Pusti grad,¹ in prenovljeni dvorec Turn – nekdanja kašča šoštanskega zemljiškega gospodstva in poznejši hotel ter delavski blok –, ki mu domačini največkrat rečejo graščina oziroma Vošnjakova graščina,² ohranjata spomin na začetke Šoštanja v 12. stoletju in na njegov razvoj v novem veku. Prav po gradu, ki je še danes nepogrešljiv sestavni del vedute šoštanskega Glavnega trga, je naselbina dobila svoje nemško in nato še po njem prirejeno slovensko ime in zdi se, da se njegova podoba, skupaj s podobama dveh nekdanjih srednjeveških stolpastih dvorov ob vznožju grajske vzpetine, v zelo abstrahirani obliki zrcali v treh lepih kamnih (*schöne Steine*) – na vzpetino postavljenih treh nekdanjih šoštanskih srednjeveških grajskih stavbah – na heraldični desni »govoreči« polovici šoštanskega grba.³ Vse kaže, da sta nekdanja srednjeveška stolpasta dvora pozneje prerasla v novoveška dvorca, od katerih pa je naš čas dočakal samo eden. Drugi, ki je bil na koncu zanimiva poznorenesančna arhitekturna stvaritev, je v sodobni zavesti prisoten samo še z ostankom nekdanjega vrtnega zidu in z upodobitvijo Georga Matthäusa Vischerja iz poznega 17. stoletja.⁴

*Novi prostorski okviri dvorca Turn v Šoštanju
(foto: Igor Sapač, 2021).*

Šoštanske grajske stavbe doslej še niso bile deležne ustreznih poglobljenih stavbnogodovinske analize in iz nje izhajajoče korektne interpretacije razvoja njihove nekdanje grajene podobe skozi čas. Ta študija poskuša to vrzel zapolniti in vzpodbuditi nadaljnje raziskave zgodovine in stavbnega razvoja grajske kulturne dediščine na območju Šoštanja in v širšem prostoru Šaleške doline. Ker so bile tri grajske stavbe v Šoštanju zgodovinsko in prostorsko tesno povezane, je smiselna njihova arhitekturnozgodovinska obravnavna v okviru enega članka.

SREDNJEVEŠKI GRAD ŠOŠTANJ

Šoštanski grad, od katerega je ostalo samo nekaj markantnega zidovja, je nastal na približno 450 m visokem pomolu sredi strmega pobočja nad dolino reke Pake, nad stičiščem poti proti Koroški oziroma Zgornji Savinjski dolini.⁵ Grajski pomol je dostopen po vijugasti poti z južne strani in je na zahodni strani od pobočja ločen s približno 6 m globokim in do

¹ Izvorno nemško grajsko ime Schönstein, po katerem je prirejeno slovensko ime Šoštanj, v dobesednem prevodu pomeni lepi kamen, torej lepi grad (prim. Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon*, III, str. 850; Orožen, *Gradovi*, str. 111–113; Pettau, Imena važnejših, str. 109; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Četrta knjiga*, str. 96; Snoj, *Etimološki slovar*, str. 417; Poles, O dvanajstih gradovih, str. 18–19; Poles, Velika lesena stavba, str. 316). Ljudsko poimenovanje Pusti grad se je za razvaljene gradove že pred stoletji uveljavilo tudi v drugih predelih slovenskega prostora; srečati ga je mogoče še na gradovih Lož na Notranjskem, Novi grad nad Pred-dvorom in Waldenberk nad Lipnico pri Radovljici. Podobno poimenovanje je uveljavljeno tudi ponekod na Češkem – denimo Pustý zámek (Štrálek blizu Olomuca) – in v Avstriji (Ödes Schloss).

² Za problematiko terminoloških oznak grajskih stavb prim. Sapač, Kaj je grad, str. 391–412. Prim tudi Vošnjak, Moj rojstni kraj, str. 44.

³ Za šoštanski grb: Otorepec, *Srednjeveški pečati*, str. 28–30, 249, 257, 271–272; Poles, *Stopetkrat*, str. 24; Poles, Od srčaste-ga štita, str. 117–134; prim. Hribnik, *Mesto Šoštanj*, str. 175.

⁴ Vischer, *Topographia*, 1971, sl. 108; Vischer, *Topographia*, 2006, sl. 115. Prim. Poles, Velika lesena stavba, str. 323–325.

⁵ Ena pot je pod gradom peljala proti zahodu, mimo gradu Kacenštajn do prelaza Kramarica in naprej do Črne na Koroškem oziroma čez Lepo Njivo do Mozirja, druga pot pa je peljala proti severozahodu, čez prelaz Sedlo do Črne na Koroškem (prim. Curk, O cestnem omrežju, 1986, str. 14; Curk, Prometne razmere, 1994, str. 17; Curk, Prometne razmere, 1999, str. 157).

Sožitje v prostoru: dvorec Turn oziroma Vošnjakova graščina in razvaljeni srednjeveški grad Šoštanj oziroma Pusti grad (foto: Igor Sapač, 2021).

Dvorec Šoštanj z vrtom, kaščo (poznejšim dvorcem Turn) in razvaljenim srednjeveškim gradom na bakrorezni upodobitvi iz Vischerjeve Topografije vojvodine Štajerske iz okoli leta 1681 (zasebna zbirka).

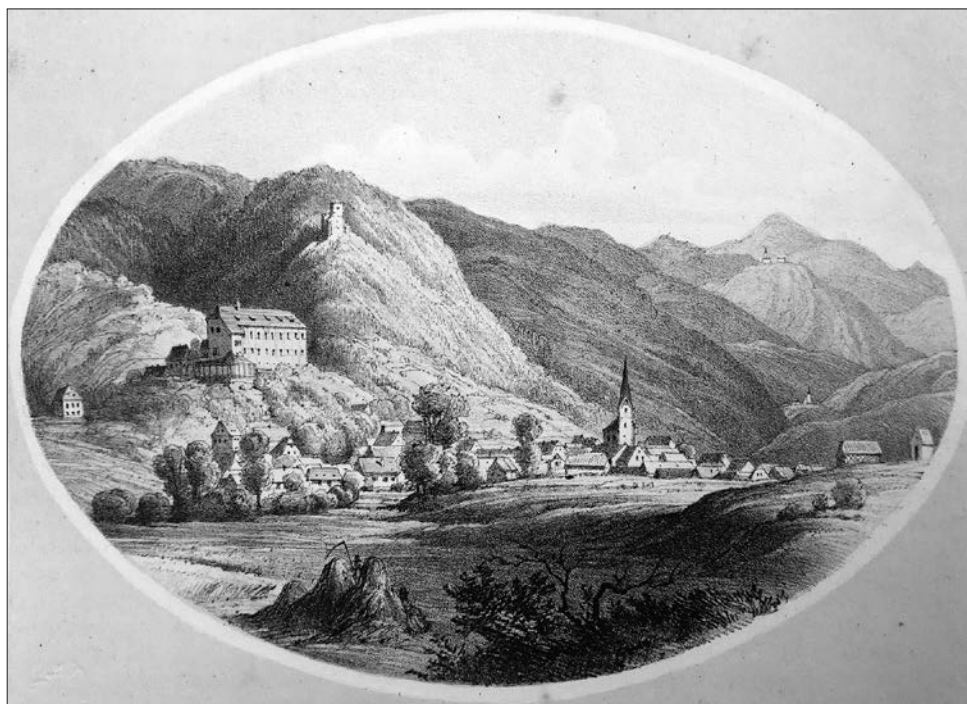
Šoštanj na kolorirani litografski upodobitvi neznanega avtorja iz t. i. Stare Kaiserjeve suite iz časa med letoma 1824 in 1834 (zbirka Kozjanskega parka na gradu Podsreda).

Šoštanj (Schönstein) na upodobitvi neznanega avtorja iz t. i. Nove Kaiserjeve suite, nastale med letoma 1839 in 1858 oziroma okoli leta 1850 (zasebna zbirka).

Dvorec Šoštanj (Turn z naselbino Šoštanj) nedaleč Dobrne pri Celju (Schloss Schönstein unweit Neuhaus bei Cilli) na upodobitvi neznanega avtorja iz t. i. Nove Kaiserjeve suite, nastale med letoma 1839 in 1858 oziroma okoli leta 1850 (zasebna zbirka).

Šoštanj na upodobitvi Carla Reicherta iz okoli leta 1863 (Reichert, Einst und jetzt, III, št. 44, zasebna zbirka).

Visoki razvaljeni ostanki glavnega stolpa šoštanjskega gradu pred sanacijo (foto: Igor Sapač, 29. 7. 1997).

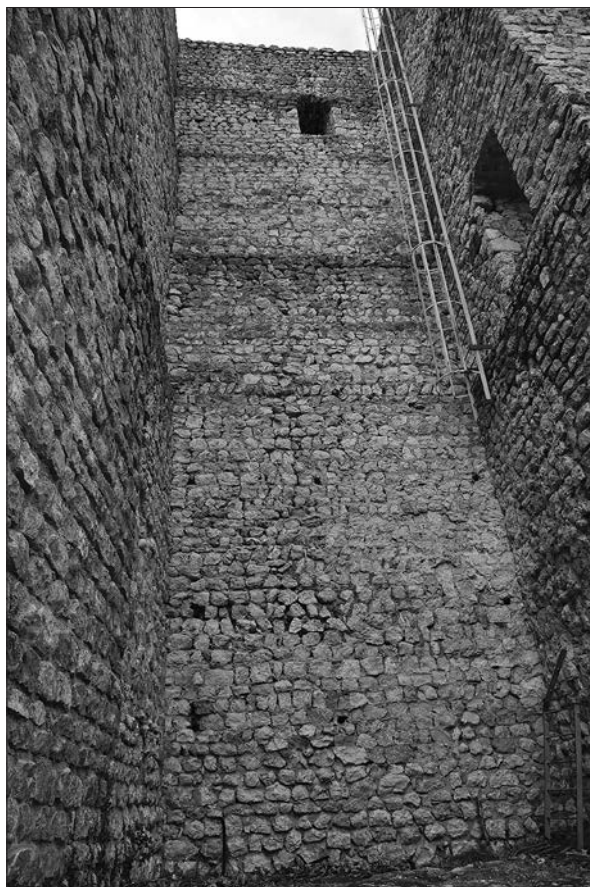
12 m širokim obrambnim jarkom, ki je usekan v naravno skalno osnovo. Na severni, vzhodni in južni strani pomol zamejuje strmo pobočje, ki kaže, da je bil dostop do gradu najverjetneje vseskozi tam, kjer je še sedaj. Nekdanja grajska stavba je bila postavljena na deloma umetno izravnani talni ploskvi, ki se položno spušča od zahoda proti vzhodu in je v tej smeri dolga 33 m, v smeri od severa proti jugu pa v dolžino meri do 26 m. Do danes je od nekdanje stavbne zasnove ostala zlasti visoka razvalina glavnega grajskega stolpa – bergfrida, ob njem pa skromnejši fragmenti kamnitega zidovja, ki že na prvi pogled kažejo, da so nastali v različnih obdobjih.

Ostane glavnega grajskega stolpa z do tal področno južno polovico je do precej ponesrečeno izpeljane sanacije v letih 1998 in 1999 kazal značilno podobo že dolgo nazaj nasilno razvaljene utrdbe.⁶ Stolp je zasnovan na skoraj povsem pravilni kvadratni talni ploskvi; dolžine njegovih stranic znašajo od 9,6 do 9,8 m. Debeline zidov stolpa pa se razlikujejo; zahodni zid, ki je obrnjen proti pobočju vzpetine, je pri tleh debel približno 2,6 m, severni in vzhodni zid sta

debela 2 m, južni zid pa 2,2 m.⁷ Zidovje stolpa je visoko do približno 21 m, vendar ni več nikjer ohranjeno do prvotne višine. Pozidano je iz grobo obklesanih apnenčevih kvadrastih zidakov, položenih v dokaj pravilne lege, in nima posebno poudarjenih ogelnikov, kar kaže, da je stolp nastal v obdobju romanike pred sredino 13. stoletja. Ogelni kamni so iz istega apnenca kot drugi zidaki in s svojimi višinami določajo višine leg zidakov. V zidovju so ponekod luknje okroglega prereza; to so značilne odrnice – sled nekdanjih gradbenih odrov iz časa gradnje stolpa. Na notranji strani stolpa se zidovje na nivojih nekdanjih lesenih medetažnih tramovnih konstrukcij proti vrhu petkrat stopničasto stanjša; zidne stopnice so široke približno 20 cm in oblikovane v parih, ki so usmerjeni izmenično, s ponovitvami iste smeri v vsaki drugi etaži. To kaže, da so bili nekdanji leseni stropniki, ki so počivali na zidnih stopnicah, v vsaki drugi etaži usmerjeni v isti smeri. Po zidnih stopnicah je mogoče sklepati, da je imel stolp nekoč nad skoraj 8 m visokim pritličjem še štiri nižja – med 3,3 m in 2,1 m visoka – nadstropja in na vrhu najverjetneje

⁶ Prim. Stopar, *Gradovi, graščine*, str. 504–506; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Četrta knjiga*, str. 96–98.

⁷ Prim. tlorisni posnetek v: Stopar, *Razvoj*, str. 31, 69 (z deloma napačno vrisanimi debelinami zidovja stolpa).

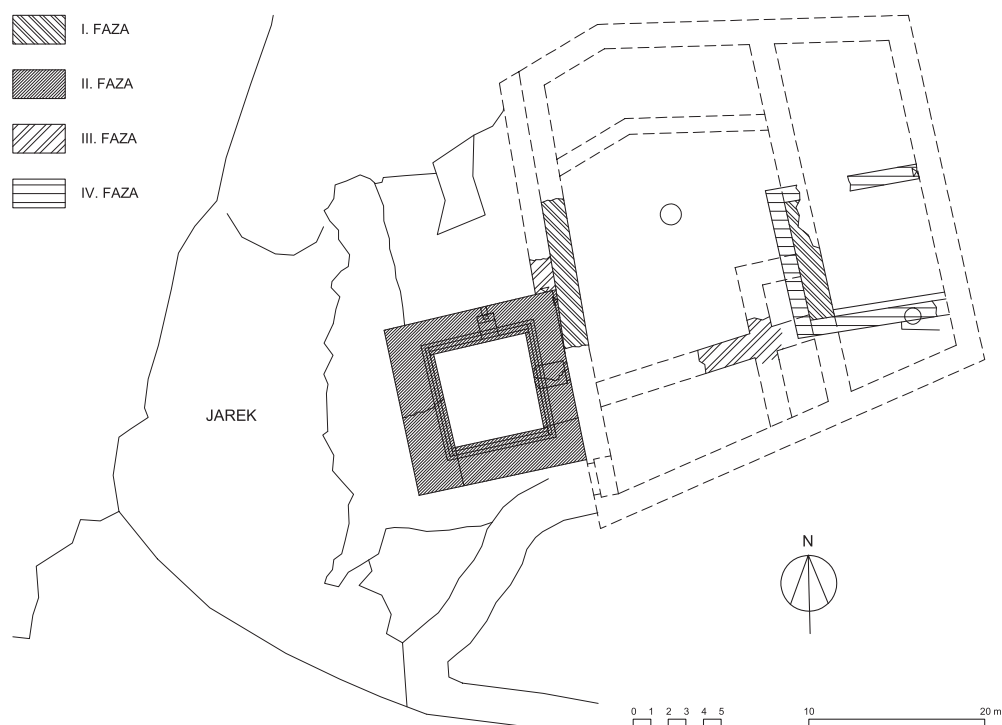
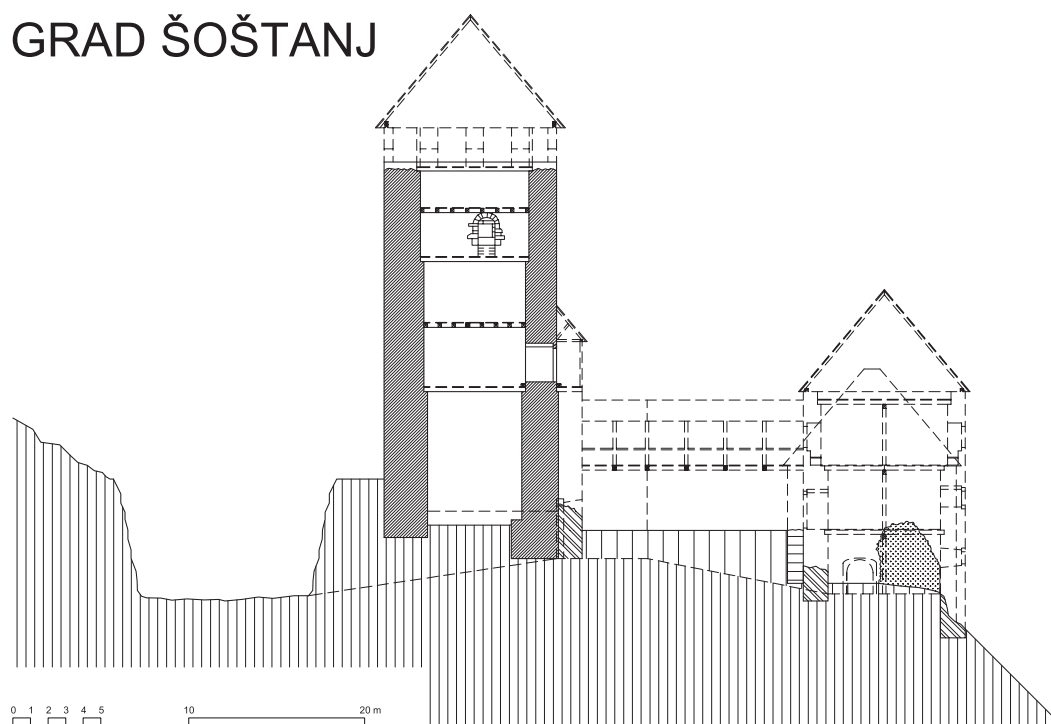

Zunanjščina in notranjščina saniranega ostanka glavnega stolpa šoštanjkega gradu (foto: Igor Sapač, 2021).

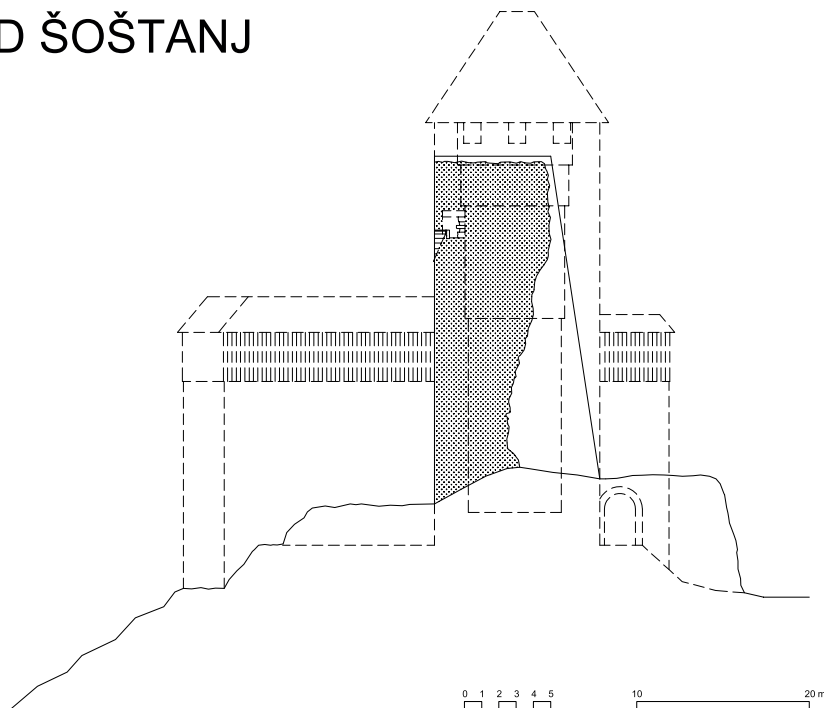
Stranišče na severni steni v nekdanjem tretjem nadstropju glavnega stolpa šoštanjkega gradu z zunanje in notranje strani (foto: Igor Sapač, 2021).

GRAD ŠOŠTANJ

Prerez proti severu (zgoraj) in tloris (spodaj) srednjeveškega gradu Šoštanj z vrisanimi fazami stavbnega razvoja ter črtkano označenimi porušenimi deli (risal: Igor Sapač, 2021).

GRAD ŠOŠTANJ

Poskus rekonstrukcije osnovne zasnove zahodne fasade gradu Šoštanj okoli leta 1200 s črtkano označenimi porušenimi deli in pikčasto označenim obsegom ohranjenega dela zahodne stene glavnega stolpa. Posebej je v prerezu narisano stranišče v severni steni stolpa (risal: Igor Sapač, 2021).

še obrambno podstrešno poletajo, ki je sedaj ni več. V vzhodni steni je v nekdanjem prvem nadstropju ohranjena severna polovica ostenja prehoda v stolp, ki je od sanacije leta 1998 dopolnjena z dokaj nedomiselnim sodobno armiranobetonsko interpretacijo polkrožno zaključenega romanskega vhodnega portala. Ostenje prehoda je bilo že prvotno obokano s plitkim banjastim obokom.⁸ V nekdanjem tretjem nadstropju stolpa je na severni steni v celoti ohranjena odprtina, ki na prvi pogled – zlasti z zunanjsčine – učinkuje kot svetlobna lina, a je v resnici posebno suho stranišče – ajželj –, umeščeno v polkrožno zaključeni niši debelega zidu. Od odprtine v zidanem sedežu je poševno skozi zid navzdol speljan ozek jašek, od koder so iztrebki v loku zdrseli na plano.⁹ Odsotnost ustreznih sledov v zidovju kaže, da straniščna niša na notranji strani ni bila zaprta z vrati in da se je torej vanjo odpiral prost pogled iz bivalnega prostora v tretjem nadstropju stolpa, kar priča o odnosu do zasebnosti na gradovih v tistem obdobju. Niša je bila približno 65 cm nad tlemi, kar kaže, da so bile pred njo sprva najbrž postavljene tri lesene stopnice. Dru-

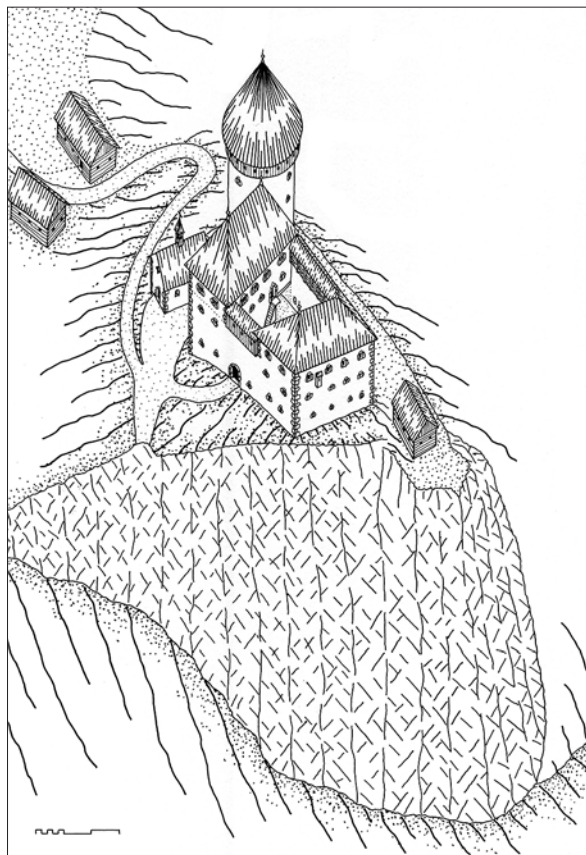
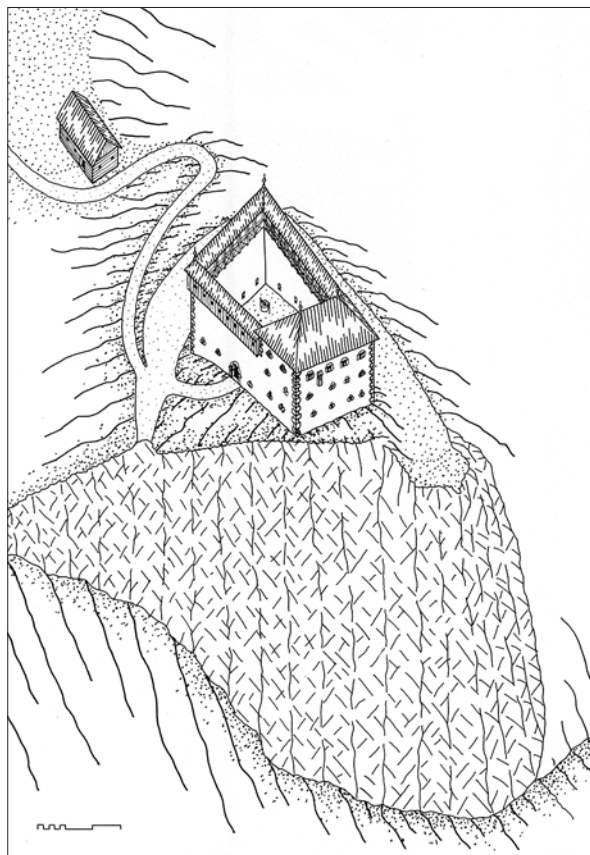
gih odprtih na ostanku stolpa ni. Zdi se, da je bilo več odprtih na južni steni, ki pa je podrta do tal.

Na zunanji strani originalnega dela vzhodne stranice stolpa do višine približno 8 m od sedanjega nivoja tal nekdanjega notranjega grajskega dvorišča struktura zidave brez zidnega plašča iz klesancev dokazuje, da so stolp sekundarno prizidali k starejšemu obzidju, ki je sedaj deloma ohranjeno samo do višine približno 1,5 m in v dolžini približno 8,5 m.¹⁰ Debelina obzidja znaša od 1,3 m do 1,4 m, severno od stolpa pa so obzidje po njegovi gradnji sekundarno odebelili za 1,2 m. Potek obzidja je razviden samo na zahodni strani, kjer se nanj naslanja zidovje stolpa. Na drugih straneh grajskega pomola je obzidje podrto do tal in je njegov potek mogoče samo deloma slutiti v konfiguraciji terena. Vse kaže, da je nekdanje notranje grajsko dvorišče od 1,5 m do 3,5 m visoko zasuto z ruševinskim materialom. Na vzhodni strani pomola so do 4 m visoki in do 90 cm debeli razvaljeni kamniti zidovi nekega poslopja, ki je bilo prislono na notranjo stran porušene vzhodne stranice grajskega obzidja. Poslopje je imelo pravokotno talno ploskev in mere njegove površine v notranjščini so znašale približno 6,9 × 7,8 m. Južni zid poslopja ima na notranji oziroma severni strani 40 cm širok in 60 cm visok podzidek. Morda gre za nekdanjo obzidno zidano klop. Zahodni del poslopja so zgradili

⁸ Nastavek oboka sem evidencialno ob prvem obisku razvalin gradu Šoštanj 29. julija 1997.

⁹ Prim. Stopar, *Razvoj*, str. 32; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Četrta knjiga*, str. 97; Stopar, *Za grajskimi zidovi*, str. 93; Stopar, *Arhitektura predromanike in romanike*, str. 182–183. Tovrstno grajsko stranišče je v slovenskem prostoru edinstven primer in najverjetneje gre za najstarejše ohranjeno srednjeveško stranišče v slovenskem prostoru.

¹⁰ Prim. Stopar, *Za grajskimi zidovi*, str. 34; Stopar, *Arhitektura predromanike in romanike*, str. 183.

*Grad Kacenštajn okoli leta 1200 (levo) in okoli leta 1400 (desno).
Poskus rekonstrukcije. Aksonometrični študiji (risal: Igor Sapač, 2016 in 2021).*

nad nekim porušeni starejšim zidom, ki je potekal vzporedno z vzhodno stranico obzidja in zahodno steno poslopja ter je bil debel 1,4 m, kar je mogoče določiti na podlagi izmere njegovega do 90 cm visokega ostanka na notranji strani zahodnega zidu pravokotnega poslopja. Zidovje pravokotnega poslopja je zgrajeno iz dokaj pravilnih apnenčevih klesancev, ki so v obliki t. i. kompartmentne zidave postavljeni v širše izravnane plasti. To kaže, da je zidovje nastalo v poznem srednjem veku, morda v uporabo starejšega gradbenega materiala. Vhod v spodnjo etažo pravokotnega poslopja je bil na mestu 2,9 m široke predrtine na zahodni strani severnega zidu.

Ob jugozahodnem vogalu pravokotnega poslopja so bili pred štirimi desetletji še opazni nizki nastavki štirih zidov, ki so se križno stikali v isti točki.¹¹ Sedaj so tisti zidovi povsem zakriti z rušo in jih ni mogoče opredeliti. Zdi se, da so bili starejši od pravokotnega poslopja, saj jih z njo ni mogoče logično povezati.

Ivan Stopar, ki je v šestdesetih in sedemdesetih

letih 20. stoletja prvi poskusil kastelološko opisati in opredeliti ostaline šoštanjskega gradu, je omenil tudi fragment zidu na zahodni strani glavnega grajskega stolpa, tik na robu obrambnega jarka, ki pa ga časovno ni mogel opredeliti. Ponovni ogled razvaline je pokazal, da tam v resnici nikoli ni bilo zidu, marveč zgolj naravna skalna podlaga, ki je bila umetno preoblikovana v sklopu vzpostavitve obrambnega jarka.¹²

Vse kaže, da je grad Šoštanj nastal v drugi polovici 12. stoletja, v obdobju, ko se je na sedanjem slovenskem ozemlju gradnja gradov zelo razmahnila.¹³ Gotovo je eden najstarejših srednjeveških gradov v Šaleški dolini. Najverjetneje je pred njim – domnevno v času okoli sredine 12. stoletja – nastal samo grad Kacenštajn na skrajnem zahodnem koncu doline.¹⁴

¹¹ Prim. tlorisni posnetek gradu v: Stopar, *Razvoj*, str. 31; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Četrta knjiga*, str. 96. Ob mojem prvem ogledu ostalin gradu Šoštanj 29. julija 1997 križni stik na terenu več ni bil viden. Prim. fotografijo Ivana Jakiča iz časa pred letom 1998 v: Kos, *Vitez*, str. 377, kjer križni stik zidov na terenu ni viden.

¹² Stopar, *Gradovi, graščine*, str. 506; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Četrta knjiga*, str. 96, 98; tlorisni posnetek v: Stopar, *Razvoj*, str. 31. Prim. Stopar, Šoštanj, str. 164; Koren-Božiček, *Umetnostnozgodovinski*, str. 144.

¹³ Prim. Sore, *Velenjska*, str. 25; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Četrta knjiga*, str. 96–98. Najbrž je na prve ambicioznejše gradnje srednjeveških gradov v Šaleški dolini in njeni okolici vplival tudi razvoj gradbene dejavnosti, ki se je v tem delu sedanjega slovenskega prostora po zamrtju antičnega stavbarstva znova začel z ustanovitvijo in gradnjo benediktinskega samostana v Gornjem Gradu leta 1140.

¹⁴ Grad Kacenštajn je v pisnih virih posredno prvič omenjen

Grad Kacenštajn okoli leta 1200. Pogled na grajsko stavbo z jugovzhodne strani. Računalniška študija. Poskus rekonstrukcije (izdelal Nejc Rus na podlagi risb Igorja Sapača, 2021).

Grad Kacenštajn okoli leta 1400. Pogled na grajsko stavbo z jugovzhodne strani. Računalniška študija. Poskus rekonstrukcije (izdelali Tina Van der Auwera in Ana Vita Urh na podlagi risb Igorja Sapača, 2021).

Vse kaže, da je šoštanjski grad starejši od gradu Šalek, ki so mu nekateri raziskovalci poskusili pripisati vlogo najstarejšega gradu v Šaleški dolini.¹⁵

leta 1173, ko kot priča nastopa po njem imenovani Eberhard de Chazenstein (Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Četrta knjiga*, str. 44; Kos, *Med gradom*, str. 73; Kos, *Vitez*, str. 293). Domnevno so ga na visoki skalni kopri nad potokom Šentflorjansčica zgradili svobodni gospodje Dravski/Šoštanjski (Ravnikar, Nekaj dopolnil, str. 225–226; Ravnikar, *Zovneško-ptujski*, str. 72–74; Ravnikar, *Po zvezdih*, str. 59, 85–86; Ravnikar, *V primežu*, str. 78, 108–110; Ravnikar, *Zgodovina Šoštanja*, str. 51, 57–58, 64). Na zgodnji nastanek gradu kaže njegova postavitev na robu prepadne stene, ki je primerljiva z gradovoma Bled in Vitanje I, zgrajenima v 11. stoletju. Datarijo nastanka gradu Kacenštajn v čas okoli sredine 12. stoletja omogoča tudi analiza njegove tlorisne zasnove, ki je sicer skoraj povsem zabrisana, a jo je mogoče poskusiti opredeliti na podlagi značilnosti konfiguracije terena. Zdi se, da je imel grad na kopasti vzpetini sprva trapezasto talno ploskev, ki se je približevala pravokotniku v izmeri 19 × 33 m. Velikost talne ploskve kaže, da je imel grad najverjetneje obodno zasnovo s štiristraničnim obodnim obzidjem in bivalno stavbo. Bivalna stavba – palacij – je najverjetneje stala tik ob prepadni steni nad dolino Šentflorjansčice in je imela približno pravokotno talno ploskev v izmeri 9 × 15 m. V 13. stoletju so k tej zasnovi – na severovzhodnem vogalu obodnega obzidja – prizidali mogočen valjasti stolp, katerega ostanke so razkrila izkopavanja leta 1995 (s tem v zvezi gl. navedbe v op. 33).

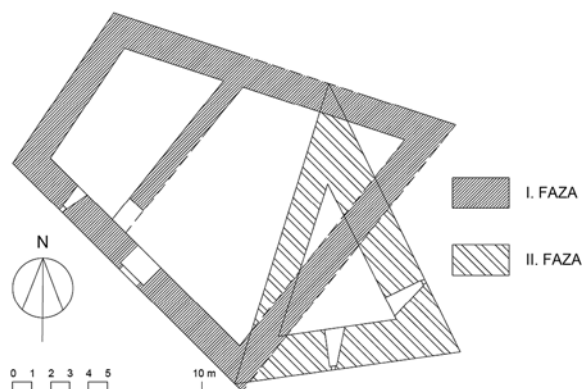
¹⁵ Za tezo, da je grad Šalek domnevno najstarejši in najpomembnejši grad Šaleške doline ter da je stal že v prvi polovici oziroma sredi 12. stoletja, prim. Brišnik in Ravnikar, *Grad Šalek*, str. 22–28; Kramberger, *Srednjeveški gradovi*, str. 109; Ravnikar, *Vzhodna polovica*, str. 172–177; Kos, *Vitez*, str. 375; Ravnikar, *Po zvezdih*, str. 41–46, 309; Ravnikar, *V primežu*, str. 47–59; Ravnikar, *Zgodovina Šoštanja*, str. 41–44, 57–58; Ravnikar, *Razvoj*, str. 257, 267–271; Debevec in drugi, *Revitalizacija gradu Šalek*, str. 17, 23; Poles, *Načrt*, str. 7, 8, 114 (84), 151 (121), 177 (147), 217 (187), 221 (191), 226 (196).

Domneva, da je grad Šalek stal že v 12. stoletju, se v dobršni meri opira na datacijo njegovega monumentalnega glavnega

stolpa s trikotno talno ploskvijo, ki se uvršča med najmočnejše tovrstne ohranjene stolpe v evropskem prostoru. Ivan Stopar, ki je prvi poskusil datirati ta stolp, je leta 1975 v monografski predstavitvi Šaleka zapisal: »Vsi vidni stavbni elementi na stolpu so gotski, zato najbrž nismo daleč od resnice, če postavimo nastanek gradu Šalek šele v pozno 13. stoletje. Prvi gospodarji Šaleške doline so potemtako prebivali v ne več ohranjenem dvoru ali gradu.« (Stopar, *Grad in naselje*, str. 28; prim. Stopar, *Razvoj*, str. 105–108). Pozneje je Stopar mnenje v zvezi z datacijo glavnega stolpa gradu Šalek spremenil in leta 1993 zapisal: »Šele pri pozornejšem opazovanju se pokaže, da so arhivolt portalov polkrožne, kar kaže na njihov nastanek v romanski dobi. Ob zlasti v vrhnjih etažah še dobro ohranjenih ogelnikih in le nakazani želji po platenju v zidavi, nam ohranjeni arhitekturni členi omogočajo, da postavimo nastanek grajske stavbe še v prvo polovico ali sredo 12. stoletja.« (Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Četrta knjiga*, str. 95; prim. Brišnik in Ravnikar, *Grad Šalek*, str. 31, 38; Ravnikar, *Čas prehoda*, str. 173; Ravnikar, *Po zvezdih*, str. 46, 56; Ravnikar, *V primežu*, str. 59; Ravnikar, *Zgodovina Šoštanja*, str. 44; Debevec in drugi, *Revitalizacija gradu Šalek*, str. 17). Nazadnje se je Stopar od datacije stolpa gradu Šalek v 12. stoletje distanciral (Stopar, *Arhitektura predromanike in romanike*, str. 181; prim. Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Četrta knjiga*, str. 91–92, 95).

Datarija šaleškega stolpa v 12. stoletje oziroma v obdobje romanike je nedvomno napačna. Zdi se, da je v zgodnjih devetdesetih letih 20. stoletja izšla iz težnje po uskladitvi arhitekturnih značilnosti s podatki iz srednjeveških listin, ki pa jih ni mogoče zanesljivo interpretirati (prim. Brišnik in Ravnikar, *Grad Šalek*, str. 22–27). Pri tem je nesporno samo to, da je grad Šalek v srednjeveških listinah prvič omenjen šele leta 1264 kot *harus cze Schalekke*, isto leto, ko je omenjen tudi Egelof Šaleški – *dominus Egeloffus de Shelek habeat ius patronatus in capella sancti Martini ante Shelek* (Orožen, *Das Dekanat Schallthal*, str. 123; Blaznik, *Historična topografija*, II, str. 383; Ravnikar, *Po zvezdih*, str. 43–46).

Grajene značilnosti glavnega stolpa gradu Šalek nedvoumno kažejo, da stolp ni nastal pred sredino 13. stoletja oziroma pred obdobjem gotike. Zasnova dvoriščne fasade stolpa gradu Šalek spominja na dvoriščno fasado prizidka k stolpu na gradu Belfort v Graubündnu v Švici, ki je nastal okoli leta 1240. Značilna kompartmentna struktura kamnite zidave iz

Shema tlorisne zasnove jedra kompleksa gradu Šalek s prikazom prve in druge faze stavbnega razvoja gradu v prvi in drugi polovici 13. stoletja (risal: Igor Sapač, 2016).

lomljenec, poudarjeni ogalni kamni, šilastoločno zaključni portal v drugem nadstropju in gotsko oblikovani pravokotni okenski okvir iz tufa v tretjem nadstropju kažejo, da je šaleški stolp nastal v drugi polovici 13. stoletja ali okoli leta 1300 (za pomoč pri dataciji se zahvaljujem kolegu kastelologu ddr. Patricku Schichtu). To spoznanje potrjujejo tudi primerjave z vrsto dokumentiranih trikotnih in z njimi primerljivih klinastih peterkotnih glavnih grajskih stolpov na avstrijskem Štajerskem, ki so nastali med sredino 13. stoletja in koncem 14. stoletja: Alt-Rabenstein blizu Gradca iz poznega 13. stoletja, Peggau blizu Gradca iz zadnje četrtine 13. stoletja, Alt-Pfannberg blizu Frohnleithna iz 13. stoletja, Ehrenfels blizu Gradca iz 13. stoletja, Alt-Waldstein blizu Gradca iz zgodnjega 14. stoletja, Massenburg nad Leobnom iz druge polovice 13. stoletja, Pfandsberg blizu Altausseeja iz sredine 13. stoletja, Salla oziroma Klingenstein blizu Voitsberga iz poznega 14. stoletja, Strehau pri Rottenmannu iz 13. stoletja in Forchtenberg pri Semriachu blizu Gradca iz 13. stoletja (Murgg, *Burgruinen*, str. 46–51, 54–55, 58–59, 100–103, 156–157; Moravi, *Burgenbau*, str. 8–9; prim. Poles, *Nacht*, str. 8, 10, 157 (127), 178–182 (148–152), 226 (196); tudi: Debevec in drugi, *Revitalizacija gradu Šalek*, str. 24–25 (z deloma zmotnimi podatki)). Tovrstne stolpe so v 13. stoletju gradili tudi na gradovih v Spodnji Avstriji; najbolj znana sta trikotna stolpa na gradovih Arnstein pri Raisenmarktu in Raubeneck blizu Badna pri Dunaju. Stolpi s klinastimi stolpi, vključenimi v obodno obzidje, so bili v 13. stoletju na Štajerskem zelo pogosti, pred tem pa jih ni bilo in glavne grajske stolpe so v 12. stoletju večinoma postavljali kot prosto stoječe stavbe za obodnim obzidjem (prim. Moravi, *Burgenbau*, str. 8). Nikjer v avstrijskem prostoru ni trikotnih ali peterkotnih stolpov, ki bi jih bilo mogoče datirati v čas pred 13. stoletjem. Isto velja za slovenski prostor, kjer so trikotni ali peterkotni stolpi ohranjeni oziroma dokumentirani na gradovih Čušperk na Dolenjskem (pred letom 1220), Rifnik pri Sentjurju (13./14. stoletje), Planina pri Sevnici (14. stoletje) in (Slovenske) Konjice (14. stoletje). Morda so tovrstni stolpi iz 13. stoletja stali še na gradovih Irštajn blizu Mislinje, Ekenštajn nad Šalekom, Lemberg pri Dobrni in Ranšperk blizu Lemberga. Zgovoren primer je tudi klinasti zaključek zgornjega palacija na gradu Vodriž, ki je najverjetneje nastal v prvi tretjini 14. stoletja.

Ob problematiki datacije šaleškega stolpa je treba še izpostaviti, da je stolp nastal nekaj časa zatem, ko so zgradili grad Šalek in da je torej sekundarna gradnja. Za drugačno mnenje nazadnje: Debevec in drugi, *Revitalizacija gradu Šalek*, str. 22–23 (z metodološko zgrešenim pristopom ter posledično napačnimi sklepi o stavbnem razvoju gradu v srednjem veku in o njegovem pomenu v okviru grajske kulturne dediščine). V

Poskus interpretacije podobe gradu Šalek v prvi polovici 18. stoletja. Pogled s severovzhodne strani. Maketa (izdelal: Igor Sapač, 1996).

letih 1991 in 1992 opravljene arheološke raziskave so razkrile starejši zid (SE 99), ki je bil postavljen v smeri vzhod–zahod in zgrajen iz večjih lomljenecv apnenca na skalni osnovi ter je na zahodu segal pod severni vogal trikotnega stolpa (Brišnik in Ravnikar, *Grad Šalek*, str. 35–36, 38, 61, 66). Stolp je torej nastal zatem, ko je že stala približno 1,6 m debela severna stranica grajskega obodnega obzidja, ki so jo zaradi gradnje stolpa v vzhodnem delu podrli. Da je obodno obzidje starejše od stolpa, kaže tudi analiza strukture zidave jugovzhodnega konca južne stranice obodnega obzidja, ki je ob stiku z jugozahodnim vogalom stolpa očitno odsekana. V južnem kotu notranjega grajskega dvorišča je ob stiku z jugozahodnim vogalom stolpa razpoznavna sled nekega zidu, ki se nadaljuje pod stolp in je torej starejši od njega. Zdi se, da je bilo grajsko dvorišče pred nastankom trikotnega stolpa na zahodni strani zaključeno z vzhodno stranico obodnega obzidja, ki je potekala v ravni črti. Sled te stranice obodnega obzidja je mogoče slutiti tudi v severnem delu severovzhodne stranice stolpa. Na podlagi teh opažanj je mogoče sklepati, da je imel Šalek pred postavitvijo trikotnega stolpa obliko majhnega obodnega gradu s trapezasto talno ploskvijo in obzidnimi stranicami dolгими približno 10, 17, 18 in 19 m. Vse kaže, da je bila zelo majhna tudi bivalna stavba; stala je na zahodni strani zasnove in sprva gotovo ni presegala višine dveh nadstropij ter ji zaradi skromne talne ploskve v izmeri približno 11,5 × 7,5 m – primerljive z velikostjo talne ploskve prvotnega dvonadstropnega stolpastega dvora Turn pri Velenju iz časa malo pred sredino 13. stoletja – ni mogoče reči palacij. (Denimo talna ploskev prvotnega bivalnega poslopja na Starem gradu Celje, ki se je uvrščalo med manjše romanske grajske palacije v slovenskem prostoru in ki je najverjetneje nastalo v prvi polovici 13. stoletja oziroma pred prvo posredno omembo leta 1241, je znašala približno 14,5 × 9 m.) Na podlagi analize strukture razvidne originalne zidave na notranji strani južne oziroma jugozahodne stranice te bivalne stavbe je obodno obzidje in nekdanjo bivalno stavbo mogoče datirati v čas prve polovice ali sredine 13. stoletja, nikakor pa ne v čas pred letom 1200 (za pomoč pri dataciji se zahvaljujem kolegu kastelologu ddr. Patricku Schichtu). Pri tej dataciji je zgovoren tudi podatek, da so med arheološkimi raziskavami na gradu Šalek odkrile drobne srednjeveške materialne ostaline skoraj izključno iz 14. in 15. stoletja (Brišnik in Ravnikar, *Grad Šalek*, str. 38–62). Analiza ohranjenega zidovja gradu Šalek torej kaže, da je grad nastal v prvi polovici ali sredi 13. stoletja, v drugi polovici 13. stoletja ali okoli leta 1300 – najverjetneje kmalu zatem, ko je grad v šestdesetih letih 13. stoletja prešel v last krške

Pogled na lokacijo gradu Šoštanj z južne strani (foto: Igor Sapač, 2021).

Pred 12. stoletjem gradov v Šaleški dolini najbrž ni bilo, dopustno pa je pomisliti, da je v bližini prazupnijske cerkve sv. Jurija v Škalah, ki je domnevno stala že pred letom 1020, stal plemiški dvor – *curia*, ki je pozneje v srednjem veku propadel in za katerim se je izgubila vsaka sled ali pa ga je v 13. stoletju morda nadomestil sedanji grad Turn pri Velenju.¹⁶ Tone Ravnikar utemeljeno domneva, da je šoštanj-ski grad začel nastajati v tretji četrtini 12. stoletja.¹⁷ Zdi se verjetno, da so ga zgradili gospodje Šoštanj-ski oziroma Dravski/Šoštanj-ski, ki so izšli z jugovzhoda Bavarske oziroma z Dravskega dvora na Koroškem in ki se v srednjeveških pisnih virih pojavljajo med letoma 1189 in 1268. Morda na čas nastanka gradu kaže pojav imena Eberharda Šoštanj-skega v srednjeveških listinah iz časa po letu 1189. Grad Šoštanj je

domnevno nastal kot nadomestilo za bližnji manjši grad Kacenštajn, ki naj bi ga njegovi graditelji Dravski/Šoštanj-ski med letoma 1181 in 1189 oziroma pred letom 1243 prodali gospodom Ptujskim. Dravski/Šoštanj-ski so na gradu Šoštanj bivali najpozneje do leta 1241 in so domnevno pred letom 1246 v moškem rodu izumrli.¹⁸

Stavbni razvoj srednjeveškega gradu Šoštanj

Čeprav je nekdanja stavbna zasnova sedaj zelo fragmentarna, je v temeljnih potezah še vedno dovolj dobro razpoznavna in berljiva. S kastelološkega zornega kota je mogoče dovolj zanesljivo opredeliti osnovne značilnosti njene postopne rasti pa tudi propada. Analize konfiguracije terena, stavbne zasnove, grajenih stikov in strukture zidave kažejo, da se je

škofije (prim. Ravnikar, Razvoj grajske, str. 263, 268) – pa so mu dodali veliki glavni grajski stolp s trikotno talno ploskvijo, ki je bistveno povečal površino grajskih notranjih prostorov. Pred gradnjo stolpa je bil Šalek zelo skromen grad – premajhen za sedež svobodnega plemiškega rodu – in to kaže na njegov majhni začetni pomen (prim. Kos, *Med gradom*, str. 98; Jakič, *Vsi slovenski gradovi*, str. 321; Jakič, *Sto gradov*, str. 170–171).

¹⁶ Prim. Ravnikar, Vzhodna polovica, str. 166–171; Ravnikar, *Po zvezdnih*, str. 69, 70; Ravnikar, *V primežu*, str. 91, 92; Ravnikar, *Zgodovina Šoštanja*, str. 31–35; Ravnikar, Razvoj, str. 257. Za škalsko cerkev, porušeno po drugi svetovni vojni: Ravnikar, Razmišljanja, str. 19–20; Ravnikar, Oris, str. 15–18, 27; Poles, *Sakralna dediščina*, str. 110–147; Höfler, *O prvih cerkvah*, str. 338–340; Höfler, *Lastniške cerkve*, str. 32, 103.

¹⁷ Ravnikar, *Zgodovina Šoštanja*, str. 57, 64; prim. Kos, *Med gradom*, str. 99; Kos, *Vitez*, str. 377.

¹⁸ Ravnikar, Šoštanj-ski vitezi, str. 40–53; Ravnikar, Posest grofov, str. 23–28; Ravnikar, Nekaj dopolnil, str. 225–230; Ravnikar, *Po zvezdnih*, str. 46–59, 85–86, 123, 147, 184, 194, 309–310; Ravnikar, *V primežu*, str. 59–79, 108–110, 153, 195, 249, 265; Ravnikar, *Zgodovina Šoštanja*, str. 44–59, 64, 88; prim. Orožen, *Das Dekanat Schallthal*, str. 414; Ravnikar in Poles, Grbi, str. 70; Ravnikar, Zovneško-ptujski, str. 73; Ravnikar, Vzhodna polovica, str. 185. Fenomen nadomeščanja starejših manjših gradov z večjimi novimi gradovi med 12. in 14. stoletjem ni izjemen. Na območju Maribora so po sredini 12. stoletja nadomestili grad Hompoš iz 11. stoletja z novim večjim mariborskim gradom na Piramidi. V Vitaju so ob starejšem gradu, domnevno zgrajenem v poznem 11. stoletju, pred sredino 14. stoletja zgradili nov večji dodaten grad. V Devinu blizu Trsta so starejši manjši grad iz 11. stoletja v 13. stoletju v bližini dopolnili z novim večjim gradom.

Pogled na ostanek zahodne stranice prvotnega obodnega obzidja gradu Šoštanj, h kateremu so pozneje prizidali glavni stolp (foto: Igor Sapač, 2021).

kompleks gradu Šoštanj do končnega obsega razvil v vsaj štirih stavbnih fazah.

1. faza: prvotna obodna grajska zasnova v drugi polovici 12. stoletja

Ostanek od 1,3 m do 1,4 m debelega zidu, h kateremu je prizidana vzhodna stena glavnega grajskega stolpa,¹⁹ kaže, da je imel šoštanjski grad sprva značilno obodno stavbno zasnovo z obzidanim dvoriščem in da so mu šele pozneje dodali dominantni stolp. Struktura zidave obzidja je vidna samo deloma; na notranjem licu so razpoznavne dokaj pravilne plasti iz grobo obklesanih lomljencev, kar kaže na nastanek v 12. ali 13. stoletju. Po višini manjkajočega zidnega plašča v spodnjem delu vzhodne stene glavnega grajskega stolpa je mogoče sklepati, da je obzidje segalo do višine približno 8 m nad sedanjim nivojem dvoriščne površine oziroma do višine približno 9,5 m nad nekdanjim nivojem dvoriščne površine na vzhodni strani glavnega stolpa. Na drugih straneh je mogoče potek nekdanjega obzidja samo slutiti, na osnovi konfiguracije terena in zidov pravokotnega poslopja na vzhodni strani grajske zasnove. Vse kaže, da je obzidje obdajalo nepravilno peterokotno talno ploskev, ki je izhajala iz naravne izoblikovanosti pobočnega skalnega pomola, in da so obzidne stranice na zunanji strani v dolžino merile približno 26,5 m (zahod), 5,2 m (severozahod), 17,7 m (severovzhod),

20 m (vzhod) in 24 m (jug). Debelina obzidja najbrž nikjer ni presegala debeline 1,4 m. Prehod skozi obzidje je bil verjetno vseskozi v zahodni stranici, ki je bila sicer naravno najslabše zavarovana, a zaradi strmih pobočij edina dostopna. Vse kaže, da vhod ni bil zavarovan z obrambnim jarkom.²⁰ Ker grajska zasnova sprva še ni imela visokega stolpa na zahodni strani, tam sprva tudi še ni bilo obrambnega jarka, katerega potek je prilagojen položaju stolpa.

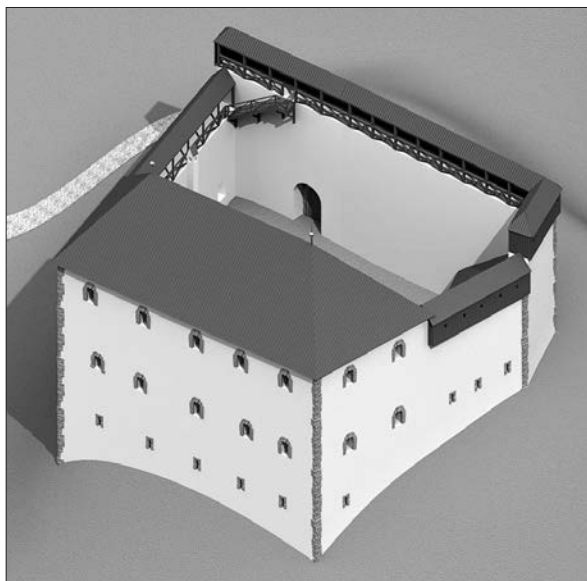
Obodna grajska zasnova je – upoštevaje značilnosti grajske arhitekture v osrednji Evropi v 12. in 13. stoletju – nedvomno že hkrati z obzidjem dobila tudi bivalno poslopje – palacij.²¹ Tovrstna poslopja so bila največkrat postavljena na naravno najbolj zavarovanem delu grajskega kompleksa in tam, od koder se je odpiral širok pogled na dolino. Na šoštanjskem gradu lokacije palacija ni mogoče z gotovostjo določiti. Najbolj utemeljena se zdi domneva, da je stal na vzhodni strani grajske zasnove,²² da je bil naslonjen na notranjo stran vzhodne stranice obodnega obzidja in da mu je pripadal 1,4 m debeli zid, razpoznaven v dolžini 6,9 m, nad katerim so pozneje zgradili pravokotno poslopje, od katerega so ostali trije do 4 m visoki in 90 cm debeli kamniti obodni zidovi. Zid je oddaljen 6,4 m od nekdanje vzhodne obodne stranice in zato je mogoče domnevati, da je širina palacija

¹⁹ Prim. tlorisni posnetek gradu v: Stopar, *Razvoj*, str. 31 (z zmotno prikazanim stikom obzidja in glavnega stolpa ter domnevnega ortogonalnega tlorisnega poteka obodnega obzidja).

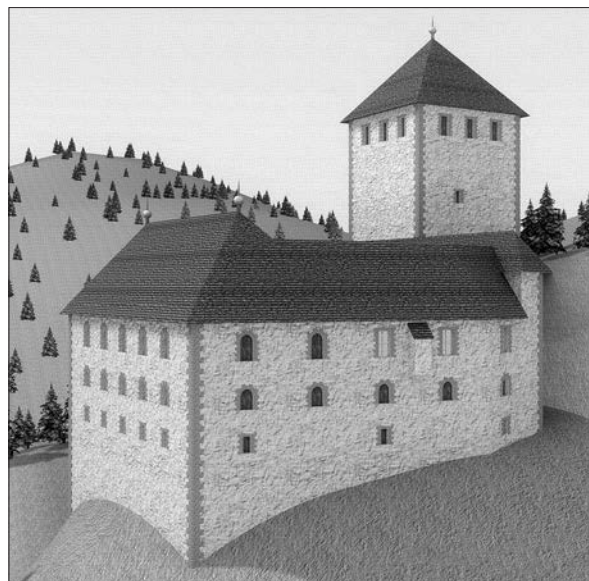
²⁰ Ta ugotovitev se sklada z ugotovitvami, da gradovi v slovenskem prostoru v 12. stoletju v glavnem niso imeli obrambnih jarkov in dviznih mostov (prim. Stopar, *Za grajskimi zidovi*, str. 9–10).

²¹ Za palacije na gradovih v slovenskem prostoru prim. Stopar, *Za grajskimi zidovi*, str. 36–58.

²² Prim. Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Četrta knjiga*, str. 97; Koren-Božiček, *Umetnostnozgodovinski*, str. 143.

Grad Šoštanj v drugi polovici 12. stoletja. Pogled na grajsko stavbo iz zraka s severovzhodne strani. Računalniška študija. Poskus rekonstrukcije (izdelal Tomaž Roblek na podlagi risb Igorja Sapača, 2021).

Grad Šoštanj okoli leta 1430. Pogled na grajsko stavbo s severovzhodne strani. Računalniška študija. Poskus rekonstrukcije (izdelal Ivan Tablin na podlagi risb Igorja Sapača, 2021).

znašala približno 9,2 m. Po konfiguraciji terena je mogoče sklepati, da je bil palacij postavljen na lahno trapezasti talni ploskvi, ki se je približevala pravokotniku, in da je bila njegova zahodna dvoriščna stena dolga približno 23,5 m, njegova vzhodna fasadna stena, ki je bila obrnjena proti dolini, pa je v dolžino merila približno 20 m. Te dimenzije povsem ustrezajo dimenzijam značilnih palacijev na grajskih stavbah iz slovenskega prostora iz 12. in 13. stoletja.²³ Na podlagi primerjav s palacijami drugih gradov in na podlagi ostanka 1,4 m debelega zidu je mogoče domnevati, da je imel palacij nad pritličjem še dve zidani nadstropji.²⁴

Notranje dvorišče, ki je sedaj zaradi ruševinskega nasutja skoraj povsem izravnano, se je sprva položno spuščalo od zahoda proti vzhodu in na zahodu je bil talni nivo sprva najverjetneje za približno 2 m višji. Zaradi tega je bila najverjetneje višja tudi zahodna stranica obodnega obzidja, ki je bila obrnjena proti pobočju vzpetine in je imela najverjetneje značaj ščitnega zidu.²⁵ Vrh obzidja je bil najverjetneje povsod izravnani in opremljen z zastrešenim lesenim obrambnim hodnikom. Zobčastih nadzidkov vrh obzidja vsaj sprva najbrž ni bilo; to je mogoče sklepa-

ti po sledovih vrha nekdanje zahodne obzidne stranice na vzhodni steni glavnega stolpa.²⁶ Na dvorišču so najverjetneje že hkrati z gradnjo obodnega obzidja uredili cisterno, ki je grad oskrbovala s pitno vodo.²⁷ Prav tako je utemeljena domneva, da je na dvorišču poleg palacija stalo še nizko pomožno poslopje, ki je bilo naslonjeno na eno od obzidnih stranic in v katerem je bil med drugim tudi hlev za konje.²⁸ Vse kaže, da je bila prvotna zasnova šoštanjskega gradu v slovenskem prostoru še najbolj primerljiva z malo mlajšo zasnovo gradu Lindek nad Frankolovim, ki je nastala v prvi polovici 13. stoletja.²⁹

2. faza: gradnja glavnega grajskega stolpa okoli leta 1200

Monumentalni glavni grajski stolp s kvadratno talno ploskvijo so prizidali na zunanjo stran zahodne

²³ Smiselna je npr. primerjava z dobro dokumentiranimi romanskimi palacijami na gradovih Podsreda in Hmeljnik.

²⁴ Domnevati je mogoče, da zidovje palacija ni bilo v vseh etažah enako debelo in da je bilo vsaj v drugem nadstropju tanjše.

²⁵ Podobna situacija iz 12. stoletja je dokumentirana na gradu Podsreda na Kozjanskem in na razvaljenem gradu Čretež blizu Mokronoga na Dolenjskem (prim. Sapač, *Razvoj*, str. 30; Stopar, *Arhitektura predromanike in romanike*, str. 186–187).

²⁶ Za obzidja na gradovih v slovenskem prostoru prim. Stopar, *Za grajskimi zidovi*, str. 20–26.

²⁷ Za oskrbo gradov v slovenskem prostoru z vodo prim. Stopar, *Za grajskimi zidovi*, str. 106–114.

²⁸ Zdi se, da je bilo pritlično pomožno poslopje naslonjeno na notranjo stran severozahodne in severovzhodne stranice obodnega obzidja ter da se je prislajalo na severni konec dvoriščne stene višjega bivalnega poslopja – palacija. Na to je mogoče pomisliti tudi zaradi zgovorne poglobitve sedanje dvoriščne površine na tistem mestu, ki napeljuje na domnevo, da je imelo pomožno poslopje približno 4 m širok notranji prostor in da je njegova dolžina z rahlo zalomljeno talno ploskvijo v notranjščini znašala približno 12 m. Tovrstna pomožna dvoriščna poslopja iz 12. ali 13. stoletja so razkrile raziskave na gradovih Podsreda, Stari grad Celje in Gutenberg nad Trzinom.

²⁹ Prim. Stopar, *Razvoj*, str. 41.

Glavni stolp gradu Šoštanj je eden najmogočnejših bergfridov na Slovenskem (foto: Igor Sapač, 2021).

stranice obodnega obzidja, in sicer na njeno južno polovico. Vse kaže, da je bil tik ob južni steni stolpa – na južnem koncu zahodne stranice obodnega obzidja – prehod skozi obzidje in da je stolp ta prehod varoval z bočne strani.³⁰ Zgolj ugibati je mogoče, ali je prehod skozi obzidje tam obstajal že pred postavitvijo stolpa ali pa je bil sprva morda bolj severno v isti obzidni stranici in so ga zaradi gradnje stolpa nato premaknili proti jugozahodnemu vogalu.³¹ Vsekakor je bil vhod v grad po postavitvi stolpa odlično zavarovan ter umaknjen ob kot med stolpom in obodnim obzidjem. Stolp so postavili na umetno izravnani skalni osnovi in z njim so grad zavarovali tam, kjer je bil zaradi naravne konfiguracije terena morebitnim sovražnim napadom najbolj izpostavljen. Vse kaže, da so material za gradnjo kamnitega ostenja stolpa pridobili z izsekavanjem naravne skalne podlage na zahodnem stiku skalnega pomola s pobočjem grajske

vzpetine. S tem so izoblikovali približno 6 m globoki in do 12 m široki obrambni jarek, ki je z rahlo zavitim potekom v dolžini približno 35 m še dodatno zavaroval grajski kompleks z zahodne strani. Potek jarka se prilagaja florisni zasnovi stolpa in zato nedvomno ni nastal pred njim. Samo ugibati je mogoče, ali so stolp načrtovali že hkrati z gradnjo obodnega obzidja. Na to je mogoče pomisliti, ker je bila razpoložljiva talna ploskev na notranji strani obodnega obzidja dokaj majhna in ker je bil grad na zahodni strani slabo zavarovan. Vsekakor je mogoče, da so stolp na sedanji lokaciji snovali že hkrati z gradnjo obodnega obzidja, a nedvomno so ga zgradili šele v drugi stavbni fazi, saj je povsem razločno prislonjen na starejše obzidje in je njegova postavitve zakrila starejši ščitni zid.³² Sekundarno k prvotnemu obodnemu obzidju prizidani visoki stolpi različnih oblik so bili v 13. stoletju na širšem območju Šoštanja sicer razmeroma pogosti.³³

³² S to značilnostjo je stolp v slovenskem prostoru najbolj primerljiv z glavnim grajskim stolpom na gradu Podsreda, ki je kot prizidek k pravokotni obodni zasnovi najverjetneje nastal v drugi polovici 12. stoletja oziroma okoli leta 1200 (prim. Stopar, *Arhitektura predromanike in romanike*, str. 156–158).

³³ Tovrstni sekundarno prizidani stolpi iz 13. ali 14. stoletja so v bližini dokumentirani na gradovih Kacenštajn, Žovnek, Vrbovec, Velenje in Šalek. Najverjetneje je najstarejši od teh stolpov tisti na gradu Kacenštajn, ki je bil razdejan v fajdi med Celjskimi in Habsburžani, leta 1438 ali 1439 (za razdejanje: Krones, *Die Freien*, 2, str. 85–87, 112, 139, 157–158; *Kronika grofov celjskih*, str. 25–27, 54, 64; Hribernik, *Mesto Šoštanj*, str. 33–36; Sore, *Velenjska*, str. 25; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Četrta knjiga*, str. 96; Ravnikar, *Žovneško-ptujski*, str. 80; Ravnikar, *Vzhodna polovica*, str. 194; Ravnikar, *Zgodovina Šoštanja*, str. 118–120; Kosi, *Grajska politika*, str. 482–483; Fugger Germadnik, *Groffe*, str. 98; Sapač, *Freudenberg*, str. 13–16). O nekdanji višini stolpa in stavbni zasnovi gradu Kacenštajn je mogoče sklepati tudi na podlagi skicizne upodobitve na Vischerjevem zemljevidu Štajerske iz leta 1678 (Stopar, *Grajski objekti*, str. 26; prim. Poles, *Sakralna dediščina*, str. 400). Ostanke stolpa gradu Kacenštajn so razkrila arheološka izkopavanja leta 1995, ki so pokazala, da je bil zasnovan na približno okrogli oziroma rahlo ovalni talni ploskvi, s premerom približno 12 m, in da je bilo njegovo obodno zidovje debelo do 4,05 m ter zgrajeno iz večjih lomljenecv apnenca. Sočasno odkrito drobno gradivo je iz časa med 12. stoletjem in prvo polovico 15. stoletja. V zidovju stolpa so odkrili tudi novce Béle IV. (1206–1270), ki je bil med letoma 1235 in 1270 ogrski in hrvaški kralj ter med letoma 1254 in 1260 tudi štajerski vojvoda. Novce je nastal med letoma 1235 in 1270 in dokumentira čas nastanka stolpa, najverjetneje med letoma 1254 in 1260 (Brišnik, *Arheološki paberki*, str. 313; Brišnik, *Florjan pri Šoštanju*, str. 45–46; Vrbič, *Velenje*, str. 46; Poles, *Sakralna dediščina*, str. 398, 405; Ravnikar, *Šaleška dolina med romaniko*, št. 36, 43–47, 53, 54 (z zmotno zapisanim podatkom, da je novce št. 53 z gradu Šalek); Brišnik, *Od kamnitih*, str. 60, 72; Brišnik, *Od poznoantičnih*, str. 76–86, 94–101; Ravnikar, *Po zvezdnih*, str. 300; Ravnikar, *V primežu*, str. 434; Ravnikar, *Zgodovina Šoštanja*, str. 107). Vse kaže, da je mogočni valjasti stolp na Kacenštajnu nastal, ko je grad prešel v last gospodov Ptujskih in ko so na njem bivali t. i. novi vitezi Kacenštajnski (prim. Ravnikar, *Po zvezdnih*, str. 184, 194–200; Ravnikar, *V primežu*, str. 249, 265–272). Omemba stolpa Geyerturn (Geyerjev stolp ali Jastrebski stolp), ki je spadal k posesti gradu Kacenštajn (Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 208; Kos, *Vitez*, str. 295; Ravnikar, *Žovneško-ptujski*, str. 80–81; Ravnikar, *Po zvezdnih*, str. 298–300; Ravnikar, *V*

³⁰ Podobno umeščen prehod skozi obodno obzidje je dokumentiran na gradu Laško, ki je nastal v drugi polovici 12. stoletja ali v prvi polovici 13. stoletja (prim. Stopar, *Razvoj*, str. 133).

³¹ Primerljiv prehod skozi obodno obzidje ob nekdanjem obzidnem vogalu romanske grajske zasnove je dokumentiran na gradu Vurberk.

Pravilna struktura zidave zgornjega dela zahodne stene na zunanjsčini glavnega stolpa (levo) in povsem drugačna struktura zidave v spodnjem delu vzhodne stene (desno), kjer je bil stolp naslonjen na starejše obodno obzidje (foto: Igor Sapač, 2021).

primežu, str. 431–434; Ravnikar, *Zgodovina Šoštanja*, str. 70, 104–108) se najverjetneje ne nanaša na glavni grajski stolp, ki je bil integralni del osnovne grajske stavbe, marveč na nek samostojni stolpasti dvor v okolici gradu. Odkriti ostanek mogočnega valjastega stolpa na Kacenštajnu potrjuje ugotovitve zgodovinarjev, da je bil to pomemben grad in da so imeli njegovi prebivalci v njegovi širši okolici precejšnji vpliv (prim. Hribernik, *Mesto Šoštanj*, str. 33–36; Kos, *Med gradom*, str. 73–74; Ravnikar in Poles, Grbi, str. 73–74; Ravnikar, Nekaj dopolnil, str. 230–234; Ravnikar, Žovneško-ptujski, str. 79–81; Kos, *Vitez*, str. 293–296; Ravnikar, *Po zvezdnih*, str. 287–302; Ravnikar, *V primežu*, str. 418–436; Ravnikar, *Zgodovina Šoštanja*, str. 64–70, 104–112; Kosi, Grajska politika, str. 469, 471; Naschenweng, *Der landständische*, I, str. 151). Nekdanji valjasti stolp na Kacenštajnu je mogoče primerjati z valjastimi stolpi iz 13., 14. in 15. stoletja na gradovih Žovnek, Vrbovec, Velenje, Mali grad pri Planini na Notranjskem, Rihemberk na Goriškem. Tradicija tovrstnih stolpov se je obdržala še v 16. stoletju, kot so kazali sedaj porušeni stolpi na gradovih Limbuš, Kozje in Vurberk (prim. Stopar, *Razvoj*, str. 137–138). Značilni primer tovrstnega stolpa iz 16. stoletja se je ohranil v razvalini gradu Waisenberg blizu Velikovca na avstrijskem Koroškem. Izhodišni vzor za tovrstne visoke valjaste stolpe so bili domnevno masivni valjasti stolpi francoskih gradov iz poznega 12. stoletja in iz prve polovice 13. stoletja (Château Gaillard, Coucy). Do konca 13. stoletja so se tovrstni stolpi tudi v srednji Evropi zelo uveljavili. Značilni primeri so stolpi na gradovih Münzenberg, Haltenburg in Thurnberg v Nemčiji (Krahe, *Burgen*, str. 39–42), Castello del Buonconsiglio v Trentu (Tridentu) v Italiji ali Dürnstein in

Stolp je nastal kot osrednja obrambna točka ter kot simbol grajske veljave in moči njegovih lastnikov.³⁴ Velikost talne ploskve stolpa je značilna za tovrstne stolpe v slovenskem prostoru v 12. in 13. stoletju. Glede na velikost talne ploskve in višino

Krems blizu Voitsberga v Avstriji (prim. Murgg, *Burgruinen*, str. 118–119, 158–161). Kljub temu je bilo valjastih glavnih stolpov na gradovih razmeroma malo. Denimo v Nemčiji valjasti stolpi predstavljajo samo 3,5 % vseh glavnih grajskih stolpov (Krahe, *Burgen*, str. 39). Večinoma so gradovi imeli oglate glavne stolpe. Razmeroma veliko valjastih grajskih stolpov so v 13. in 14. stoletju zgradili kot samostojne gradnje s funkcijo izpostavljenih stolpov oziroma propugnakulov. Na avstrijskem Koroškem je najmogočnejši tovrstni stolp nastal ob gradu Grünburg – v premeru meri 10,5 m in ima 3,2 m debelo zidovje (Wiessner in Seebach, *Burgen*, str. 45–49). V slovenskem prostoru je z njim primerljiv nekdanji valjasti stolp v kompleksu nekdanjega gradu Kebelj na Pohorju, ki je v premeru meril 14 m in ima 2,1 m debelo zidovje. Nekaj manjši so bili izpostavljeni valjasti stolpi gradov Dravograd, Radlje ob Dravi, Kamnica pri Mariboru, Vojnik blizu Celja, Lemberg pri Dobrni, Podčetrtek, Zamberk blizu Šoštanja, Wartenberg blizu Kranja, Novi grad nad Predvorom (južni stolp) ter Vivšnik/Weissenegg in Sommeregg na avstrijskem Koroškem.

³⁴ Za glavne stolpe – bergfride – na gradovih v slovenskem prostoru prim. Stopar, *Za grajskimi zidovi*, str. 28–34.

Primerjava strukture zidave na zunanjsčini glavnega stolpa (levo, vzhodna stena) in v njegovi nekdanji notranjsčini (desno, severna stena). Nadomestni portal iz armiranega betona je nastal med sanacijskimi deli leta 1998 (foto: Igor Sapač, 2021).

razvaljenih zidov je mogoče domnevati, da je višina zidovja stolpa sprva znašala približno dvakrat toliko kot dolžina njegove stranice, torej na zahodni strani približno 20 m, na vzhodni oziroma dvoriščni strani pa zaradi nižjega terena približno 24,5 m. Osnovna kompozicija stavbne mase stolpa je bila potemtakem sestavljena iz dveh kock, kar je za obdobje romanske arhitekture seveda povsem razumljivo. Po analogijah sodeč je bil stolp pokrit s strmo štirikapno skodlasto streho.³⁵ Na vrhu je imel nedvomno obrambno poletažo, ki je sedaj ni več; po analogijah je njena višina znašala vsaj 2 m in najverjetneje je bila opremljena z zobčastimi nadzidki – cinami.³⁶

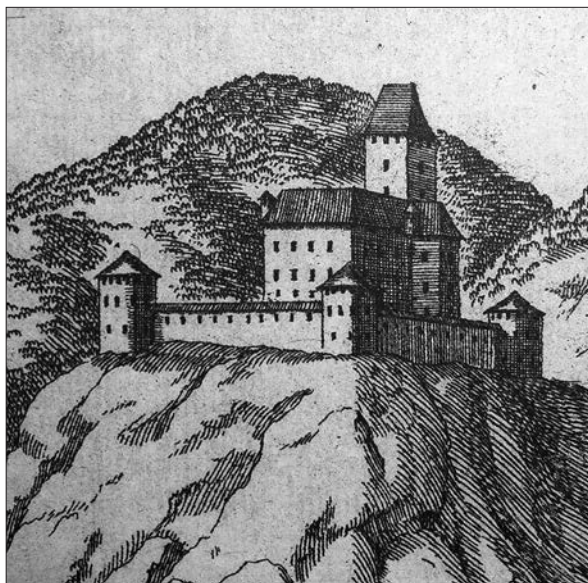
Stolp je imel gotovo zelo malo odprtín. Teh prav gotovo ni bilo na zahodni steni, ki je bila najbolj izpostavljena morebitnim sovražnim napadom. Visoko pritličje, ki je imelo funkcijo kleti, najverjetneje ni bilo osvetljeno. Edini vhod v stolp je bil v prvem nadstropju in je stolp povezoval z vrhom starejše zahodne stranice grajskega obodnega obzidja. Po ostanku ostenja je mogoče sklepati, da je imel njegov portal podobno obliko, kot jo ima romanski vhodni portal glavnega stolpa na gradu Podsreda.³⁷ Pred vhodom v stolp je bil vrh zahodne stranice prvotnega obodnega obzidja pokrit leseni povezovalni hodnik; nanj kažeta tramovnica, ohranjena malo nad višino temena portala stolpa ob severnem koncu vzhodne stene stolpa, in približno 1,7 m nad njo še manjša

³⁵ Prim. Stopar, *Za grajskimi zidovi*, str. 28–31.

³⁶ Ker vrh zidovja ni sledov tramovnic, se ne zdi verjetno, da bi bila vrh stolpa nekoč lesena obrambna galerija – hurda. Vrh zidovja ostanka stolpa je sicer v sedanjí obliki v glavnem rezultat obnovitvenih del v letih 1998 in 1999. Vrh zidovja je bil zelo razrušen že v zgodnjem 20. stoletju. To kažejo stare fotografije, objavljene v: Ravnikar, *Pozdrav*, 1, str. 36, 57, 62, 64, 79, 88; Ravnikar, *Pozdrav*, 2, str. 45, 52, 57, 63, 71, 78, 118; prim. Stopar, *Razvoj*, str. 32; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Četrta knjiga*, str. 97. Med obnovitvenimi deli je vrhnji del ostanka stolpa dobil izravnano obliko, ki seveda ni interpretacija prvotne podobe, ampak utilitarna funkcionalna rešitev sodobnega časa. Pri poskusu rekonstrukcije prvotne podobe je smiselna primerjava s fragmentarno ohranjenim vrhnjim delom glavnega stolpa na gradu Kunšperk, kjer so

bile na vsaki strani podstrešne obrambne poletaže med cinami po tri pravokotne odprtine. Ustrezna se zdi tudi primerjava z nekdanjima podstrešnima poletajama gradov Podsreda in Stopnik, ki sicer nista več ohranjeni, a sta dokumentirani na Vischerjevih upodobitvah iz okoli leta 1681 (prim. Stopar, *Razvoj*, str. 33–37; Stopar, *Arhitektura predromanike in romanike*, str. 155–158).

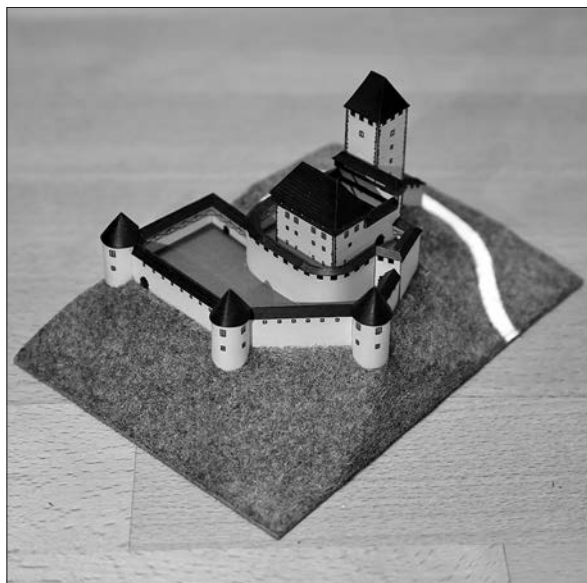
³⁷ Prim. Stopar, *Razvoj*, str. 28; Stopar, *Za grajskimi zidovi*, str. 32. Portal na Podsredi je sedaj dostopen s podstrešja južnega grajskega palacija. Smiselna je, denimo, tudi primerjava s portalom glavnega stolpa gradu Landštejn na Češkem iz prve polovice 13. stoletja.

S stavbno zasnovo gradu Šoštanj v času pred sredino 13. stoletja primerljiva visokosrednjeveška zasnova gradu Stopnik (Hekenberg) pri Vranskem na Vischerjevi upodobitvi iz okoli leta 1681. Izrez (zasebna zbirka).

tramovnica, ki je bila nekoč najbrž povezana z leseno konstrukcijo enokapne strehe obzidja pred vzhodno steno stolpa. Zdi se, da je imela ta streha naklon približno 50 stopinj. Prvo in drugo nadstropje stolpa sta najverjetneje osvetljevali preprosti lini v južni steni, ki ni več ohranjena. Tretje in četrto nadstropje, kjer so bile bivalne površine, so najverjetneje osvetljevala majhna romanska okna – največ po dve v vsaki etaži – ki jih je prav tako treba domnevati v južni steni. Da je imel stolp v vrhnjem delu bivalno namembnost, dokazuje omenjeno stranišče v niši severne stene v tretjem nadstropju. Etaže so gotovo povezovale preproste lesene kladaste stopnice, ki so bile postavljene na lesenih medetažnih tramovnih konstrukcijah. Kletno pritličje je bilo morda dostopno samo preko vrhne lestve. Ohranjeni zidovi, ki na zunanji strani nikjer nimajo tramovnic, kažejo, da stolp na zunanji straniščini ni imel lesene obrambne galerije, kakršne so v 13. oziroma 14. stoletju, denimo, obstajale na glavnih stolpih gradov Rifnik, Šalek in Celje.

Pri poskusu opredelitve časa nastanka stolpa je treba poleg njegove zasnove upoštevati tudi strukturo zidave njegovega zidovja.³⁸ Grobo obklesani apnenčevi kvadrasti zidaki, ki so položeni v dokaj pravilne vrste, omogočajo datacijo v čas od prve polovice 12. stoletja do sredine 13. stoletja. Ogelniki, ki so iz istega materiala, ki določajo višine vrst in ki niso posebno poudarjeni, kažejo, da stolp ni mogel nastati prav dolgo po letu 1200.³⁹ Upošteva je ugo-

Poskus rekonstrukcije podobe gradu Stopnik v 16. stoletju. Maketa. Pogled z vzhodne strani (izdelal: Igor Sapač, 1998).

tovljene značilnosti prve stavbne faze gradnje šoštanskega gradu in podatke iz njegove zgodovine se zdi najbolj verjetno, da so stolp prizidali okoli leta 1200. Za takšno datacijo govori tudi to, da je stolp vključen v sistem obodnega obzidja in da ni postavljen za njim, kar je bilo pogosto značilno za starejše gradove iz 12. stoletja.⁴⁰ Načeloma takšno datacijo omogočajo tudi rezultati arheoloških raziskav, ki so bile opravljene spomladi 1998, pred izvedbo sanacije ostalin stolpa; takrat so v globini enega do dveh metrov odkopali temelje podrtga južnega dela stolpa, ki so bili grajeni iz grobo obklesanih apnenčevih kvadrov, postavljenih v dokaj pravilne plasti, in povezani s prvotno hodno površino iz steptane ilovice, pomešane z drobnimi apnenčevimi lomljenci. Pri tem so našli številne najdbe drobnega gradiva iz obdobja med 12. in 15. stoletjem, med njimi tudi ključ romanskih oblik iz 12. ali 13. stoletja.⁴¹

nimi grajskimi stolpi iz 13. stoletja in iz zgodnjega 14. stoletja – npr. na gradovih Sevnica, Šalek in Forhtenek –, kjer so ogelniki bolj poudarjeni, nanje navezana zidava pa je iz manj pravilno obklesanih kosov kamna. Zidavo šoštanskega stolpa je smiselno primerjati z zidavami stolpov na gradovih Kunšperk, Podsreda in Lindek (prim. Stopar, *Razvoj*, str. 26, 35, 36, 41). Zgovorna je tudi primerljiva z zidavo romanskega glavnega stolpa gradu Wachsenegg blizu Weiza na avstrijskem Štajerskem, ki je nastal okoli leta 1200, in z zidavo obodnega obzidja gradu Neu-Wildon blizu Lipnice na avstrijskem Štajerskem, ki je nastalo v zgodnjem 13. stoletju (prim. Murgg, *Burgruinen*, str. 90–91, 172–173).

⁴⁰ Prim. Moravi, *Burgenbau*, str. 8–9; Krahe, *Burgen*, str. 39. Stolp, postavljen najverjetneje še v 12. stoletju za obzidjem, je v bližini dokumentiran na gradu Polzela (prim. Stopar, *Za grajskimi zidovi*, str. 30).

⁴¹ Prim. Brišnik, *Novi arheološki*, str. 83; Brišnik, *Grad Šoštanj*; Brišnik, *Od kamnitih*, str. 60; Brišnik, *Od poznoantičnih*, str. 77, 85; Brišnik, *Šoštanj. Pusti grad*, str. 212–213.

³⁸ Prim. Stopar, *Razvoj*, str. 77.

³⁹ Takšno datacijo omogoča tudi primerjava z mlajšimi glav-

Vse kaže, da je s prizidavo visokega stolpa grad Šoštanj dobil približno takšno stavbno zasnovo, kakršna je nastala tudi na bližnjem gradu Stopnik oziroma Hekenberk pri Vranskem, ki je najverjetneje nastal na posesti gospodov Dravskih/Šoštanjskih. Grad so najbrž zgradili v prvi tretjini 13. stoletja, vsekakor pa pred letom 1247, ko je omenjen po njem imenovani Eberhard Hekenberški oziroma Stopniški.⁴² Tudi tam je na eni strani dokaj majhnega obzidanega notranjega dvorišča nastalo dvonadstropno bivalno poslopje, ki je bilo obrnjeno proti dolini, na drugi strani dvorišča pa so na najvišji točki grajskega kompleksa postavili visoki glavni grajski stolp s kvadratno talno ploščvijo.⁴³

3. faza: širitve in predelave gradu med 13. stoletjem in prvo polovico 15. stoletja

Po izumrtju Dravskih/Šoštanjskih v moškem rodu – najverjetneje pred letom 1246 – je grad Šoštanj pripadel grofom Vovbrškim, ki so izhajali z gradu Vovbre (Heunburg) blizu Velikovca na Koroškem in so že v 12. stoletju nosili naziv savinjskih mejnih grofov ter so bili gotovo vsaj od štiridesetih let 12. stoletja dalje trdno zasidrani v Celju in okolici.⁴⁴ Vovbrški so kot lastniki Šoštanja prvič omenjeni leta 1309.⁴⁵ Leta 1318 sta Herman grof Vovbrški in njegova žena Elizabeta grad Šoštanj s pripadajočo posestjo za dobo treh let in s pravico do odkupa prodala lavantinskemu škofu Ditrihu Wolfsanerju in ga leta 1321 odkupila nazaj.⁴⁶ Leta 1318 je grad – *purch ze Schonstain* – v pisnih virih prvič izrecno omenjen.⁴⁷ Pozneje je leta 1355 omenjen kot *hauus ze Schoenstain*, leta 1362 kot *vest Schenstain*, leta 1372 pa kot *geslos Schoenstein*.⁴⁸ Za oznako gradu uporabljenih raz-

ličnih nemških besed – *Burg* (grad), *Haus* (hiša), *Veste* (utrdba) in *Schloss* (dvorec) – ne gre razumeti kot opisnih oznak grajske arhitekturne zasnove, marveč zgolj kot funkcionalne oznake gradu, ki je bil upravno središče, plemiško bivališče in utrdba. Ko je bil 28. junija 1322 umorjen Herman Vovbrški, ki z ženo Elizabeto ni imel potomcev, so Vovbrški izumrli. Šoštanjski grad so takrat z velikim delom drugega vovbrškega imetja dedovali gospodje Žovneški, ki so leta 1341 postali grofje Celjski.⁴⁹ Leta 1329 je Friderik I. Žovneški šoštanjski grad, skupaj z nekaterimi svojimi drugimi posestmi, za kratek čas fiktivno zastavil svojim sorodnikom – bratoma Walsejskima.⁵⁰

Še preden je grad pripadel Vovbrškim, so na severovzhodnem vznožju grajske vzpetine zgradili prosto stoječo grajsko kapelo, današnjo podružnično cerkev sv. Mohorja in Fortunata, ki je v pisnih virih prvič omejena leta 1434. Primerljive samostojno zasnovane grajske kapele so med 12. in 14. stoletjem nastale ob več gradovih v sedanjem slovenskem prostoru.⁵¹ Tone Ravnikar na podlagi spoznanj o času nastanka šoštanjskega gradu in upošteva slogovne značilnosti najstarejšega dela cerkve domneva, da je grajska kapela stala že konec 12. stoletja in da je ob ustanovitvi šoštanjskega trga v drugi četrtini 14. stoletja dobila vlogo trške cerkve.⁵² Marijan Zadnikar, ki se je prvi ukvarjal s stavbnogodovinsko analizo te sakralne arhitekture, je pravokotni prezbiterij – kot njen najstarejši ohranjeni del – okvirno datiral vsaj v 13. stoletje in pri tem dopustil možnost, da je še starejši.⁵³ Samo-

⁴² Za zgodnjo zgodovino Stopnika oziroma Hekenberka: Ravnikar, *Po zvezdnh*, str. 49, 58–59, 85; Ravnikar, *V primežu*, str. 75–78; Ravnikar, *Zgodovina Šoštanja*, str. 51.

⁴³ Grad je od 18. stoletja razvaljen, a njegova zasnova je – tudi s pomočjo Vischerjeve upodobitve iz okoli leta 1681 – na terenu še dovolj dobro razpoznavna (prim. Stopar, *Razvoj*, str. 37). Na Stopniku so glavni stolp morda zgradili sočasno z obzidjem in bivalnim poslopjem.

⁴⁴ Ravnikar, *Šoštanjski vitezi*, str. 48–53; Ravnikar, *Po zvezdnh*, str. 59, 93, 147, 184, 250, 310; Ravnikar, *V primežu*, str. 79, 196, 249, 359, 361; Ravnikar, *Zgodovina Šoštanja*, str. 61, prim. Ravnikar, *Posest grofov*, str. 28, 32; Ravnikar, *Vzhodna polovica*, str. 185.

⁴⁵ Ravnikar, *Nekaj dopolnil*, str. 235–237; Ravnikar, *Po zvezdnh*, str. 192; Ravnikar, *V primežu*, str. 260; Ravnikar, *Zgodovina Šoštanja*, str. 61.

⁴⁶ Orožen, *Das Dekanat Schallthal*, str. 414–415; Hribernik, *Mesto Šoštanj*, str. 49–50; Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 203; Kos, *Vitez*, str. 377; Ravnikar, *Po zvezdnh*, str. 194; Ravnikar, *V primežu*, str. 265; Ravnikar, *Zgodovina Šoštanja*, str. 63, 87.

⁴⁷ Ravnikar, *Po zvezdnh*, str. 190, op. 589; Ravnikar, *V primežu*, str. 257, op. 220; prim. Hudales, *Šoštanjska kronika*, str. 171; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Četrta knjiga*, str. 96.

⁴⁸ Blaznik, *Historična topografija*, II, str. 409. Prim. Šumi, *Naselbinska kultura*, str. 233; Jakič, *Vsi slovenski*, str. 331.

⁴⁹ Orožen, *Das Dekanat Schallthal*, str. 415; Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 203; Ravnikar, *Po zvezdnh*, str. 194, 235, 250; Ravnikar, *V primežu*, str. 265, 334, 361; Ravnikar, *Zgodovina Šoštanja*, str. 87–88; Kosi, *Grajska politika*, str. 467.

⁵⁰ Kos, *Celjska knjiga listin*, št. 127; Ravnikar, *Po zvezdnh*, str. 249–251; Ravnikar, *V primežu*, str. 358–361; Kosi, *Grajska politika*, str. 468; prim. Orožen, *Das Dekanat Schallthal*, str. 415; Kos, *Vitez*, str. 377.

⁵¹ Ohranjene oziroma dokumentirane so ob gradovih Šumberk (sedanja podružnična cerkev sv. Katarine na Selih pri Šumberku), Mirna, Mehovo, Hmeljnik, Žebnik (sedanja podružnična cerkev Žalostne Matere božje), Socerb, Viltuš in Dranek oziroma Pogrenja (sedanja podružnična cerkev sv. Janeza Krstnika na Dravinjskem vrhu). Morda je podobna kapela stala tudi ob gradu Kacenštajn in jo je okoli leta 1669 nasledila sedanja cerkev sv. Florijana. Pogojno je k tem kapelam mogoče prišteti še kapelo gradu Turjak, ki je bila sicer vključena v grajsko obzidje, sedanjo podružnično cerkev sv. Jurija v Bistrici pri Trziču, ki je morda nastala kot kapela gradu Gutenberg, in sedanjo podružnično cerkev sv. Mohorja na Kozjaku, ki je morda nastala kot kapela gradu Irštajn.

⁵² Ravnikar, *Vzhodna polovica*, str. 178; Ravnikar, *Zgodovina Šoštanja*, str. 58, 81, 92–93; prim. Ravnikar, *Šoštanjski vitezi*, str. 53; Poles, *Stopetkrat*, str. 40. Večji del cerkve – razen zvonika – so leta 1776 nadomestili z novo gradnjo (Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon*, III, str. 849).

⁵³ Zadnikar, *Romanika*, str. 53, 279, 325–327; prim. Hribernik, *Mesto Šoštanj*, str. 92–93; Zadnikar, *Dvojno odkritje*, str. 26–29; Zadnikar, *Šoštanj*, str. 117–119; Ravnikar, *Nekaj dopolnil*, str. 243–245; Poles, *Sakralna dediščina*, str. 376–396; Ravnikar, *Šaleška dolina med 10. in 17. stoletjem*, str. 8–9; Ravnikar, *Po poteh reformacije*, str. 28–32; Brišnik, *Novi arheološki*, str. 91–93; Höfler, *Srednjeveške freske*, str. 224–227; Höfler, *O*

Ostaline srednjeveškega gradu Šoštanj in nekdanja grajska kapela ob vznožju grajske vzpetine (foto: Igor Sapač, 2021).

stojne grajske kapele s pravokotnimi oltarnimi prostori so na Štajerskem in Koroškem nastajale med 12. in 14. stoletjem, vendar so bile pred 13. stoletjem redke.⁵⁴ Najbrž je tudi kapela šoštanjkega gradu nastala šele v 13. stoletju. Tej domnevi ustreza tudi oblika izrazito pokončnega okna na vzhodni strani oltarnega prostora, ki z že rahlo šilastoločno učinkujočim zaključkom svetlobne odprtine nakazuje prehod iz romanike v gotiko v 13. stoletju. Pri tem niti ni mogoče povsem izključiti možnosti, da je kapela nastala šele v drugi polovici 13. stoletja, saj so se trdno zakoreninjene romanske oblike pri sakralni arhitekturi ponekod obdržale tudi še nekaj desetletij po sredini 13. stoletja, ko se je uveljavila gotska umetnost.⁵⁵ Ko je sakralna stavba ob ustanovitvi šoštanjkega trga dobila nov dodatni pomen, so njen oltarni prostor okrasili s poslikavami, ki so datirane v čas okoli leta 1340.⁵⁶ Vse kaže, da je ves srednji vek ohranila prvotno preprosto poznoromansko stavbo zasnovo s pravokotno ladjo in ožjim pravokotnim oltarnim prostorom in da so šele leta 1535 ali – manj verjetno – leta 1579 oltarni pro-

Okno romanskih oblik, najverjetneje iz 13. stoletja, na vzhodni steni prvotnega kornega zaključka grajske kapele. Obnovljena letnica 1535 nad oknom najbrž dokumentira čas nastanka zvonika (foto: Igor Sapač, 2021).

stor nadzidali v masiven zidani zvonik v tradicionalni obliki kornega zvonika.⁵⁷

V zgodnjem 14. stoletju se je kapeli pod gradom pridružila še trška naselbina. Trg je posredno prvič omenjen leta 1348, z omembo trškega sodnika. Morda je nastal še pred izumrtjem grofov Vovbrških leta 1322.⁵⁸ Izrecno je prvič omenjen leta 1355.⁵⁹ Leta 1436 je Friderik II. Celjski Šoštanju obnovil trške pravice.⁶⁰ Trško naselbino s podolžnim pravokotnim trgom na sredini in njegovo enakomerno parcelno obrobo so zgradili načrtno in jo umestili v prostor tako, da je bila naravnana na dominantni grad na vzpetini, na drugi strani pa na nabrežje reke Pakę ter navezana na stičišče cest proti Savinjski dolini, Črni na Koroškem in Velenju oziroma šoštanjki župnjski cerkvi na območju nekdanje vasi Družmirje.⁶¹ Tr-

prvih cerkvah, str. 340; Poles, *Stopetkrat*, str. 40, 51; Jeraj, *Podružnična cerkev*.

⁵⁴ Najstarejša tovrstna ohranjena kapela stoji v kompleksu gradu Glanegg blizu Šentvida ob Glini na avstrijskem Koroškem in je nastala v prvi polovici 12. stoletja. Podobna kapela iz druge polovice 13. stoletja ali iz 14. stoletja je razvidna v razvalini gradu Neu-Wildon na avstrijskem Štajerskem (Murgg, *Burgruinen*, str. 91). Podobna je bila zasnova sedaj razvaljene kapele gradu Viltuš, ki ni nastala pred 13. stoletjem. Nekdanja kapela gradu Dranek oziroma Pogrenja – sedanja podružnična cerkev sv. Janeza Krstnika na Dravinjskem vrhu – je pravokotni oltarni prostor najverjetneje dobila šele v 14. stoletju (prim. Zadnikar, *Romanika*, str. 212–214, 285–286).

⁵⁵ Prim. Höfler, *O prvih cerkvah*, str. 340.

⁵⁶ Ravnikar, *Zgodovina Šoštanja*, str. 92–94; Höfler, *Srednjeveške freske*, str. 224–227.

⁵⁷ Prim. Poles, *Sakralna dediščina*, str. 383, 390.

⁵⁸ Otorepec, *Srednjeveški pečati*, str. 29; Ravnikar, *Po zvezdnih*, str. 189–190; Ravnikar, *V primežu*, str. 256–257; Ravnikar, *Zgodovina Šoštanja*, str. 63, 88, 92, 96–97; prim. Hribernik, *Mesto Šoštanj*, str. 50; Curk, *O urbanistično-gradbenih zasnovah*, str. 248–249; Curk, *Trgi*, str. 135–136; Sumi, *Naselbinska kultura*, str. 233; Ravnikar, *Posest grofov*, str. 30.

⁵⁹ Blaznik, *Historična topografija*, II, str. 409; Ravnikar, *V primežu*, str. 17; Ravnikar, *Zgodovina Šoštanja*, str. 60–61.

⁶⁰ Hribernik, *Mesto Šoštanj*, str. 171; Blaznik, *Historična topografija*, II, str. 409; Vidmar Ceru, *Kratek oris*, str. 10.

⁶¹ Prim. *Krajevni leksikon Slovenije*, str. 438; Curk, *Trgi*, str. 136. Prostorska naravnost šoštanjkega srednjeveškega trga na grad je v slovenskem prostoru dobro primerljiva s situacijo v Kamniku, kjer so najverjetneje v poznem 12. stoletju mestni trg naravnali na glavni stolp Malega gradu.

ška naselbina je nedvomno postala eden od glavnih virov gospodarske moči šoštanjskega zemljiškega gospodstva.

Tudi sama grajska stavba na vzpetini je bila v tistem obdobju – med 13. stoletjem in prvo polovico 15. stoletja – gotovo deležna gradbenih sprememb, o katerih pa je mogoče zaradi pičlosti ostankov in odsotnosti srednjeveških pisnih virov zgolj domnevati. Grad po nastanku trške naselbine vsekakor ni izgubil svojega pomena. Leta 1387 ga je v zameno za gradova Krško in Vipavo dobila v preužitek Katarina Celjska, vdova Hermana I. Celjskega († 1385) in potomka bosanske vladarske družine Kotromaničev.⁶² Morda je bila sestra prvega bosanskega kralja Štefana Tvrtka I. Kotromaniča (ok. 1338–1391) ali pa hči bosanskega bana Štefana II. Kotromaniča († 1353) in sestra ogrske kraljice Elizabete ter vzgojena na ogrskem dvoru. S Hermanom I. je bila poročena od leta 1360, umrla pa je po letu 1401.⁶³ Pomisliti je dopustno, da so zanj šoštanjski grad preuredili in povečali število njegovih bivalnih prostorov. To bi se udegnilo zgoditi sočasno z gradnjo mestnega rezidenčnega gradu grofov Celjskih na jugozahodnem robu trške naselbine v Celju, danes znanega pod imenom Knežji dvor(ec), ki jo je najbrž začel njen mož Herman I. in dokončal njen sin Herman II. (okoli 1361–1435).⁶⁴ Seveda pri tem ostaja povsem odprto vprašanje, ali je grofica Katarina po letu 1387 tudi dejansko bivala na šoštanjskem gradu ali pa je samo uživala dohodke šoštanjskega zemljiškega gospodstva in je imela bivališče v Celju.⁶⁵ Ne oziraje se na to je treba šoštanjski grad upoštevati pri raziskavah pestre gradbene dejavnosti grofov Celjskih, ki je vrhunec dosegla prav v času okoli leta 1400 oziroma v obdobju Hermana II. Celjskega.⁶⁶

Stavbna analiza kaže, da gradu Šoštanj med 13. in 15. stoletjem niso širili z novimi stavbami navzven oziroma čez prvotno obodno obzidje in da se njegova talna površina ni povečala. Vzrok je bil gotovo grajski položaj na skalnem pomolu, ki je s strmimi pobočji na treh straneh onemogočal postavitev zunanjega oziroma drugega obzidja, kakršno je, denimo, že okoli leta 1300 nastalo na (zgornjem) gradu v Celju in kakršno je najpozneje v 15. stoletju dobil tudi bližnji velenjski grad. Zaradi posebnih geomorfoloških značilnosti je tudi predgradje šoštanjskega gradu

nastalo razmeroma daleč od njega – najverjetneje na lokaciji današnjega dvorca Turn. Nedvomno pa je šoštanjski grad rasel navznoter, z naslanjanjem novih gradenj na notranjo stran obodnega obzidja.

Zdi se, da so že kmalu po postavitvi visokega glavnega stolpa tik ob njem z 1,2 m debelo obzidavo na zunanji strani okrepili 1,4 m debeli severni del prvotnega ščitnega zidu oziroma zahodne stranice prvotnega obodnega obzidja. S tem so grad na naravno najslabše zaščiteni strani še dodatno zavarovali pred morebitnimi sovražnimi napadi oziroma obstreljevanjem. Obzidava je gotovo segala do vrha prvotnega obzidja, danes pa je ohranjena samo še do višine 1,5 m in v dolžini 2 m. Struktura zidave iz večjih in manjših lomljenecv, položenih v izravnan plast, ki je evidentno sekundarno prislonjena na starejše zidovje obodnega obzidja in glavnega grajskega stolpa, kaže, da je nastala po sredini 13. stoletja oziroma v obdobju poznega srednjega veka. Odlomljeni del te obzidave leži severno od glavnega stolpa na tleh. Najbolj verjetno se zdi, da je obzidava prvotnega obzidja nastala v 14. stoletju, ko se je zaradi uveljavitve ognjenega strelnega orožja povečala potreba po debelejših obzidjih in še zlasti močnejših ščitnih zidovih na najbolj izpostavljenih mestih grajskih zasnov.⁶⁷

Utemeljeno je pomisliti, da so zaradi prostorske stiske domnevno pritlično pomožno poslopje na notranji strani severozahodne in severovzhodne stranice obodnega obzidja nadomestili ali nadzidali ter tako ustvarili nov severni grajski trakt, ki je bil povezan z bivalnim poslopjem – palacijem – na vzhodni strani dvorišča in najbrž prav tako dvonadstropen.

Vsekakor so pred sredino 15. stoletja nov stavbni trakt zgradili na južni strani dvorišča. Njegov ostanek je nizek križni stik štirih zidov ob jugozahodnem vogalu razvaljenega mlajšega pravokotnega poslopja, ki trenutno na terenu sicer ni viden, je pa dovolj zanesljivo dokumentiran na tlorisnem posnetku gradu iz sedemdesetih let 20. stoletja.⁶⁸ Do 1,4 m debelo zidovje je kazalo, da je pripadalo razmeroma visoki – najverjetneje – dvonadstropni gradnji. Na podlagi poskusa rekonstrukcije srednjeveške tlorisne zasnove gradu je mogoče domnevati, da so ob naslonitvi na notranjo stran južne stranice prvotnega obodnega obzidja zgradili dvonadstropni stavbni trakt, ki je bil širok do 8 m, dolg približno 14 m in ki je v zahodnem delu pritličja v navezavi na romanski vhod v grad vključeval vhodno vežo. Dokumentirani križni stik zidov napeljuje na domnevo, da je bil južni stavbni trakt ob stiku s prvotnim grajskim palacijem na dvoriščni fasadi dopolnjen z manjšo gradnjo s približno kvadratno talno ploskvijo. Morda je tam stal

⁶² Kos, *Vitez*, str. 378; Ravnikar, Nekaj dopolnil, str. 238; Ravnikar, *Zgodovina Šoštanja*, str. 98; Fugger Germadnik, *Groffe*, str. 44, 52.

⁶³ Prim. Krones, *Die Freien*, 2, str. 72; *Kronika grofov celjskih*, str. 12–13; Fugger Germadnik, *Groffe*, str. 44–45.

⁶⁴ Prim. Fugger Germadnik, *Groffe*, str. 56.

⁶⁵ Vsekakor so imeli grofje Celjski na šoštanjskem gradu vsekoli tudi svoje oskrbnike oziroma glavarje. Leta 1436 je kot celjski glavar na šoštanjskem gradu omenjen Jošt Vaist (Orožen, *Das Dekanat Schallthal*, str. 415; Hribernik, *Mesto Šoštanj*, str. 51).

⁶⁶ Prim. Sapač, *Grad Bela Peč*, str. 379–383 (z navedbo starejše relevantne literature).

⁶⁷ V tistem obdobju so z obzidavo (in sicer na notranji strani obzidja) okrepili tudi najbolj izpostavljeni del prvotnega obodnega obzidja (zgornjega) gradu Celje. Obzidava obzidja je bila tam izvedena kot del gradnje novega gotskega palacija.

⁶⁸ Stopar, *Razvoj*, str. 31; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji*, *Četrta knjiga*, str. 96.

dvoriščni stopniščni stolpič, kakršen je, denimo, iz 14. stoletja še ohranjen na notranjem dvorišču gradu Negova ali kakršen je domnevno do 16. stoletja stal na dvorišču gradu Cmurek. Približno 2,2 m široki in 3,8 m dolgi prostor na vzhodnem koncu južnega trakta, ob stiku z domnevnim prvotnim palacijem, je imel morda funkcijo notranje grajske kapele.⁶⁹

Na podlagi zapisanega je torej mogoče utemeljeno domnevati, da je grad Šoštanj do prve polovice 15. stoletja dobil stavbno zasnovo s tremi dvonadstropnimi bivalnimi trakti okoli dokaj tesnega (približno 12,8 × 12,3 m) notranjega dvorišča z nepravilno peterokotno talno ploskvijo. Dominanta gradu je ostal visoki romanski glavni stolp na zahodni strani zasnove, ob katerem je na južni strani ostal glavni vhod v grad, na severni strani pa so z obzidavo okrepili prvotno obzidje oziroma ščitni zid. Takšna zasnova, ki se s povezanimi stavbnimi trakti in dokaj poenotenimi stavbnimi volumni že približuje arhitekturi prvih renesančnih dvorcev iz 16. stoletja, bi v poznem 14. stoletju vsekakor mogla ustrezati tudi rezidenčnim potrebam grofice Katarine Celjske.

Razdejanje gradu Šoštanj med letoma 1437 in 1439

Zanimiv stavbni razvoj šoštanjskega gradu je prekinila fajda med Celjskimi in Habsburžani, ki je predčasno zapečatila njegovo usodo. Fajda je izbruhnila zatem, ko je leta 1436 cesar Sigismund Luksemburški (1368–1437) povišal Friderika II. (1379–1454) in Ulrika II. (1406–1456) Celjska v poknežena grofa, in je trajala do leta 1443. Habsburžani so se čutili prizadeti, saj je vzpon celjske kneževine ogrozil enotnost njihovih posesti na Kranjskem, Koroškem in Štajerskem. Kmalu so medsebojne napetosti prerasle v odkrit oborožen večleten spopad, ki je bil eden največjih na slovenskih tleh v poznem srednjem veku. Fajda se je na začetku odražala v vrsti spopadov, ki v glavnem najbrž niso bili posebej načrtovani. Celjski so ubrali partizansko taktiko; svoje ofenzive niso izvedli v obliki zgoščenega napada z vsemi razpoložljivimi silami, v katerem bi sovražnika uničili v odločilni bitki. Namesto tega so se odločili za ravno nasprotno strategijo – vrsto bolj ali manj načrtno usklajenih bojnih pohodov večinoma skromnejših razsežnosti, uperjenih na posesti svojih nasprotnikov v razmeroma velikem geografskem prostoru. Pustošenje celjskih vojakov v letih 1437 in 1438 je bilo usodno za celo vrsto gradov in stolpastih dvorov na spodnjem Štajerskem na širšem območju Celja pa tudi na Dolenjskem, Gorenjskem in v Hrvaškem Zagorju. Friderik II. Celjski je dal poleg tujih gradov razdejeti tudi več svojih gradov in stolpastih dvorov, med njimi – kot kaže brez posebne sentimentalnosti – tudi Šoštanj, ki je bil sicer grad njegove takrat

že pokojne babice Katarine. Celjski napadi so očitno mnoge gradove nasprotnikov doleteli nepripravljene in Celjski so se dobro zavedali, da bi jih lahko doletela podobna usoda. Zato so uničili tudi vse tiste lastne gradove, ki bi jih sovražnik mogel uporabiti za svoja oporišča, če bi se jih polastil. Skupaj s šoštanjskim gradom so celjske čete v bližini Celja po podatkih iz *Celjske kronike* razdejele tudi mogoče celjske gradove Vojnik, Kacenštajn, Žaženberk in Libenštajn. Celjski so bili na koncu navidezni zmagovalci fajde, saj so razdejali veliko nasprotnikovih grajskih postojank na spodnjem Štajerskem in Kranjskem, a pravi zmagovalec je bil Habsburžan, saj je kljub vsemu uspel zavreti celjska prizadevanja za formiranje lastne kneževine oziroma dežele. Velike večine takrat porušenih grajskih stavb niso nikoli več obnovili, saj niso imele več posebnega vojaškega ali upravnega pomena, pa tudi stroški so bili pogosto previsoki.⁷⁰

Porušitev gradu Šoštanj se je zgodila v času med letoma 1437 in 1439.⁷¹ Najbrž so ga porušili vojaki Celjskih oziroma morda vojaki njihovega vojskovodje Jana Vitovca († 1468). Grad gotovo ni bil porušen v bojih, saj leta 1998 opravljene arheološke raziskave niso razkrile sledov bojev, na kakršne so leta 1995 naleteli na sosednjem gradu Kacenštajn.⁷² Razvalina šoštanjskega glavnega grajskega stolpa v obliki, kakršna je bila do sanacije leta 1998, kaže, da je grad doletelo obsežno razdejanje in da so celjske čete temeljito opravile svoje razdiralno delo. Južna polovica visokega stolpa je bila dobesedno odklana. Zgolj ugibati je mogoče, ali se je porušitev polovice stolpa zgodila kot posledica spodkopavanja temeljev ali pa morda celo kot posledica uporabe razstreliva, ki je bilo v tistem obdobju sicer še zelo redka in draga dobrina ter še ni imelo tiste rušilne moči kot v poznejših stoletjih. Porušitev stolpa in drugih delov gradu je bila vseka-

⁶⁹ Za kapele na srednjeveških gradovih v slovenskem prostoru prim. Stopar, *Za grajskimi zidovi*, str. 60–72.

⁷⁰ Krones, *Die Freien*, 2, str. 85–87, 112, 139, 157–158; *Kronika grofov celjskih*, str. 25–27, 64, 144; Lazar, *Vloga gradu*, str. 451; Sapač, *Freudenberg*, str. 13–16 (z navedeno starejšo literaturo). Prim. Časar, *Beschreibung*, str. 503; Schmutz, *Historisch*, str. 509; Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon*, III, str. 850; Hribernik, *Mesto Šoštanj*, str. 45, 51; Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 204; Ravnikar, *Vzhodna polovica*, str. 194; Ravnikar, *Zgodovina Šoštanja*, str. 115, 118; Fugger Germadnik, *Groffe*, str. 98.

⁷¹ Carl Schmutz v svojem leksikonu Štajerske iz leta 1822 navaja, da je šoštanjski grad leta 1437 osvojil celjski vojskovodja Jan Vitovec (Schmutz, *Historisch*, str. 509; prim. Poles, *Zaklad starega gradu*, str. 7 – po navedbi Franca viteza Gadolle). Ignacij Orožen je leta 1884 zapisal, da je Vitovec šoštanjski grad porušil leta 1439 (Orožen, *Das Dekanat Schallthal*, str. 415). Prim. Hribernik, *Mesto Šoštanj*, str. 45; *Krajevni leksikon Dravske banovine*, str. 554; *Krajevni leksikon Slovenije*, str. 438; Ravnikar, *Zgodovina Šoštanja*, str. 120; Kosi, *Grajska politika*, str. 482; Poles, *Stopetkrat*, str. 30.

⁷² Da je bil grad Kacenštajn med letoma 1437 in 1439 najverjetneje uničen v bitki, je pokazala razmeroma majhna arheološka sonda, v kateri so odkrili preko 30 konic puščic za samostrel in močno plast žganine (Brišnik, *Od poznoantičnih*, str. 76, 85; Ravnikar, *Saleška dolina med 10. in 17. stoletjem*, str. 50–51; Poles, *Stopetkrat*, str. 34).

Zidovje na vzhodni strani grajskega kompleksa je pozidano nad starejšim debelejšim zidom, ki je najverjetneje pripadal prvotni grajski bivalni stavbi, porušeni med fajdo okoli leta 1438 (foto: Igor Sapač, 2021).

kor precejšen zalogaj in je njenim izvršiteljem gotovo vzela kar precej časa.

Carl Schmutz je leta 1822 zapisal, da so šoštanj-ski grad leta 1473 razdejali Turki.⁷³ Tistega leta se je jeseni zgodil prvi osmanski vpad na območje Šaleške doline. Osmanske čete so se takrat vračale s Koroške. 29. septembra so prišle do Slovenj Gradca, kjer so v boju premagale branilce in začele prodirati proti jugu in jugovzhodu. Naslednji dan je ena skupina napadalcev preko Graške gore in ob Velunji dosegla Šaleško dolino ter Šoštanj, kjer so med drugim opustošili grajsko stavbo. Zatem se je osmanska kolona s številnimi ujetniki vred pomaknila proti Celju in se nato vrnila na Hrvaško.⁷⁴ Vse kaže, da se podatek o leta 1473 razdejani grajski stavbi ne nanaša na srednjeveški grad Šoštanj, ki so ga že pred tem razdejali ljudje grofov Celjskih, marveč na šoštanjski trški dvor – *Amtshaus* – oziroma poznejši dvorec, ki je po razdejanju gradu okoli leta 1438 prevzel njegovo upravno vlogo in je postal središče šoštanskega urada oziroma zemljiškega gospodstva.⁷⁵ Ker je šoštanjsko zemljiško gospodstvo po uničenju gradu ostalo, ne preseneča, da

Ostanki manjšega poslopja na vzhodni strani grajskega kompleksa, ki so ga postavili nad porušeno starejšo stavbo (foto: Igor Sapač, 2021).

so tudi po letu 1439 v Šoštanju omenjeni gradišča – oziroma oskrbniki Celjskih: leta 1441 Hieronim Voytländer, leta 1448 Anton Grimschitzer in leta 1456 Andrej Trebniški (Triebenegger), ki je tistega leta grajsko stavbo – trški dvor – v Šoštanju in grad Forhtenek branil pred cesarsko vojsko, a je po sklenitvi sporazuma med Katarino Celjsko in cesarjem leta 1457 sklenil premirje ter Šoštanj kot zastavno posest obdržal do leta 1459.⁷⁶

Po obliki grajskih ostalin pa tudi na osnovi Vischerjeve upodobitve razvaline iz okoli leta 1681 je mogoče sklepati, da je bil okoli leta 1438 razdejan ves grajski kompleks in da nato nobena stavba ni bila več primerna za uporabo oziroma ni imela strehe. To ugotovitev potrjujejo tudi omembe gradu v pisnih virih v letih 1503, 1540 in 1575, ko je skupaj s sosednjim Kacenštajnom omenjen samo še kot gradišče, torej ruševina.⁷⁷

4. faza: novogradnja v šoštanskem grajskem kompleksu po razdejanju v 15. stoletju

Celjskisošoštanjskigradobdržalitudiporazdejanju in so ga imeli vse do izumrtja leta 1456, zatem pa je prešel v last deželnih knezov – Habsburžanov.⁷⁸ Nič ne kaže, da bi bil razrušeni grad v tistem obdobju deležen kakršnihkoli obnovitvenih posegov. Leta 1458 je šoštanjsko zemljiško gospodstvo oziroma

⁷³ Schmutz, *Historisch*, str. 509; prim. Poles, Zaklad starega gradu, str. 7. Podatek je povzel tudi Ignacij Orožen: Orožen, *Das Dekanat Schallthal*, str. 415; prim. Hribernik, *Mesto Šoštanj*, str. 26–27, 45; *Krajevni leksikon Dravske banovine*, str. 554; Hudales, *Šoštanjska kronika*, str. 170; Poles, O »Bafentalski« hiši, str. 8. Tudi Ivan Stopar je – na podlagi imen šoštanjskih gradiščanov, ki se pojavljajo tudi še po letu 1439 – menil, da je verjetno, da so šoštanjski grad razdejali Turki (Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Četrta knjiga*, str. 97). Pri tem je prezrl možnost, da bi gradiščani mogli prebivati tudi v kateri drugi grajski stavbi na območju Šoštanja.

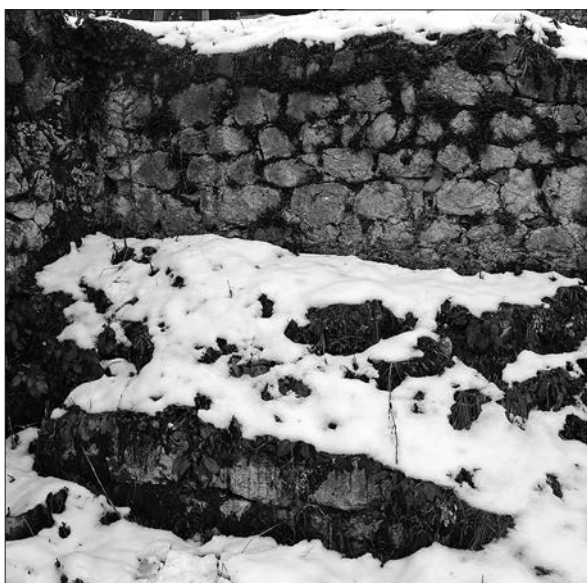
⁷⁴ Hribernik, *Mesto Šoštanj*, str. 26–27, 45; prim. Voje, *Slovinci*, str. 24; Simoniti, *Turki*, str. 204; Ravnikar, *Vzhodna polovica*, str. 196; Ravnikar, *Zgodovina Šoštanja*, str. 123; Vidmar Čeru, *Kratek oris*, str. 20.

⁷⁵ Prim. Ravnikar, *Vzhodna polovica*, str. 196; Ravnikar, *Zgodovina Šoštanja*, str. 120, 123.

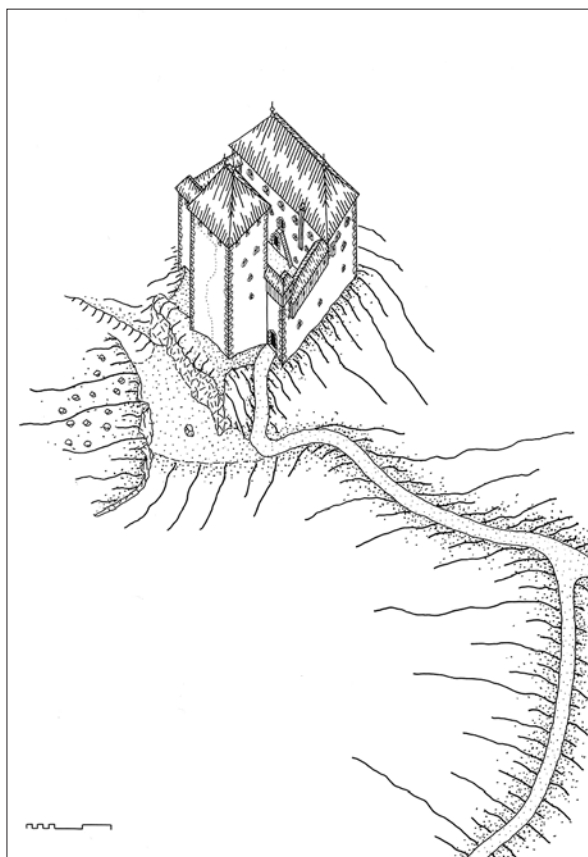
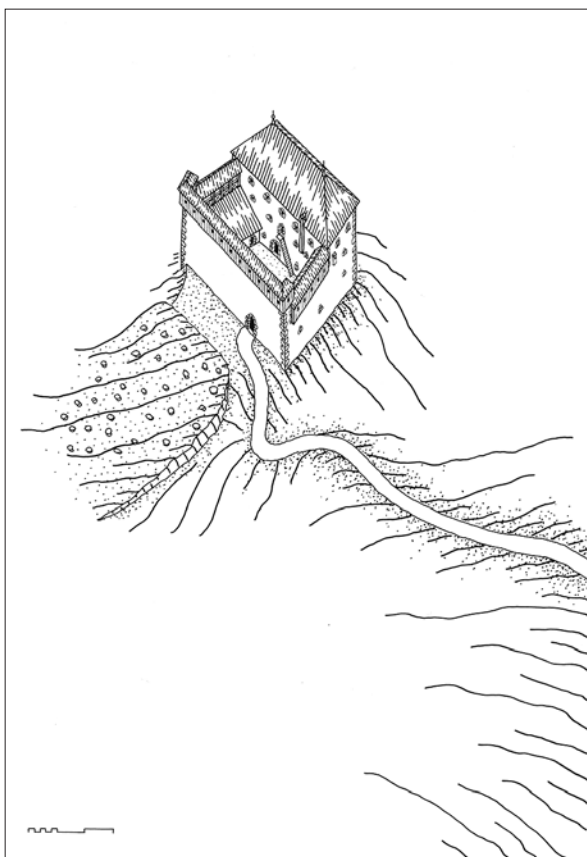
⁷⁶ Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 204; prim. Orožen, *Das Dekanat Schallthal*, str. 449; Hribernik, *Mesto Šoštanj*, str. 36; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Četrta knjiga*, str. 96; Ravnikar, *Nekaj dopolnil*, str. 238; Kos, *Vitez*, str. 378; Ravnikar, *Zgodovina Šoštanja*, str. 98, 115; Kosi, *Grajska politika*, str. 487; Naschenweng, *Der landständische*, I, str. 313.

⁷⁷ Orožen, *Das Dekanat Schallthal*, str. 417, 418, 434; Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 204; prim. Hribernik, *Mesto Šoštanj*, str. 45–46, 57; Ravnikar, *Prispevek*, str. 56.

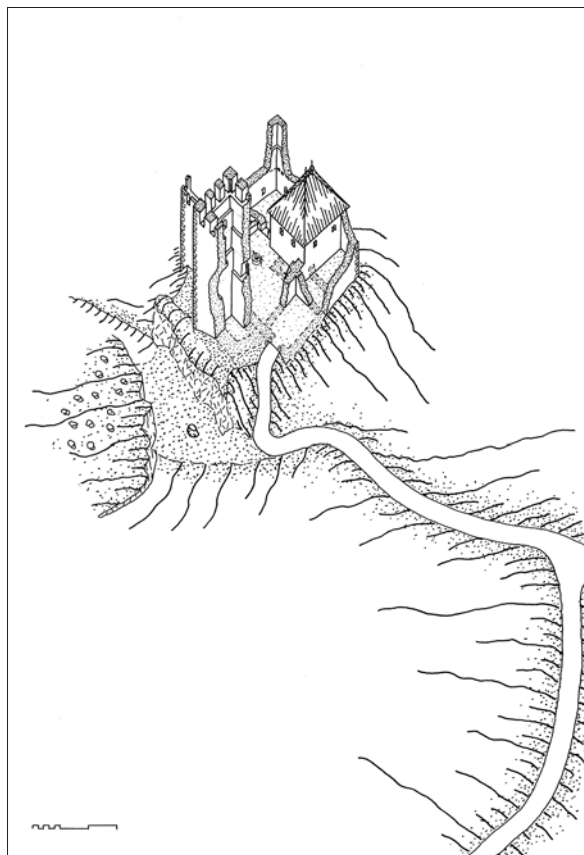
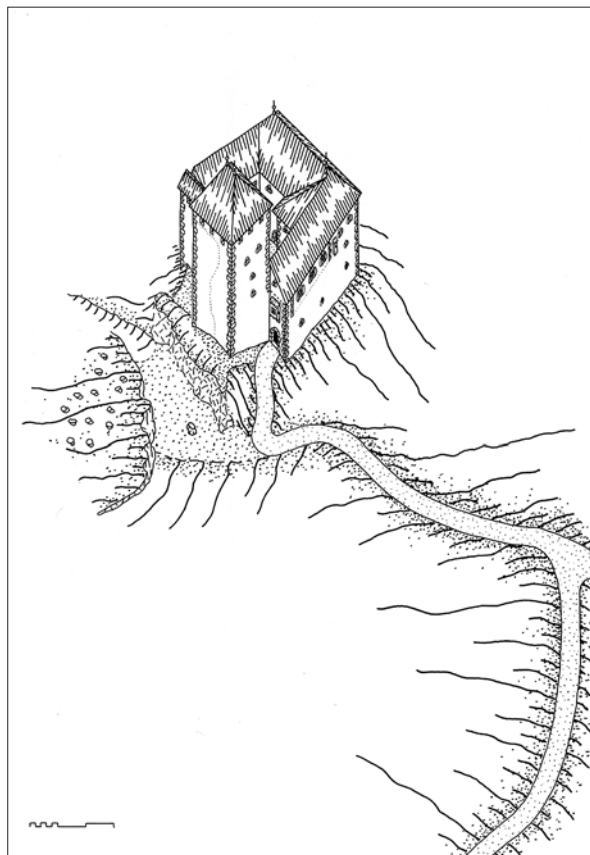
⁷⁸ Kos, *Vitez*, str. 377; Ravnikar, *Zgodovina Šoštanja*, str. 94; prim. Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon*, III, str. 851; Orožen, *Das Dekanat Schallthal*, str. 415.

Struktura zidave zahodnega in severnega zidu manjšega poslopja na vzhodni strani grajskega kompleksa, ki so ga postavili nad porušeno starejšo stavbo (foto: Igor Sapač, 2021).

*Grad Šoštanj v drugi polovici 12. stoletja (levo) in okoli leta 1200 (desno).
Poskus rekonstrukcije. Aksonometrični študiji (risal: Igor Sapač, 2021).*

*Grad Šoštanj okoli leta 1430 (levo) in okoli leta 1500 (desno).
Poskus rekonstrukcije. Aksonometrični študiji (risal: Igor Sapač, 2021).*

urad s sosodnjim Kacenštajnom vred kot dediščino po umrlem Ulriku II. Celjskem v dosmrtni užitek od cesarja prejela Ulrikova vdova Katarina, rojena Branković. Gospostvi oziroma urada Šoštanj in Kacenštajn sta bila takrat že združena ter so ju upravljali z dvora, ki je stal na območju trške naselbine Šoštanj. Leta 1459 je postal zakupni gospod uradov oziroma gospostev Šoštanj, Kacenštajn in Forhtenek Kristof pl. Narringner z bližnjega gradu Valdek pri Mislinji. Leta 1469 je Katarina Celjska uživanje šoštanjsko-kacenštajnskega urada prepustila cesarju. Leta 1470 je dal cesar združeni urad za 300 funtov v zakup Konradu (IV.) baronu Kraighu († 1488).⁷⁹

Po prvem osmanskem napadu v Šaleško dolino jeseni 1473 se je začela tudi v tem prostoru gradnja protiosmanskih utrd. Takrat so s tabornimi obzidji obdali vse župnijske cerkve v okolici pa tudi nekatere podružnične cerkve.⁸⁰ Najverjetneje so v tistem

obdobju na vzhodnem robu grajskega pomola, na razvaljenih ostankih domnevnega romanskega grajskega palacija, postavili manjše poslopje s pravokotno talno ploskvijo v izmeri približno 8,7 × 10 m oziroma v notranjščini 6,9 × 7,8 m. Trije 90 cm debeli in do 4 m visoko ohranjeni kamniti zidovi tistega poslopja kažejo, da je bilo najbrž enonadstropno in da so ga zgradili z uporabo starejšega gradbenega materiala, pridobljenega iz grajskih ruševin. Poslopje so naslonili na notranjo stran vzhodne stene prvotnega grajskega obodnega obzidja oziroma palacija iz 12. stoletja, ki je bila v tistem obdobju tam še vsaj deloma ohranjena. Zahodni zid poslopja so zgradili ob ostanku dvoriščne stene domnevnega palacija, ki je bila takrat že podrta skoraj do tal. Velikost talne ploskve poslopja in njegovi razmeroma tanki zidovi kažejo, da je imelo zgolj pomožno funkcijo in da ni moglo služiti kot sedež upravnika šoštanjskega zemljiškega gospodstva oziroma urada. Ker je Šoštanj s porušitvijo gradu okoli leta 1438 izgubil izpostavljenost višinsko utrdbo z opazovalnico vrh glavnega stolpa in ker bi bili stroški za obnovo oziroma ponovno postavitve južne polovice stolpa gotovo previsoki, so

⁷⁹ Orožen, *Das Dekanat Schallthal*, str. 415, 449; Hribnik, *Mesto Šoštanj*, str. 51; Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 204; Ravnikar, Nekaj dopolnil, str. 238; Naschenweng, *Der landständische*, I, str. 224; II, str. 706.

⁸⁰ Ravnikar, Vzhodna polovica, str. 196; Ravnikar, *Zgodovina Šoštanja*, str. 123; prim. Hribnik, *Mesto Šoštanj*, str. 26–27; Hudales, *Šoštanjska kronika*, str. 181. Močno taborno obzidje je dobila tudi nekdanja šoštanjska župnijska cerkev sv. Miha-

ela v Družmirju (Curk, O urbanistično-gradbenih zasnovah, str. 249; Curk, *Trgi*, str. 135).

Razvaljeni glavni stolp gradu Šoštanj po fotografiji z razglednice iz začetka 20. stoletja (izrez, zasebna zbirka) in današnji pogled na sanirane ostaline stolpa iz doline (foto: Igor Sapač, 2021).

z novim pomožnim poslopjem najbrž poskusili vsaj deloma nadomestiti nekdanjo opazovalnico.⁸¹ Na novo zgrajeno poslopje vsekakor ni imelo utrdbene funkcije, saj je imelo razmero tanko zidovje, bilo je nizko in vhod vanj je bil v spodnji etaži. Nad njegovim pritličjem je bil gotovo raven lesen tramovni strop, saj na ohranjenih zidovih ni nastavkov obočne konstrukcije. Poslopje je imelo torej skoraj povsem utilitaren značaj. Vse kaže, da je kmalu po prenehanju nevarnosti osmanskih vpadov na to območje izgubilo pomen in je propadlo. Že na Vischerjevi upodobitvi iz okoli leta 1681 njegova streha ni več vidna.⁸²

Sanacijski posegi na razvalini gradu Šoštanj v 20. stoletju

Po dokončni opustitvi gradu, najverjetneje v poznem 16. stoletju ali v prvi polovici 17. stoletja, so se o ruševinah pričele plesti ljudske pripovedi,⁸³ glavnino gradbenega materiala pa so do 18. stoletja odpeljali ter ga porabili za nove gradnje v okolici. Na Vischerjevi upodobitvi Šoštanja iz okoli leta 1681 so še vidni dokaj visoki škrbinasto učinkujoči ostanki grajskega obodnega obzidja, ki so nato do 19. stoletja skoraj povsem izginili, saj jih na upodobitvi iz t. i.

Stare Kaiserjeve Suite, ki je nastala okoli leta 1830, skoraj ni več.⁸⁴ O tem, da so bili ostanki gradu pičli že v drugi polovici 18. stoletja oziroma zgodaj v 19. stoletju, pričata tudi avstrijski vojaški zemljevid iz obdobja med letoma 1763 in 1787, na katerem je grad označen kot razvalina brez imena, ter mapa franciscejskega katastra iz leta 1825, v kateri razvaljeni grad sploh ni označen.⁸⁵ Od nekdanje razgibane grajske celote se je do 20. stoletja ohranila samo severna polovica visokega glavnega grajskega stolpa, ki je ostala nepogrešljiv del urbane vedute Šoštanja in se zato pojavlja tudi na številnih fotografijah na starih razglednicah Šoštanja.⁸⁶

Prav zaradi pomembne vloge v veduti kraja se je po drugi svetovni vojni prebudilo zanimanje za ohranitev in primerno ureditev razvaljenih ostankov gradu. Leta 1966 je celjski konservator Ivan Stopar (1929–2018) v spomeniškovarstveni reviji *Varstvo spomenikov* poročal, da želi Turistično društvo na Pustem gradu urediti postojanko in da je zato Zavod za spomeniško varstvo Celje razvaline preiskal ter poskusil s sondiranjem (delnim izkopavanjem zasutih ostankov zidov) ugotoviti nekdanjo grajsko zasnovo. Na eni od sten k obzidju prislone stavbe so bili takrat še vidni ostanki starega ometa z zna-

⁸¹ Do določene mere primerljiva nizka stavba je v 16. stoletju nastala kot mestna opazovalnica s prebivališčem nočnega čuvara na lokaciji najpozneje po potresu leta 1511 povsem porušenega visokega glavnega stolpa Malega gradu v Kamniku.

⁸² Vischer, *Topographia*, 1971, sl. 108; Vischer, *Topographia*, 2006, sl. 115.

⁸³ Prim. Orožen, *Gradovi*, str. 111–113; Poles, Zaklad starega gradu, str. 7–9; Poles, Ljudske pripovedi viteza Gadolle, str. 6–7.

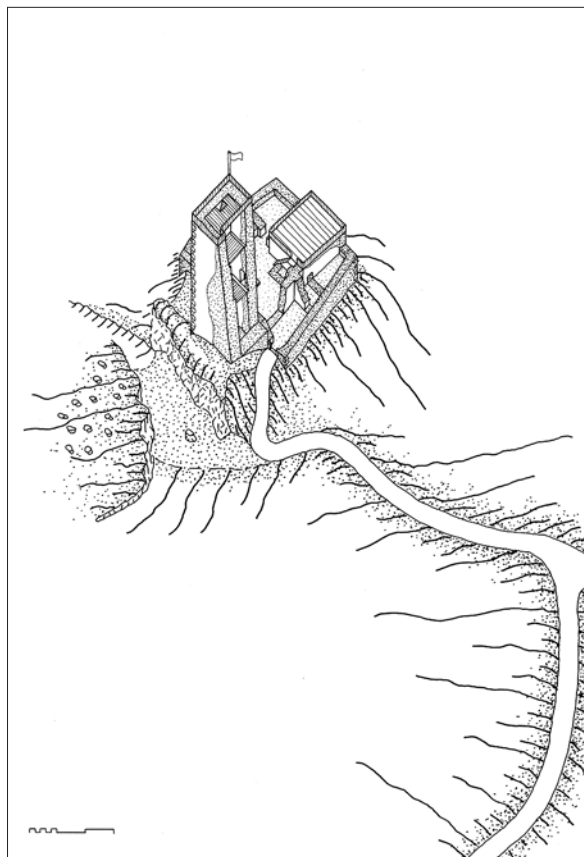
⁸⁴ Vischer, *Topographia*, 1971, sl. 108; Vischer, *Topographia*, 2006, sl. 115; Kaiser, *Lithographirte Ansichten*. Ponatis 1982, št. 222; Kaiser, *Lithographirte podobe*, št. 75; Stopar, *Slovenske vedute*, str. 40.

⁸⁵ Rajšp, *Slovenija na vojaškem zemljevidu*, 5, sekcija 163, str. 44–45; SI AS 177/C/R/C411/E02, Franciscejski kataster za Štajersko (k. o. Šoštanj) 1825.

⁸⁶ Prim. stare razglednice Šoštanja v: Ravnikar, *Pozdrav*, 1; Ravnikar, *Pozdrav*, 2.

*Ostanek glavnega stolpa gradu Šoštanj med sanacijskimi deli z vzhodne strani
(foto: Igor Sapač, 9. 9. 1998).*

*Aksonometrična študija ureditve in spomeniške prezentacije ostalin gradu Šoštanj
(risal: Igor Sapač, 2021).*

čilnim fugiranjem.⁸⁷ Vnema za preureditev razvalin za turistične potrebe je kmalu zatem popustila in do nadaljevanja raziskovalnih del ter do izvedbe obnovitvenih del ni prišlo.

Pobuda za izvedbo sanacijskih del se je znova pojavila tri desetletja pozneje. Dela so speljali v letu 1998 in takrat so po opravljenih arheoloških izkopavanjih odkopani del do tal podrti južne polovice glavnega stolpa zaradi težnje po prezentaciji nekdanje tlorisne zasnove nekoliko nadzidali,⁸⁸ nato pa zgradili še masivna kamnita opornika, s katerima so utrdili škrbnasto zidovje zahodne in vzhodne stene stolpa. Hkrati so nekoliko nadzidali zidovje na vrhu stolpa in ga izravnali. Z novo kamnito zidavo so zapolnili tudi brazgotino, ki je nastala z odlučenjem originalnega kamnitega zidnega plašča v spodnjem delu severne stene stolpa. Žal pred izvedbo sanacijskih del niso arheološko in kastelološko raziskali celotnega območja nekdanjega gradu, kar bi omogočilo izdelavo kakovostnega načrta za celovito spomeniško prezentacijo razvaljenih ostankov gradu, in

posledično je nastal problematični parcialni koncept za obnovo ostalin visokega stolpa. Z izvedbo gradbenih del so tako sicer preprečili nadaljnje propadanje fragmentarno ohranjenega stolpa, a po drugi strani je bila z nedomiselnim izravnavanjem zidov, neupoštevanjem pričevalne strukture zidave v pritličnem delu vzhodne stene, oblikovanjem novega armiranobetonskega portala in montažo zasilnega jeklenege lestvastega stopnišča povsem po nepotrebnem v dobršni meri zabrisana značilna ter zelo pričevalna podoba nasilno razdejanega stolpa, ki je bil do takrat gotovo najbolj monumentalni grajeni dokument celjsko-habsburške fajde med letoma 1437 in 1443. Namesto avtentičnega pomnika srednjeveške fajde je na koncu nastalo nekaj, kar je kastelolog Ivan Stopar po zaključku del – lažje kot z grajskimi razvalinami – primerjal z oblikovanjem določenih spomenikov narodnoosvobodilnega boja iz prvih desetletij po končani drugi svetovni vojni.⁸⁹ Ob dokaj ponesreče-

⁸⁷ Stopar, Šoštanj, str. 164.

⁸⁸ Brišnik, Novi arheološki, str. 83; Brišnik, Šoštanj. Pusti grad, str. 212–213.

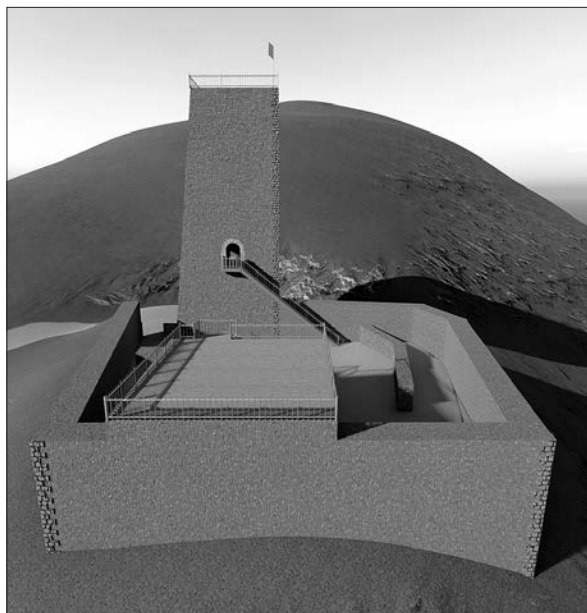
⁸⁹ Ustno sporočilo dr. Ivana Stoparja avtorju tega prispevka leta 1999. Stanje razvaline pred opravljenimi deli kažejo fotografije v: Stopar, *Razvoj*, str. 32; Jakič, *Vsi slovenski*, str. 331 in zadnja stran ščitnega ovitka knjige; Vrbič, *Velenje*, str. 48. Podoba razvaljanega stolpa med izvedbo sanacije kaže fotografija v: Jakič, *Sto gradov*, str. 177.

Grad Šoštanj okoli leta 1500. Pogled na grajsko stavbo z vzhodne strani. Računalniška študija. Poskus rekonstrukcije (izdelal Jernej Osvald na podlagi risb Igorja Sapača, 2021).

no in nepremišljeno izpeljanih sanacijskih delih ne preseneča, da konservatorska služba, ki je njihovo izvedbo usmerjala, ni v zvezi s tem objavila prav nobenega strokovnega poročila, ki bi pojasnilo strokovna izhodišča za sanacijo in posredovalo morebitna nova spoznanja v zvezi s stavbno zasnovo šoštanjskega gradu.⁹⁰ Vse kaže, da – razen za detajl novega nadomestnega portala v nekdanjem prvem nadstropju stolpa – tudi niso bili izdelani načrti za izvedbo sanacijskih del.⁹¹ Dnevno časopisje je leta 1998 poročalo, da sta denar za obnovo prispevala država in občinski proračun ter da dela izvaja gradbeno podjetje Cigrad iz Raven pri Šoštanju.⁹²

Po sanaciji ostanka stolpa je bila prisotna želja, da bi se dela nadaljevala z zaščito ostankov drugega grajskega zidovja, a do izvedbe ni prišlo. Leta 2006 je Občina Šoštanj ostanke gradu z Odlokom o razglasitvi kulturnih spomenikov v Občini Šoštanj razgla-

Idejni predlog za ureditev in spomeniško prezentacijo ostalin gradu Šoštanj. Pogled iz zraka z vzhodne strani. Računalniška študija (izdelala Nika Orož, 2021).

sila za kulturni spomenik lokalnega pomena.⁹³ Za tem sta v letih 2009 in 2014 – s ciljem, da bi nekdanji grad oziroma sodobni kulturni spomenik preuredili v izletniško in razgledno točko ter prostor za občasne prireditve na prostem – nastala dva arhitekturna predloga za preureditev in revitalizacijo grajskega območja.⁹⁴ Žal tudi takrat – podobno kot že leta 1998 – odločujoči v sklopu načrtovanja predlagane revitalizacije niso predvideli ustrezno celovite izpeljave raziskav in iz njih izhajajočega koncepta za celovito spomeniško prezentacijo, ki bi povečala razumljivost in berljivost nekdanje srednjeveške grajske stavbene zasnove. Pozornost je bila skoraj izključno usmerjena v oblikovanje nove turistične poti z vsečnimi razgledišči,⁹⁵ ob tem pa so se pojavile tudi ambicije za

⁹⁰ O izvedbi sanacijskih del na ostanku stolpa je poročalo samo dnevno časopisje (prim. Ojsteršek, Obnova Pustega gradu; Ojsteršek, Pustni grad nad Šoštanjem).

⁹¹ Avtor tega prispevka sem gradbišče v zvezi s sanacijo ostankov šoštanjskega gradu obiskal 9. septembra 1998. Do takrat so že zgradili novo kamnito zidovje do višine praga nekdanjega portala glavnega stolpa v prvem nadstropju, a delavci na gradbišču niso imeli nobenega načrta in so gradili po sprotne dogovarjanju s predstavniki takratnega Zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine Celje. Na gradbišču je takrat obstajal samo načrt za nadomestni portal stolpa, ki ga je izdelal gradbeni tehnik in konservatorski sodelavec Ivo Gričar; predvideval je oblikovanje kamnitega portala romanskih oblik, po vzoru ohranjenega prvotnega romanskega vhodnega portala na gradu Podsreda. Načrt so nato izvedli v prilagojeni obliki, z uporabo armiranega betona in oblikovanjem banalne polkrožno zaključene portalne odprtine.

⁹² O izvedbi sanacijskih del na ostanku stolpa je poročalo samo dnevno časopisje (prim. Ojsteršek, Obnova Pustega gradu; Ojsteršek, Pustni grad nad Šoštanjem).

⁹³ Prim. <http://rkd.situla.org/>, Šoštanj – Pusti grad, EŠD 4331.

⁹⁴ Dne 11. decembra 2009 so v Mestni galeriji Šoštanj s tem v zvezi postavili razstavo z naslovom *Pusti grad včeraj, danes, jutri!* Razstava je prikazala rezultate arheoloških izkopavanj iz leta 1998, fotografije in pisne vire v zvezi s šoštanjskim gradom ter idejno zasnovo oživitve nekdanjega gradu Šoštanj, ki so jo na osnovi smernic Krajevne skupnosti Šoštanj in Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije pripravili v arhitekturnem podjetju Studio List v Celju. Leta 2014 so v arhitekturnem podjetju Studio Petletka iz Velenja pripravili nov projekt za preureditev ostalin šoštanjskega gradu, ki je v osnovnih usmeritvah povsem primerljiv z idejno zasnovo iz leta 2009.

⁹⁵ Nebrzdane težnje po ureditvah razgledišč na razvaljenih zidovih srednjeveških gradov, pa tudi na nekaterih drugih razvaljenih stavbah, se v slovenskem prostoru v zadnjih letih vse bolj krepijo, pri tem pa se predlagatelji tovrstnih usmeritev največkrat ne ozirajo na problematiko avtentičnosti kulturnega spomenika (prim. npr. Debevec in drugi, *Revitalizacija gradu Šalek*, str. 73).

dopolnjevanje razvaljenega zidovja z novimi stavbnimi elementi, ki niso izhajale iz ustrezno poglobljene kastelološke analize nekdanje zasnove srednjeveškega gradu, marveč predvsem iz teženj po kreiranju nove atrakcije za zadovoljevanje potreb sodobne potrošniške družbe. Izvedba teh predlogov bi pričevalnost ostalin gradu kot spomenika srednjega veka še dodatno okrnila in prevrednotila njihov pomen.

SREDNJEVEŠKA STOLPASTA DVORA V ŠOŠTANJU

V času okoli sredine 13. stoletja so se v Šaleški dolini in njeni bližnji okolici – podobno kot v drugih delih sedanjega slovenskega prostora – pojavili prvi srednjeveški stolpasti dvori oziroma poznosrednjeveški plemiški dvori z obliko preprostih neutrjenih stolpov, ki so nastajali kot samostojne manjše grajske stavbe z bivališči nižjega plemstva oziroma ministerialov ali pa kot stavbe, ki so nastale v bližini starejših in večjih utrjenih srednjeveških gradov, s katerimi so dopolnili njihove funkcije in povečali skupno površino njihovih bivalnih prostorov.⁹⁶ Na širšem območju Šaleške doline so prvi stolpasti dvori nastali v tistem obdobju, ko se je najstarejšim gradovom iz 12. stoletja pridružilo več novih manjših gradov, s katerimi se je mreža za obrambo utrjenih grajskih stavb na tem območju zgostila in zapolnila.⁹⁷ Kot značilni dvo-

nadstropni stolpasti dvor je nastal Turn pri Velenju, iz katerega se je pozneje razvil manjši poznosrednjeveški utrjeni grad. Že njegovo značilno ime kaže, da se je razvil iz prvotnega dvora v obliki stopa – turna. Zgradili so ga najbrž malo pred sredino 13. stoletja, v pisnih virih pa je posredno prvič omenjen leta 1251.⁹⁸ V bližini je v 13. stoletju nastal tudi stolpasti dvor Pakenštajn nad Šmartnim ob Paki.⁹⁹ Morda je stolpasti dvor stal tudi na območju vasi Skorno, kjer je bil sedež leta 1243 omenjenih militov.¹⁰⁰

Vse kaže, da sta dva primerljiva stolpasta dvora nastala tudi na severovzhodnem vznožju šoštanjske grajske vzpetine. Iz nižje ležečega severnega se je v novem veku razvil sedaj izginuli dvorec Šoštanj,¹⁰¹ iz višje ležečega vzhodnega pa dvorec Turn oziroma t. i. Vošnjakova graščina. Zgolj ugibati je mogoče o tem, kateri od obeh šoštanjskih stolpastih dvorov je nastal prej. Ostanke prvega so propadli že v 18. stoletju in doslej na njegovi lokaciji še niso bile opravljene

⁹⁶ Za problematiko srednjeveških stolpastih dvorov na Slovenskem: Stopar, *Razvoj*, str. 125–131; Stopar, *Architektursymbolik*, str. 147–169; Makarovič, *Pričevanje gotskega stolpa*, str. 143–205; Sapač, *Razvoj*, str. 58–72; Sapač, *Arhitekturno-zgodovinska*, str. 371–410; Sapač, *Kaj je grad*, str. 400–402.

⁹⁷ Po gradovih Kacenštajn in Šoštanj, ki sta gotovo stala že v 12. stoletju, so v 13. stoletju v Šaleški dolini nastali še manjši gradovi Salek, Ekenštajn, Velenje, Limbar, Žamberk in morda konec 13. stoletja že tudi Forhtenek. Za grad Šalek gl. op. 15. Za gradova Žamberk in Forhtenek gl. samostojni članek v tej številki *Kronike*. Grad Ekenštajn blizu Šaleka je domnevno nastal v času okoli sredine 13. stoletja oziroma med letoma 1224 in 1264. Posredno je v pisnih virih prvič omenjen leta 1282, izrecno pa leta 1329 (Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Četrta knjiga*, str. 16–18; Ravnikar, *Posest grofov*, str. 26, 28, 32; Ravnikar, *Prispevek*, str. 64; Brišnik, Ravnikar, *Grad Šalek*, str. 28; Ravnikar, *Vzhodna polovica*, str. 182, 188; Poles in Janežič, *Grad Ekenštajn*, str. 252–255; Ravnikar, *Po zvezdnih*, str. 152–157, 191, 240–242; Ravnikar, *V primežu*, str. 209–212, 258–263; Ravnikar, *Zgodovina Šoštanja*, str. 80–82; Ravnikar, *Razvoj*, str. 262–263). Grad Velenje je v pisnih virih posredno prvič omenjen leta 1270 in najverjetneje ni nastal prav dosti prej (Ravnikar, *Grad Velenje*, str. 15; Ravnikar, *Po zvezdnih*, str. 86, 185). Skrivnostni izginuli grad Limbar oziroma Limberg (Lilienberg), ki so ga menda opustili po kmečkem uporu leta 1635, najverjetneje ni nastal prav dosti pred sredino 13. stoletja (prim. Sore, *Velenjska*, str. 49; Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 211; Ravnikar, *Razmišljanja*, str. 23, 25; Ravnikar, *Oris*, str. 13; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Četrta knjiga*, str. 50–51; Jakič, *Vsi slovenski*, str. 188; Vrbič, *Velenje*, str. 46; Ravnikar, *Prispevek*, str. 62; Kramberger, *Srednjeveški gradovi*, str. 107; Ravnikar, *Drobtinice*, str. 1–2; Ravnikar, *Vzhodna polovica*, str. 177–178, 182; Ravnikar, *Po zvezdnih*, str. 289; Ravnikar, *Zgodovina Šoštanja*, str. 58, 80; Ravnikar, *Razvoj*, str. 261–262, 271). Pozneje – najverjetneje v 14. stoletju – je nastal samo še grad Švarcenštajn

(prim. Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 208–209; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Četrta knjiga*, str. 105–108; Kramberger, *Srednjeveški gradovi*, str. 109; Ravnikar, *Prispevek*, str. 66). Na najverjetnejši nastanek gradu Švarcenštajn v 14. stoletju kaže njegova geometrično zelo pravilna osnovna talna zasnova; tovrstne pravilne pravokotne tlorisne zasnove so na Štajerskem značilne za gradove iz 14. stoletja (prim. Moravi, *Burgenbau*, str. 9–10). Prvotno tlorisno zasnovo gradu Švarcenštajn je mogoče dobro primerjati s prvotno zasnovo gradu Neuhaus blizu Stubenberga na avstrijskem Štajerskem iz 14. stoletja (Murgg, *Burgruinen*, str. 68–69). Zasnova je deloma primerljiva tudi z gradom Črni grad (Neudenstein) ob reki Dravi pri Velikovcu na avstrijskem Koroškem, ki ga je dal po letu 1329 zgraditi koroški glavar in maršal Konrad z. Aufensteina. Domneva, da je grad Švarcenštajn stal že v 13. stoletju in da je z njim povezana omemba Kunigunde de Swarczenstajn iz leta 1283, se ne zdi ustrezno utemeljena (prim. Ravnikar, *Vzhodna polovica*, str. 179–180, 192; Ravnikar, *Po zvezdnih*, str. 101, 311; Ravnikar, *V primežu*, str. 124, 204, 478; Ravnikar, *Zgodovina Šoštanja*, str. 70–72, 79–80; Ravnikar, *Razvoj*, str. 259–261; 273; prim. tudi Kos, *Vitez*, str. 379–380).

⁹⁸ Blaznik, *Historična topografija*, II, str. 443; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Četrta knjiga*, str. 115–120; Ravnikar, *Vzhodna polovica*, str. 182–185; Kos, *Vitez*, str. 382–386; Ravnikar, *Po zvezdnih*, str. 70, 86, 169–184; Ravnikar, *V primežu*, str. 92, 110; Ravnikar, *Zgodovina Šoštanja*, str. 82–87; Ravnikar, *Razvoj*, str. 257–259. Čeprav je grajska stavba do 20. stoletja doživela številne širitve in prezidave, je njeno prvotno stolpasto jedro v južnem delu sedanje zasnove še vedno dobro prepoznavno; vse kaže, da je bil prvotni dvonadstropni stolpasti dvor, ki je dobro viden tudi na Vischerjevi upodobitvi iz okoli leta 1681, postavljen na malce nepravilni štirikotni talni ploskvi, ki se približuje pravokotniku v izmeri 11,5 × 7,5 m.

⁹⁹ Stopar, *Razvoj*, str. 125–126; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Četrta knjiga*, str. 61–64 (z napačno interpretacijo upodobitve iz Stare Kaiserjeve suite, ki v resnici kaže Komendo v Polzeli – prim. Kaiser, *Litografirane podobe*, št. 39); Jakič, *Vsi slovenski*, str. 235; Ravnikar, *Prispevek*, str. 61; Vrbič, *Velenje*, str. 47; Šalej in Šterbenk, *Šmartno*, str. 53–54, 76–79, 115–119; Ravnikar, *Po zvezdnih*, str. 160, 278; Ravnikar, *V primežu*, str. 215, 407.

¹⁰⁰ Prim. Blaznik, *Historična topografija*, II, str. 287; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Četrta knjiga*, str. 86–87; Jakič, *Vsi slovenski*, str. 299; Ravnikar, *Zgodovina Šoštanja*, str. 80, 81.

¹⁰¹ Prim. Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Četrta knjiga*, str. 98–100.

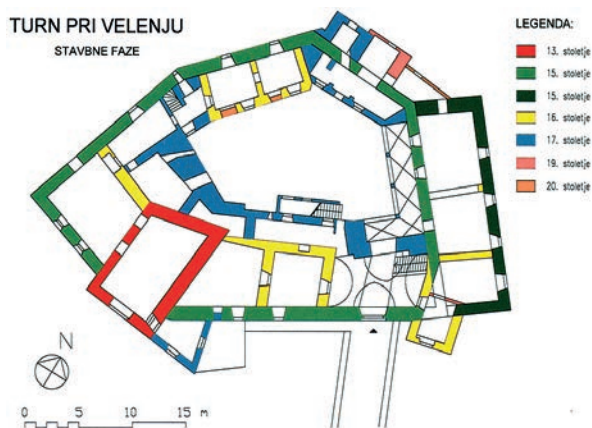

Turn pri Velenju z dobro vidnim poslopjem prvotnega stolpastega dvora iz 13. stoletja na desni strani na Vischerjevi upodobitvi iz okoli leta 1681. Izrez (zasebna zbirka).

arheološke raziskave, ki bi edine mogle povedati kaj več o njegovi starosti oziroma potrditi domneve, da je stal že v 14. stoletju.¹⁰² Drugi je vključen v večje novoveško poslopje, ki je bilo leta 1998 sicer temeljito prenovljeno, a ob tem niso bile opravljene arheološke in kastelološke raziskave, ki bi mogle natančneje opredeliti čas nastanka prvotnega srednjeveškega dvonadstropnega stolpastega jedra.¹⁰³ Tone Ravnikar

¹⁰² Prim. Sore, *Velenjska*, str. 25, z navedbo, da je dvor oziroma spodnji šoštanjski grad, t. i. *Amtshaus* (uradniška hiša, uradniški dvor = sedež uprave urada oziroma zemljiškega gospostva Šoštanj po letu 1438), stal že v 14. stoletju (prim. Hribernik, *Mesto Šoštanj*, str. 45). Tone Ravnikar domneva, da je t. i. *Amtshaus* nastal leta 1437 ali malo zatem, ko naj bi celjski vojskovodja Jan Vitovec porušil šoštanjski grad, ker naj bi bilo malo verjetno, da bi od porušitve šoštanjskega gradu pa do omenjene gradnje novega grajskega poslopja leta 1575 v Šoštanju za potrebe uprave gospostva ne obstajala nobena grajska stavba (Hribernik, *Mesto Šoštanj*, str. 46, op. 32; Ravnikar, *Šaleška dolina med 10. in 17. stoletjem*, zemljevid z označenimi prvimi omembami naselij, gradov in cerkva).

¹⁰³ Poslopje dvorca Turn, ki je v register nepremične kulturne dediščine vpisano z imenom *Šoštanj – Graščina Turn* in številko EŠD 4330 (<http://rkd.situla.org/>), nikoli doslej ni bilo deležno ustrezne strokovne pozornosti in zato ne preseneča, da javna konservatorska služba v zvezi z njegovo obsežno prenovo v letih 1998 in 1999 ni objavila prav nobenega strokovnega poročila, pozneje pa ni poskrbela, da bi stavbni kompleks dobil status kulturnega spomenika. Stranski trakt

Tloris pritličja Turna pri Velenju z vrisanimi fazami stavbnega razvoja in z rdeče označenim zidovjem prvotnega stolpastega dvora iz 13. stoletja (risal: Igor Sapač, 2007, na podlagi starejšega posnetka).

je zapisal, da je stolp, iz katerega se je pozneje razvil sedanji stavbni kompleks dvorca Turn, iz 16. stoletja.¹⁰⁴ A v 16. stoletju tako zasnovanih samostojnih oglatih stolpov nikjer na Slovenskem niso več gradili. Še sedaj dovolj dobro razvidna prvotna zidana enocelična dvonadstropna nepodkletena zasnova z višino približno 13 m, s pravilno pravokotno talno ploskvijo v izmeri $11,3 \times 7,5$ m ter s približno 1,3 m debelim zidovjem v pritličju, 1 m debelim zidovjem v prvem nadstropju in 80 cm debelim zidovjem v drugem nadstropju dokazuje, da gre za značilni srednjeveški stolpasti dvor iz 13. ali 14. stoletja.¹⁰⁵ Vse kaže, da je to poleg prezbiterja šoštanjske podružnične cerkve sv. Mohorja in Fortunata najstarejša ohranjena zgradba v Šoštanju. Zgovorno je tudi ime grajske stavbe – Turn –, ki ga ne gre kar po bližnjici povezati s plemiško rodovino Thurn-Valsassina, ki je bila lastnica dvorca in šoštanjskega gospostva od poznega 17. stoletja do začetka 19. stoletja.¹⁰⁶

Upošteva je rezultate stavbnozgodovinske analize se zdi bolj verjetna možnost, da je najprej – morda že sredi ali v drugi polovici 13. stoletja, ko je Šoštanj pripadel grofom Vovbrškim, – nastal dvonadstropni stolpasti dvor na lokaciji poznejšega dvorca Turn in da so pozneje – domnevno v 14. stoletju – zgradili še drugi, nižje ležeči, stolpasti dvor na lokaciji poznejšega dvorca Šoštanj. S to hipotezo se sklada tudi ugotovitev, da je bilo na lokaciji dvorca Turn najverjetneje predgradje gradu Šoštanj in da so tam stali

dvorca še sedaj kot samostojna enota ni vpisan v javni register nepremične kulturne dediščine (prim. Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Četrta knjiga*, str. 112–114).

¹⁰⁴ Ravnikar, *Zgodovina Šoštanja*, str. 120.

¹⁰⁵ Skoraj povsem enaka stavbna zasnova stolpastega dvora iz 13. stoletja je dokumentirana na gradu Turn pri Velenju.

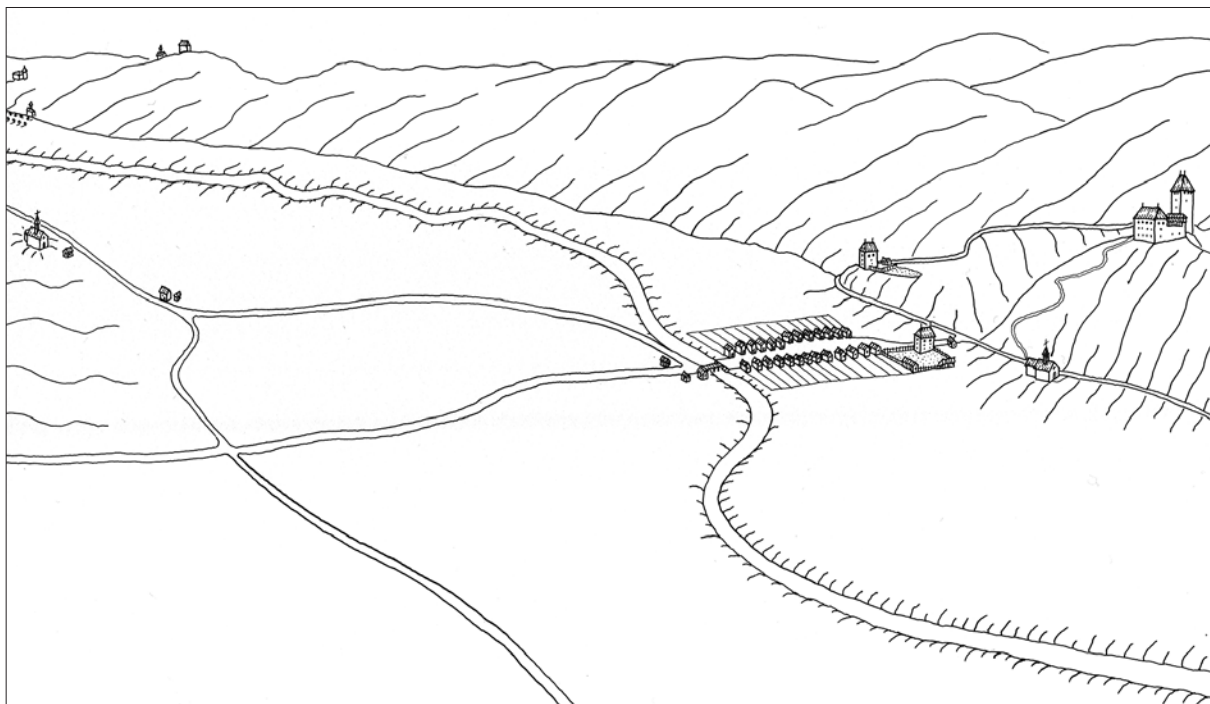
¹⁰⁶ Prim. Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Četrta knjiga*, str. 100, 112.

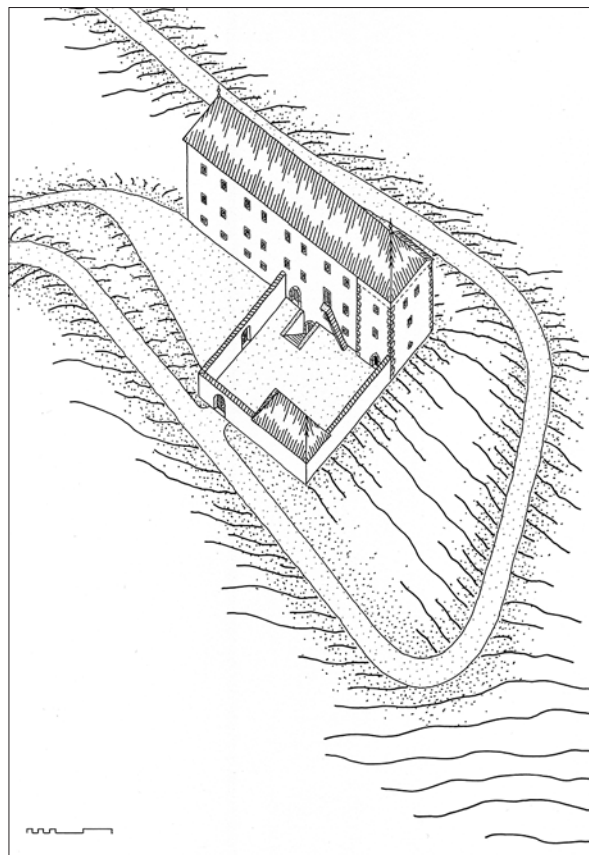
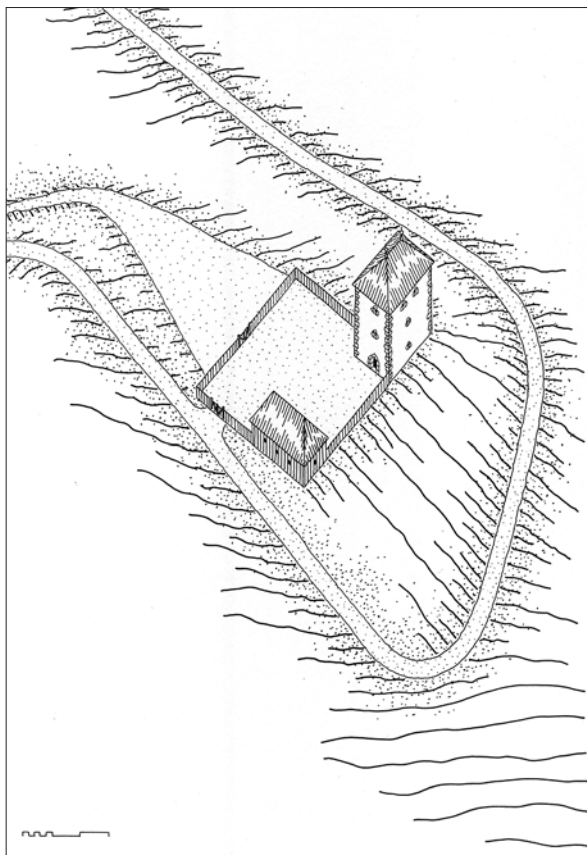
Nekdanji srednjeveški stolpasti dvor na jugovzhodni strani glavnega trakta dvorca Turn po požaru leta 1997 (foto: Igor Sapač, januar 1998).

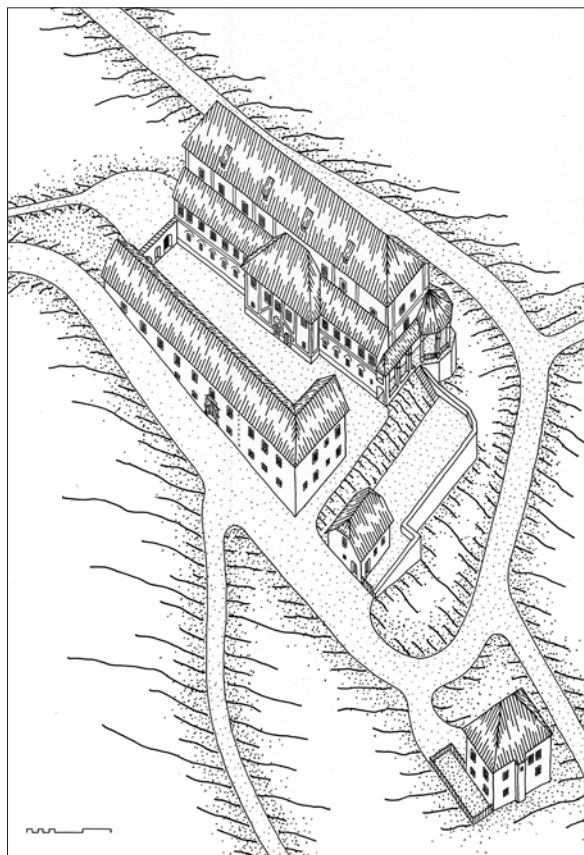
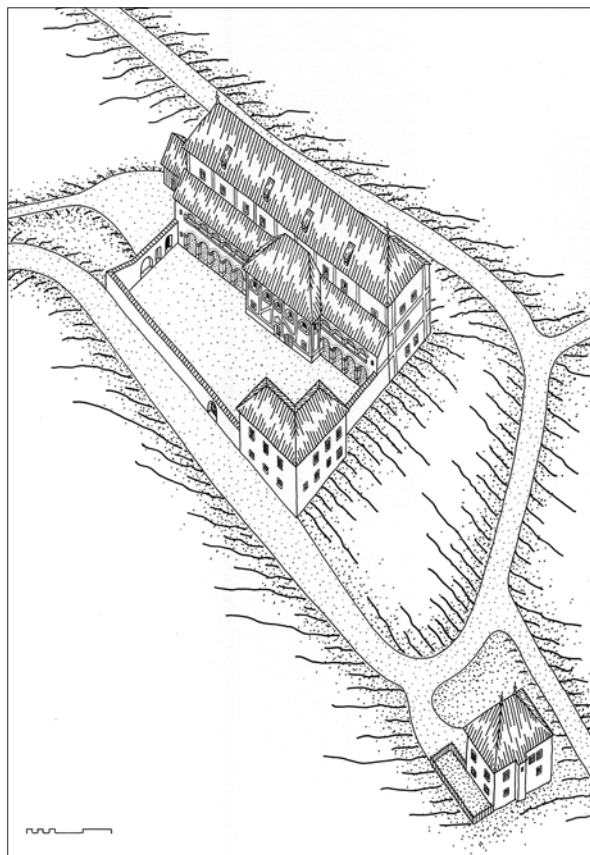
Sedanji pogled na nekdanji srednjeveški stolpasti dvor, vključen v kompleks dvorca Turn (foto: Igor Sapač, 2021).

Trška naselbina Šoštanj z gradom, stolpastima dvoroma, grajsko kapelo in dislocirano župnijsko cerkvijo na območju Družmirja v 14. stoletju. Poskus rekonstrukcije (risal: Igor Sapač, 2021).

Območje dvorca Turn: stolpasti dvor (turn) v 14. stoletju (levo) in kašča zemljiškega gospostva Šoštanj v 17. stoletju (desno). Poskus rekonstrukcije. Aksonometrični študiji (risal: Igor Sapač, 2021).

Dvorec Turn okoli leta 1790 (levo) in okoli leta 1880 (desno). Poskus rekonstrukcije. Aksonometrični študiji (risal: Igor Sapač, 2021).

vsi – najverjetneje leseni – pomožni objekti, ki jih zaradi pomanjkanja prostora ni bilo mogoče postaviti za grajskim obodnim obzidjem. Zdi se, da je stolpasti dvor na vzhodnem robu platoja s predgradjem do neke mere nadomeščal večji utrjeni grad in da je učinkovito nadzoroval dostopno pot iz doline do gradu. Njegovi nadstropji sta imeli najbrž funkcijo viteškega bivališča in sta dopolnili razmeroma skromne bivalne površine v palačiju gradu Šoštanj. Zdi se, da je bila v drugi polovici 13. stoletja in v 14. stoletju prostorska stiska na dokaj majhnem gradu velika in da so zato v bližini kmalu zgradili še drugi stolpasti dvor. Pomisliti je dopustno, da je nižje ležeči stolpasti dvor pod gradom in grajsko kapelo nastal hkrati z nastankom trške naselbine Šoštanj v zgodnjem 14. stoletju oziroma pred letom 1348, saj je bil prostorsko vezan na načrtno zasnovani trg sredi naselbine.¹⁰⁷

¹⁰⁷ Dva stolpasta dvora v bližini gradu nista posebno presenetljiva, saj je Šoštanj v 13. in 14. stoletju zelo pridobil na pomenu. Stolpasti dvori so bili med 13. in 15. stoletjem pogosti v vrsti srednjeveških urbanih naselbin na Štajerskem, kjer so stali tudi srednjeveški gradovi. Značilni primeri so mesta Ptuj, Radgona, Maribor, Slovenska Bistrica, Slovenj Gradec in Brežice ter trgi Vitanje, Laško, Pilštanj, Sevnica in Rajhenburg oziroma Brestanica (prim. Curk, *Trgi*). Prostorsko situacijo je mogoče primerjati tudi s Preddivorom na Gorenjskem, kjer sta v dolini pod Novim gradom v poznem srednjem veku stala

Josef Andreas Janisch v svojem leksikonu Štajerske povzema staro izročilo, da so bili grad in oba dvorca v Šoštanju nekoč povezani z obzidjem.¹⁰⁸ To izročilo gotovo ni točno, saj so bile razdalje med tremi stavbnimi kompleksi prevelike in bi bila gradnja obzidja onemogočena tudi zaradi geomorfoloških lastnosti, je pa mogoče izročilo razumeti kot podatek, da so bile vse tri šoštanjske srednjeveške grajske stavbe funkcionalno povezane v sklop enega in istega fevdalnega središča.

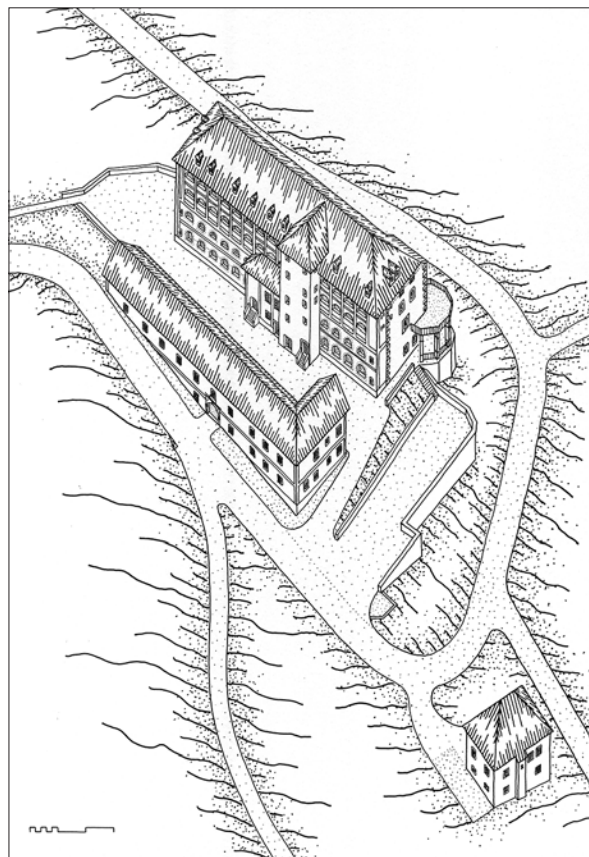
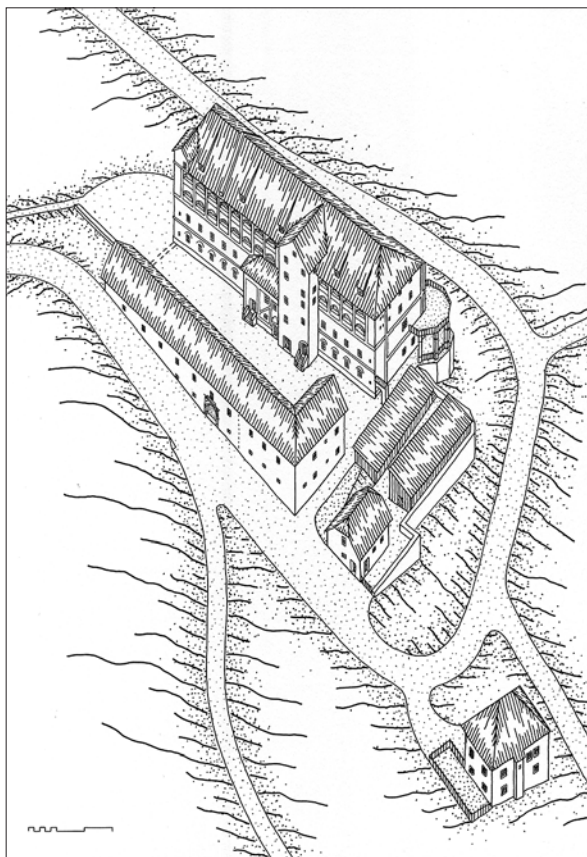
Šoštanjska srednjeveška stolpasta dvora je težko povezati s podatki iz ohranjenih srednjeveških pisnih virov. Leta 1372 sta v opisu mej celjske grofije omenjena hiša in grad po imenu Šoštanj – *Haus und Schloss, Schönstein geheissen* –, vendar iz konteksta ni mogoče razbrati, ali gre za eno ali dve stavbi.¹⁰⁹ Omembe vsekakor ni mogoče jemati kot dokaz, da je takrat že stal (stolpasti) dvor v šoštanskem trgu oziroma t. i. *Amtshaus*, čeprav se to zdi verjetno.¹¹⁰

dva ali celo trije stolpasti dvori. Grad je imel poleg tega glavni stolp – *bergfrid* – in v bližini še dva izpostavljena stolpa.

¹⁰⁸ Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon*, III, str. 851.

¹⁰⁹ Hribnik, *Mesto Šoštanj*, str. 45; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Četrta knjiga*, str. 98; prim. Koren-Božiček, *Umetnostnozgodovinski*, str. 144.

¹¹⁰ Prim. Hribnik, *Mesto Šoštanj*, str. 45; *Krajevni leksikon*

Dvorec Turn okoli leta 1940 (levo) in okoli leta 2000 (desno). Poskus rekonstrukcije. Aksonometrični študiji (risal: Igor Sapač, 2021).

Leta 1436 sta v Fevdni knjigi za grofiji Ortenburg in Celje, ki je sedaj shranjena v zbirki rokopisov Arhiva Republike Slovenije, med drugim omenjena stolp pri Šoštanju – *turn bei Schonstain* – in hiša na grajski vzpetini pod gradom v Šoštanju – *das haws zu Schonstain am purperg under der vessten*. Omenjeni stolp je kot celjski fevd leta 1437 dobil Hieronim Voytländer, ki je bil od leta 1436 šoštanjski trški sodnik, leta 1441 pa tudi celjski gradiščan na gradu Forhtenek ter na razdejanih gradovih Šoštanj in Kacenštajn.¹¹¹ Leta 1444 je v isti fevdni knjigi v Šoštanju omenjena hiša z vrtom in pristavo na grajski vzpetini – *ain haws mit eynem garten vnd mayrhoff zu Schonstain am purkperg gelegen*.¹¹² Leta 1447 so v isti fevdni knjigi omenjeni stolp v bližini trga Šoštanj – *ain turn nagst bey dem markht Schoenstain*, hiša z vrtom in pristavo na šo-

štanjski grajski vzpetini – *ain hawss, garten vnd mairhof zu Schonstain am purgperg gelegen* – ter stolp nad trgom v Šoštanju – *ainen turn zu Schonstain ob dem marckt gelegen*.¹¹³ Pomisliti je mogoče, da se omemba stolpa pri trgu Šoštanj nanaša na stolpasti dvor v kompleksu poznejšega dvorca Turn, omemba stolpa nad trgom v Šoštanju pa na nižje ležeči stolpasti dvor na vznožju šoštanjske grajske vzpetine, v kompleksu poznejšega dvorca Šoštanj.¹¹⁴ V tistem obdobju je na območju Šoštanja sicer stal še en dvor; pripadal je rodom Grimschitzer oziroma Antonu Grimschitzerju, ki je bil leta 1448 celjski gradiščan v Šoštanju in na gradu Forhtenek. Omenjen je kot *Grimschitzer hof* oziroma *Grimschnitzer hof*.¹¹⁵ Dvor je spadal h gospodstvu Šoštanj, a je že zgodaj propadel. Leta 1623 je

Dravske banovine, str. 554; Sore, *Velenjska*, str. 25; *Krajevni leksikon Slovenije*, str. 438; Curk, O urbanistično-gradbenih zasnovah, str. 249; Curk, *Trgi*, str. 135; Šumi, *Naselbinska kultura*, str. 233; Jakič, *Vsi slovenski*, str. 331; Poles, *Velika lesena stavba*, str. 317.

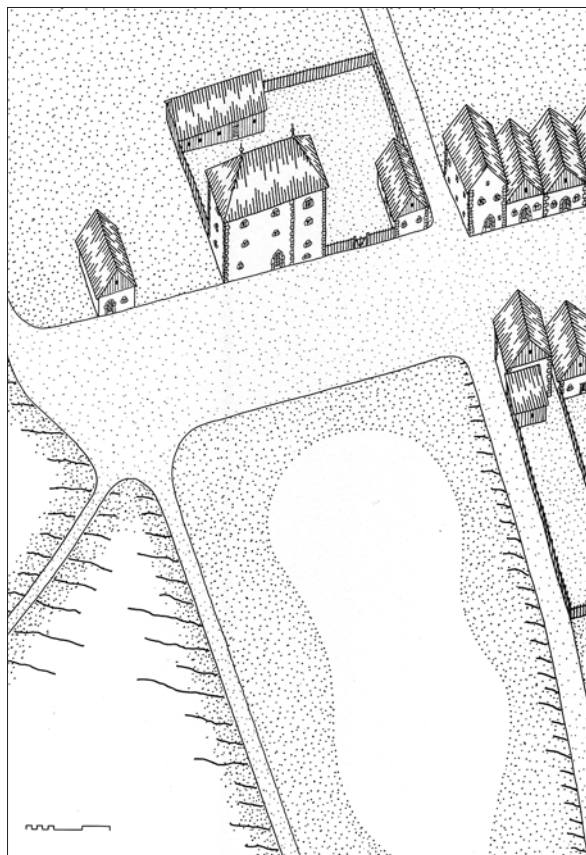
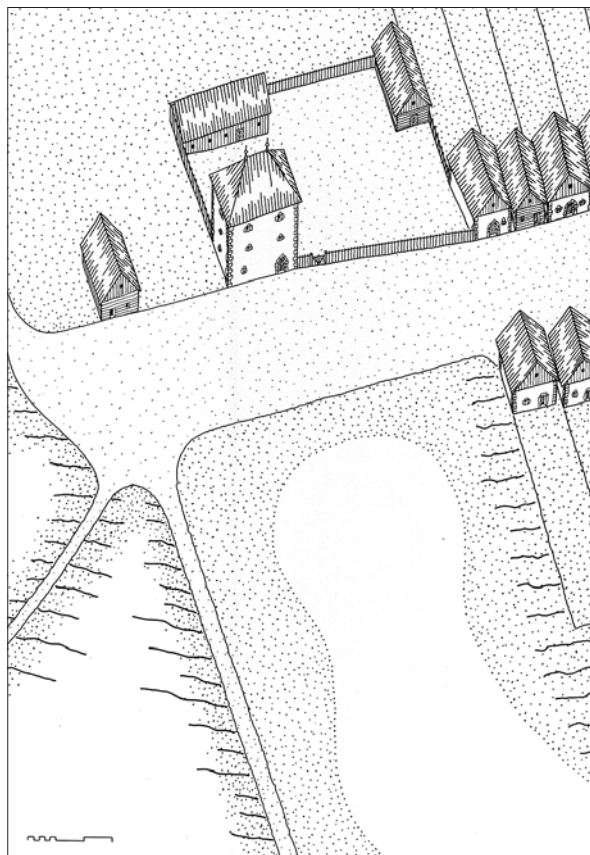
¹¹¹ Blaznik, *Historična topografija*, II, str. 409; prim. Hribnik, *Mesto Šoštanj*, str. 36, 57; Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 203–204; Ravnikar, *Vzhodna polovica*, str. 198; Ravnikar, *Zgodovina Šoštanja*, str. 97–98, 102, 115, 118.

¹¹² Blaznik, *Historična topografija*, II, str. 410.

¹¹³ Prav tam.

¹¹⁴ Takšna interpretacija podatkov iz navedenega pisnega vira je seveda povsem hipotetična. Ob njej se je treba zavedati dejstva, da so vpisi v fevdno knjigo nastajali zaporedno, med seboj lahko tudi povsem neusklajeno, in da lahko različne dikcije izhajajo iz tega. Za opozorilo se zahvaljujem dr. Tone-tu Ravnikarju.

¹¹⁵ Ravnikar, *Zgodovina Šoštanja*, str. 115; Ravnikar, *Drobtinice*, str. 6–7; prim. Orožen, *Das Dekanat Schallthal*, str. 448; Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 204; Vidmar Ceru, *Kratek oris*, str. 16–17.

Območje dvorca Šoštanj: stolpasti dvor v 14. stoletju (levo) in povečani stolpasti dvor okoli leta 1550 (desno). Poskus rekonstrukcije. Aksonometrični študiji (risal: Igor Sapač, 2021).

bil že podrt oziroma v ruševinah.¹¹⁶ Njegova lokacija ni znana. Gotovo je stal nekje v Šoštanju ali v njegovi neposredni bližini.¹¹⁷

NOVOVEŠKI DVOREC ŠOŠTANJ

Čprav mogočnega dvorca ob šoštanjskem trgu¹¹⁸ že dolgo ni več, je še vedno mogoče dovolj zanesljivo sklepati o osnovnih značilnostih njegove stavbne zasnove iz časa pred usodnim požarom leta 1734, po katerem so njegove ostanke z izjemo delov vrtnega

zidu povsem odstranili.¹¹⁹ Na podlagi zelo natančne Vischerjeve upodobitve iz okoli leta 1681, ki jo je v odlično bakrorezno obliko pretvoril Andrej Trost,¹²⁰ situacije v mapi franciscejskega katastra iz leta 1825,¹²¹ današnje oblike območja nekdanjega dvorca in z upoštevanjem splošnih zakonitosti grajske arhitekture v obdobjih gotike, renesanse in baroka na slovenskem Štajerskem je mogoče poskusiti opredeliti tudi temeljne poteze njegovega stavbnega razvoja. Pri tem je treba ohraniti kritično distanco do dvomljivih navedb v zvezi z domnevno nekdanjo stavbno zasnovo dvorca, ki jih je skoraj poldrugo stoletje po

¹¹⁶ Hribernik, *Mesto Šoštanj*, str. 58; prim. Ravnikar, Drobtinice, str. 7.

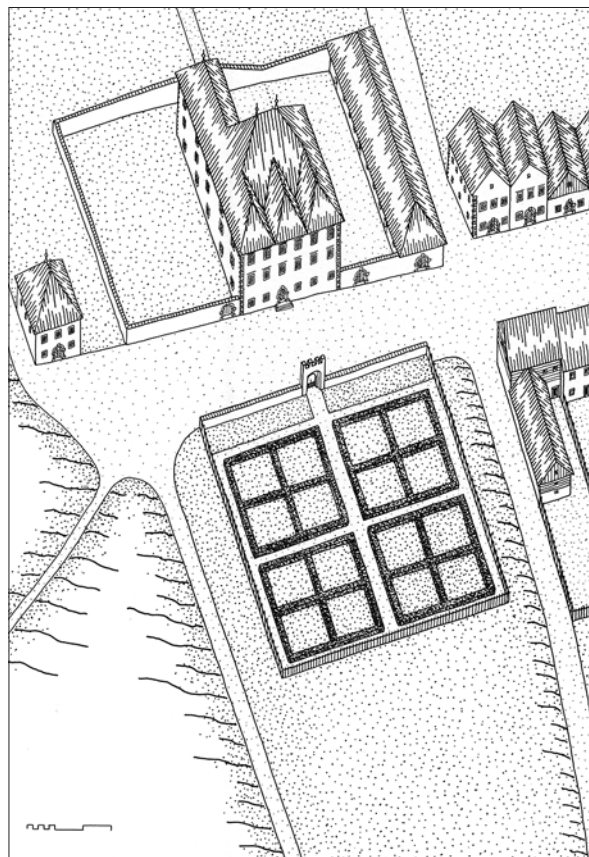
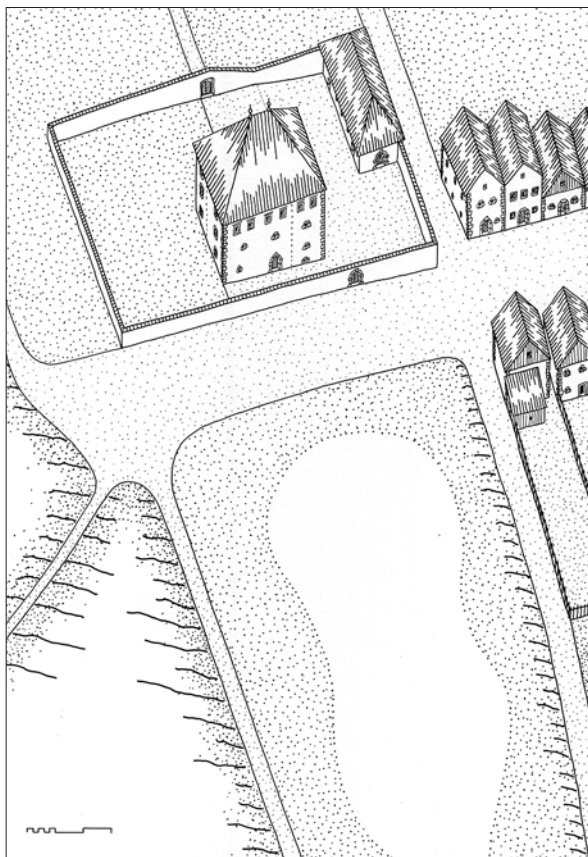
¹¹⁷ Pri iskanju možnih lokacij tega nekdanjega dvora je smiselno upoštevati tudi lokacijo, kjer na sedanjem severovzhodnem obrobju naselbine stoji starejša hiša na Kajuhovi cesti 12 v Šoštanju. Tam, ob nekdanji glavni cesti med župnijsko cerkvijo in šoštanjskim trgom, je že v času nastanka mape franciscejskega katastra leta 1825 stala večja domačija Schwab.

¹¹⁸ V literaturi se za oznako te stavbe pogosto pojavlja izraz trški dvorec (prim. Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Četrta knjiga*, str. 98; Poles, *Velika lesena stavba*, str. 315–354). Ta oznaka, ki je od leta 2021 zapisana tudi na talni plošči ob lokaciji nekdanjega dvorca, ni primerna, ker je deloma zavajajoča oziroma lahko napeljuje na zmotno prepričanje, da je bil dvorec v lasti trga Šoštanj. Edina primerna oznaka za nekdanjo stavbo je dvorec Šoštanj.

¹¹⁹ Prim. Stopar, *Gradovi, graščine*, str. 506–508; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Četrta knjiga*, str. 99–100; Koren-Božiček, *Umetnostnozgodovinski*, str. 145.

¹²⁰ Vischer, *Topographia*, 1971, sl. 108; Vischer, *Topographia*, 2006, sl. 115. Prim. Hribernik, *Mesto Šoštanj*, str. 45–46; Poles, *Velika lesena stavba*, str. 323–325. O natančnosti Vischerjeve upodobitve je mogoče sklepati na podlagi primerjave upodobljenega in sedanjega stanja dvorca Turn, ki je kot kašča prikazan v ozadju na levi strani upodobitve dvorca Šoštanj. Upodobljeno število etaž, okenskih osi in izstopajoči levi del fasade se povsem ujemajo z današnjo podobo dvorca Turn in na podlagi tega se je mogoče zanesti tudi na točnost upodobitve dvorca Šoštanj v ospredju upodobitve.

¹²¹ SI AS 177/C/R/C411/E02, Franciscejski kataster za Štajersko (k. o. Šoštanj) 1825. Prim. Šumi, *Naselbinska kultura*, str. 233.

*Dvorec Šoštanj okoli leta 1600 (levo) in okoli leta 1658 (desno).
Poskus rekonstrukcije. Aksonometrični študiji (risal: Igor Sapač, 2021).*

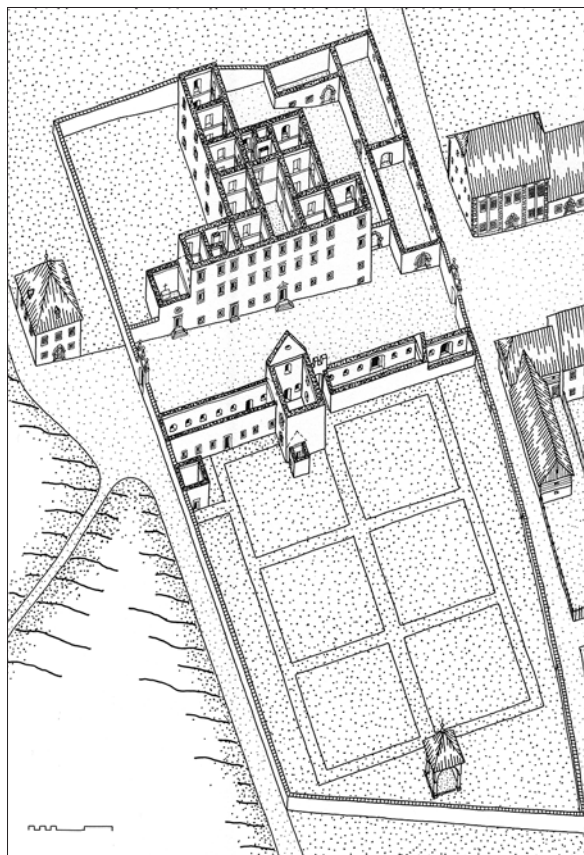
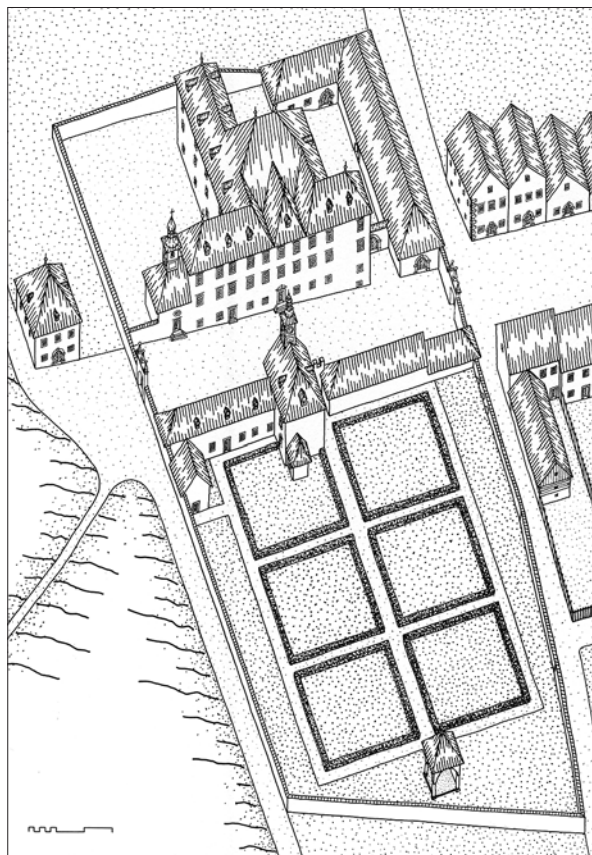
uničujočem požaru v rokopisni kroniki šoštanjske župnije sv. Mihaela med letoma 1868 in 1872 zapisal šoštanjski kaplan Lavrencij (Laurentius) Vošn(j)ak (1830–1896).¹²²

¹²² Vošnak, Laurentius: *Liber Memorabilum parochiae s. Michaelis prope Schönstein*, 1872, str. 354. Objava v: Poles, O lesenem trškem gradu, str. 4–6; Poles, Velika lesena stavba, str. 329. Lavrencij Vošnjak je na podlagi ustnega izročila med drugim zapisal, da je bil nekdanji dvorec veliko leseno poslopje s sedemdesetimi sobami in da je bil iz njega speljan podzemni hodnik do starega gradu. Vischerjeva upodobitev kaže, da je imel dvonadstropni dvorec zidane obodne zidove in da je imel največ 15 prostorov v vsaki etaži, v treh etažah skupno torej največ 45 prostorov, vključno z manjšimi prostori, ki jih ni mogoče opredeliti z izrazom soba. V zvezi z obstojem podzemnega hodnika je izgubljanje besed odvečno, saj nikjer v slovenskem prostoru doslej niso odkrili česa podobnega. Pri poročanju o leseni gradnji pa gre očitno – enako kot pri navažanju števila sob – za precejšnje pretiravanje. Dvonadstropne fasadne stene dvorca so bile gotovo zidane. Poleg analize Vischerjeve upodobitve do te ugotovitve peljejo tudi primerjave z drugimi dvonadstropnimi plemiškimi dvorci iz 16. in 17. stoletja v sedanjem slovenskem prostoru; nikjer ni dokumentiranih lesenih zunanjih sten. Povsem neverjetno se zdi, da bi bil dvorec kot grofavska rezidenca v drugi polovici 17. stoletja in v prvi polovici 18. stoletja pretežno lesena stavba. Gotovo pa je imel dvorec obsežno leseno ostrešje, ki je bilo morda krito s skodlami. Gotovo so bile lesene tudi stropne konstrukcije nad prvim in drugim nadstropjem in morda vsaj deloma tudi nad pritličnimi prostori. Morda so bile lesene tudi nekatere

Kompleks dvorca je stal jugozahodno nad sedanjim Glavnim trgom, med Glavnim trgom, Primorsko cesto, Cesto talcev, Levstikovo cesto in Gregorčičevo cesto, ter ni bil del območja sedanjega šoštanjskega osrednjega trga, marveč je stal nad njim.¹²³ Na severozahodu je segal do kompleksa poznejše vile industrialca Franza Woschnagga sta-

notranje predelne stene. Tovrstne lesene predelne stene iz 17. in 18. stoletja so deloma ohranjene v gradu Trebnje na Dolenjskem. V srednjem veku so najbrž obstajale lesene notranje predelne stene v stolpastem dvoru Kebelj na Pohorju. Pomisliti je mogoče tudi na možnost, da so bile nekatere predelne stene v notranjščini dvorca zasnovane z lesenimi predalčnimi konstrukcijami z opečnimi polnili. Takšna novoveška stena je bila do okoli leta 1990 ohranjena v drugem nadstropju starejšega romanskega palacija gradu Podsreda na Kozjanskem (prim. Stopar, *Gradovi na Slovenskem*, str. 155). Prav tako je mogoče pomisliti, da so nekatere prostore v 16. stoletju zgradili v leseni konstrukciji, ki so jo nato na zunanji strani obzidali z masivnim kamnitim zidovjem. Tovrstna prostora sta v prvi polovici 16. stoletja nastala na gradu Negova.

¹²³ Prim. Curk, *Trgi*, str. 135–136. Ivan Stopar je napačno domneval, da je dvorec tvoril celotno zahodno stranico šoštanjskega Glavnega trga (Stopar, *Gradovi, graščine*, str. 508; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Četrta knjiga*, str. 100; prim. Curk, O urbanistično-gradbenih zasnovah, str. 249; Koren-Božiček, *Umetnostnozgodovinski*, str. 144; Ravnikar, *Drobtinice*, str. 4; Poles, *Velika lesena stavba*, str. 325–329, 333–334).

Dvorec Šoštanj okoli leta 1681 (levo) in po požaru leta 1734 (desno). Poskus rekonstrukcije. Aksonometrični študiji (risal: Igor Sapač, 2021).

rejšega (Primorska cesta 3), ki je še ohranjena.¹²⁴ Postavljen je bil ob severovzhodnem vznožju grajske vzpetine, na terenu, ki se lahko spušča od jugozahoda proti severovzhodu oziroma od grajske vzpetine proti reki Paki. Sedaj na tistem območju stojijo mlajše stavbe iz 19. in 20. stoletja.¹²⁵ Ves kompleks je bil obdan z zidom, od katerega je na severovzhodu ostal približno 5 m visoki in do 17 m dolgi del nekdanjega vrtnega zidu ob Levstikovi cesti oziroma med hišama Levstikova cesta 2 in Glavni trg 16.¹²⁶ Ob stiku s hišo Glavni trg 16 zid predira preprosti novejši pravokotni portal, nad katerim je vzdana od drugod

prinesena starejša kamnita preklada oziroma (verjetneje) naklada z reliefno na ščitku izklesanim grbom plemiške rodovine Schrattenbach in vklesano sestavljeno letnico 16 / 77.¹²⁷ Po obliki in velikosti tega kamnitega elementa iz mehkega peščenjaka je dopustno pomisliti, da je bil sprva del glavnega portala dvorca ali del glavnega portona kompleksa dvorca.¹²⁸

¹²⁴ Vila je v poznem 19. stoletju nastala že zunaj območja nekdanjega dvorca, na lokaciji nekdanjega gospodarskega poslopja oziroma velikega hleva šoštanjskega gospostva (prim. Sapač in Lazarini, *Arhitektura 19. stoletja*, str. 637; Poles, Zaklad starega gradu, str. 7, 9; Poles, O »Bafentalski« hiši, str. 9). Prim. tudi fotografije na razglednicah iz prve polovice 20. stoletja v: Ravnikar, *Pozdrav*, 1, str. 47, 57, 70, 105; Ravnikar, *Pozdrav*, 2, str. 46, 52, 70, 78, 84, 94, 100.

¹²⁵ Prim. Musy, *Iz Šoštanja*, str. 84.

¹²⁶ Večji del kamnitega zidu v dolžini približno 55 m so med gradnjo stanovanjskih blokov na nekdanjem vrtu dvorca okoli leta 1989 podrli in ga nadomestili z armiranobetonskim arkadiranim zidom. Ostanek s heraldično preklado portala je sedaj vpisan v slovenski javni register nepremične kulturne dediščine z oznako Šoštanj – Del graščinskega obzidja (EŠD 23589) <http://rkd.situla.org/>.

¹²⁷ Hribnik, *Mesto Šoštanj*, str. 45; Koren-Božiček, *Umetnostnozgodovinski*, str. 149; Ravnikar, *Drobtinice*, str. 4–5; Poles, *Stopetkrat*, str. 32; Vidmar Čeru, *Kratek oris*, str. 13–14; Poles, *Manjkajoči lastnik*, str. 8–9; Poles, *Velika lesena stavba*, str. 320, 343. Grb Schrattenbachov je sestavljen iz diagonalno (na črni podlagi) postavljene valovite lente oziroma valovitega hloda oziroma valovitega potoka (bele oziroma srebrne barve), ki deli osnovno ploskev na dva dela. Nad valovito diagonalo je zgoraj desno šesterokraka (zlata) zvezda, pod njim pa levo spodaj (zlato) hrastov drevesni štor s poganjajočim listom oziroma vejico. Barve sedaj več niso vidne. Za grb rodovine Schrattenbach prim. Dolinar, *Kraj Prebold*, str. 109; Poles, *Manjkajoči lastnik*, str. 8–9.

¹²⁸ Ker je na kamnitem elementu v sredini grb plemiške rodovine, se zdi manj verjetna možnost, da je bil element nekoč vgrajen v portal kapele dvorca. Za lokacijo kapele prim. Musy, *Iz Šoštanja*, str. 84. Razmeroma majhna debelina kamnite klade kaže, da najbrž ni imela funkcije preklade, marveč naklade nad preklado in pod profiliranim čelom. Oblika vklesane letnice je primerljiva z vklesano letnico 1670 na sklepniku kamnitega glavnega portala dvorca Ravno polje pri Ptuj. Vse kaže, da vklesana letnica 1677 zaznamuje zaključek ob-

Šoštanj z lokacijo pogorelega dvorca na avstrijskem vojaškem zemljevidu iz druge polovice 18. stoletja (Rajšp, Slovenija na vojaškem zemljevidu, 5, sekcija 163).

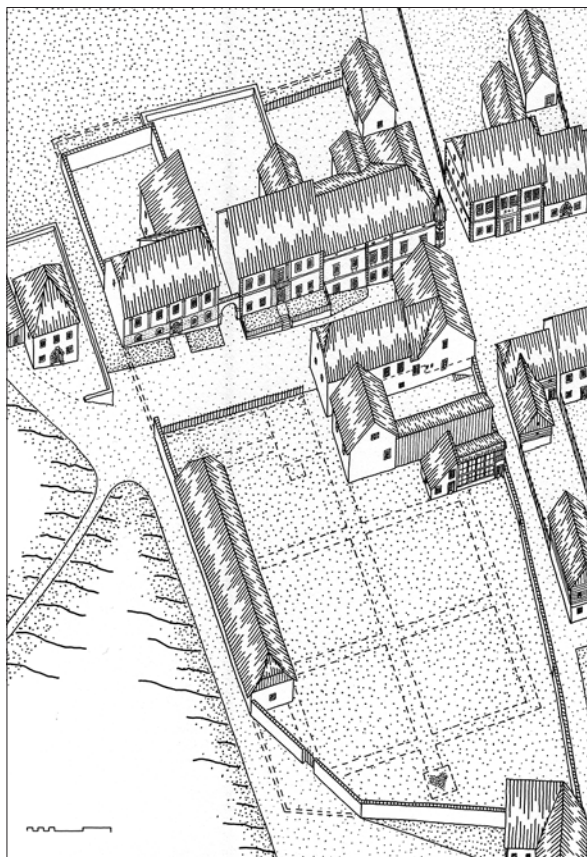
Druga možnost se zdi zaradi sedanje lokacije kamnitega elementa in zaradi velikosti grba bolj verjetna. Manjši in nižji del kamnitega zidu oziroma ostanek nekdanje jugovzhodne stranice vrtnega zidu je ohranjen tudi ob Gregorčičevi cesti; v glavnem so nanj naslonjena mlajša poslopja v povezavi s hišo Levstikova cesta 2. Glavni vhod oziroma porton kompleksa dvorca je bil ob jugozahodni strani Glavnega trga, približno med sedanjima hišama Glavni trg 16 in Primorska cesta 1 oziroma na začetku Ceste talcev.¹²⁹ Glavno dvorišče dvorca je segalo od začetka sedanje Ceste talcev do začetka Partizanske poti in je proti jugozahodu nadaljevalo prostorsko os Glavnega trga.

Vischerjeva upodobitev, izdelana v pregledni kavalirski perspektivi iz severovzhodne strani, kaže, da je bil kompleks dvorca v osnovi sestavljen iz treh območij. Na jugovzhodu je bil obzidan vrt, v sredini je bilo glavno dvorišče, na severozahodu pa najverjetneje na pravokotnem obzidnem območju v izmeri približno 60 × 40 m dvorec s stranskimi poslopji in stranskim dvoriščem.

Vrt, ki so ga okoli leta 1989 pozidali s stanovanjskimi bloki, je bil zasnovan kot umetno izravnana

sežnejših gradbenih posegov na nekdanjem dvorcu v drugi polovici 17. stoletja.

¹²⁹ Hribernik, *Mesto Šoštanj*, str. 45.

Območje porušenega dvorca Šoštanj okoli leta 1900. Poskus rekonstrukcije. Aksonometrična študija (risal: Igor Sapač, 2021).

obzidana površina s trapezasto talno ploskvijo, dolgo do 90 m in široko do 60 m.¹³⁰ Približno 60 cm debeli kamniti vrtni zid je na jugozahodni in jugovzhodni strani – po ostankih sodeč – dosegal višino 2 m, na severovzhodni strani pa je imel v spodnjem delu značaj eskarpe in je zato na zunanji strani dosegal višino 5 m. Vischerjeva upodobitev kaže, da je zid obdajal zgodnjebaročno parterno vrtno zasnovano z velikimi kvadratnimi polji, ki so bila razdeljena z manjšimi gredicami in postavljena simetrično glede na osrednjo vrtno os, ki je povezovala glavni portal dvorca z manjšim odprtim paviljonom na jugovzhodnem koncu vrta. Vhod na vrt je bil poudarjen s portonom, ki je imel na vrhu igračkasto učinkujoče cine oziroma zobčaste nadzidke. Vrtni porton je bil naslonjen na enonadstropno učinkujočo stavbo s pravokotno osnovno talno ploskvijo, trikapno streho in baročnim strešnim stolpičem z zastavico, uro in s čebulasto streho. Tudi zaradi manjšega pritličnega prizidka – morda zakristije – na krajši vrtni fasadi, je mogoče pomisliti, da je bila morda to zunanja grajska kapela. A v višini dveh etaž upodobljena okna in zastavica na drogu na vrhu strešnega stolpiča namesto križa,

¹³⁰ Prim. Poles, *Velika lesena stavba*, str. 337–339.

Šoštanj s trgom, podružnično cerkvijo, dvorcem Turn in lokacijo podrtega dvorca Šoštanj v mapi franciscejskega katastra iz leta 1825 (SI AS 177/C/R/C411, list 2, izrez).

Pogled proti jugozahodnemu delu šoštanjkega Glavnega trga z lokacijo nekdanjega novoveškega dvorca in vzpetino z ostalinami srednjeveškega gradu (foto: Igor Sapač, 2021).

Novější portal v vrtnem zidu nekdanjega dvorca Šoštanj in grb rodovine Schrattenbach z letnico 1677 na kamniti prekladi, ki so jo sekundarno vgradili na to lokacijo (foto: Igor Sapač, 2021).

kažejo, da stavba najbrž ni imela sakralne funkcije. Zgolj ugibati je mogoče, čemu je služila.¹³¹ Na severozahodni vrtni zid, ki je vrt ločeval od glavnega dvorišča dvorca, sta bila na notranji strani na obeh straneh vrtnega portona naslonjeni daljši pomožni poslopji z dvokapnima strehama.

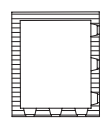
Dvorec je bil po Vischerjevi upodobitvi heterogeno učinkujoča dvonadstropna stavba na nepravilni ortogonalni talni ploskvi. Sestavljen je bil iz jedra na sredini zasnove, daljšega sprednjega trakta in krajšega zadnjega trakta. Zaradi padajočega terena je verjetno, da je bil v severovzhodnem delu podkleten. Severovzhodno od njega je ob sedanji Primorski cesti na drugi strani stranskega dvorišča stalo še daljše pritlično pomožno poslopje – najverjetneje hlev za konje –, ki je bilo postavljeno na zelo podolžni pravokotni talni ploskvi in na severozahodni dvoriščni strani dopolnjeno še s krajšim pomožnim poslopjem. Vse kaže, da je bil osrednji del glavne fasade dvorca tam, kjer je sedaj glavna fasada hiše nekdanjega zdravnika Franca Neckermanna (Cesta talcev 2). Najverjetneje je bil glavni portal dvorca na lokaciji sedanjega glavnega vhoda tiste hiše in umeščen točno na prostorsko

glavno os vrta jugovzhodno od dvorca. Po Vischerjevi upodobitvi je imel portal nad pravokotno odprtino trikotno čelo, kar kaže, da je nastal v obdobju zgodnjega baroka, v drugi polovici 17. stoletja, samo malo pred nastankom upodobitve.¹³² Dataciji portala ustreza upodobljena zasnova glavne fasade dvorca, ki je bila po sedanjem stanju na terenu sodeč dolga približno 34 m in je obsegala 10 okenskih osi.¹³³ V pritličju so bila manjša kvadratna okna, v obeh nadstropjih pa večja pokončna pravokotna okna s kamnitimi okvirji in renesančno profiliranimi ravnimi čeli. Fasadni ometi so bili gladki in bele barve. Naslikane pilasterske fasadne arhitekturne členitve, ki je bila v 17. stoletju na tovrstnih dvorcih pogosta, na upodobitvi ni. Okenske osi na glavni fasadi so imele deloma različne medsebojne razmake, kar je najbrž indic, da sprednji trakt ni nastal v eni sami stavbni fazi. Poleg glavnega portala je imela glavna fasada na levi strani še stranski portal, ki je bil brez trikotnega čela; najverjetneje je stal na lokaciji sedanjega širokega ločnega portona oziroma prehoda med hišama Cesta talcev 2 in Cesta talcev 4,

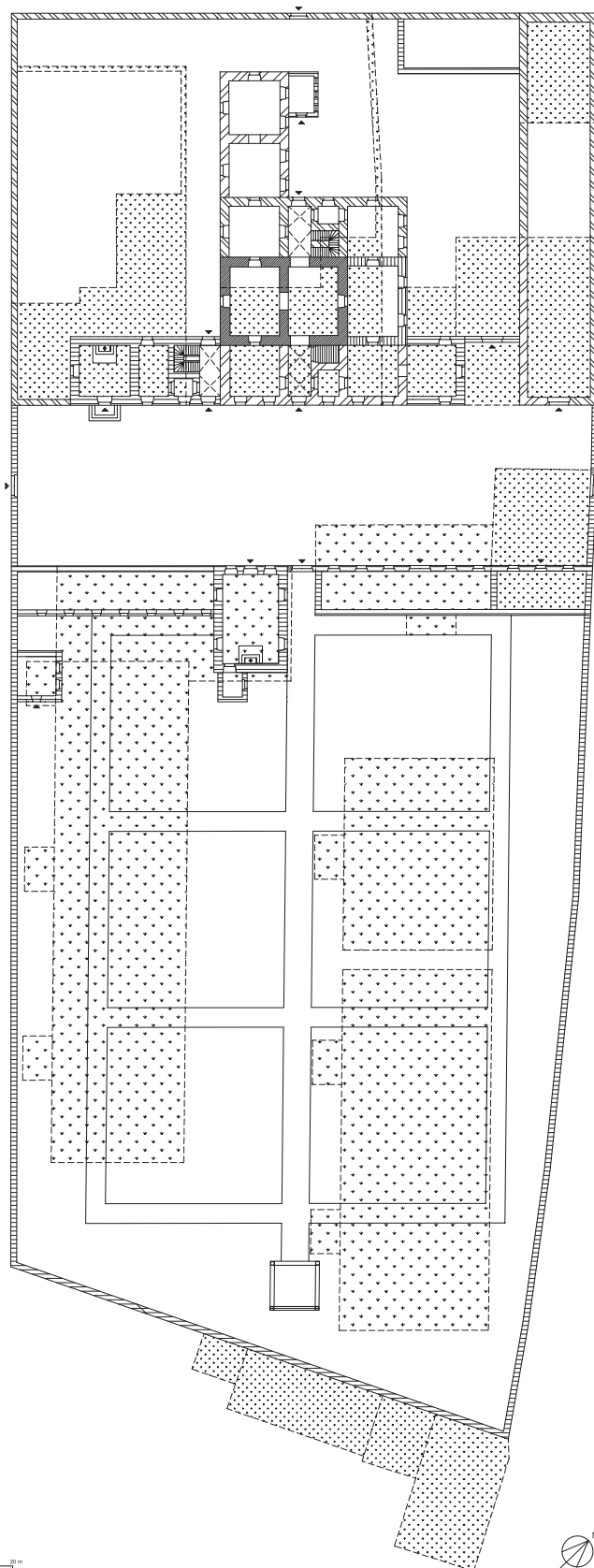
¹³¹ Prim. Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Četrta knjiga*, str. 100.

¹³² Zdi se, da je bil portal primerljiv s portalom kapele gradu Borl v Halozah, ki ima značilno prekinjeno čelo in je v kronogramu datiran z letnico 1674.

¹³³ Prim. Poles, *Velika lesena stavba*, str. 334–337.

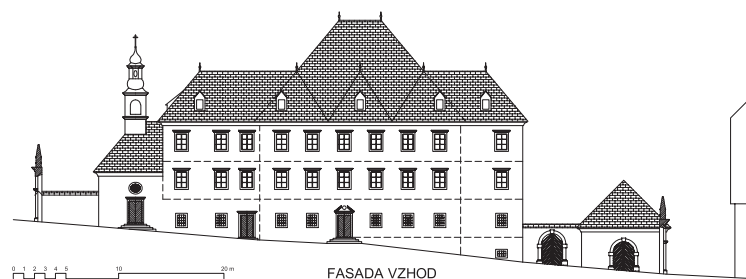
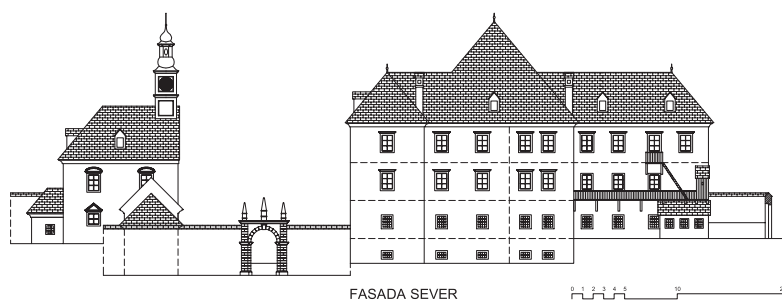
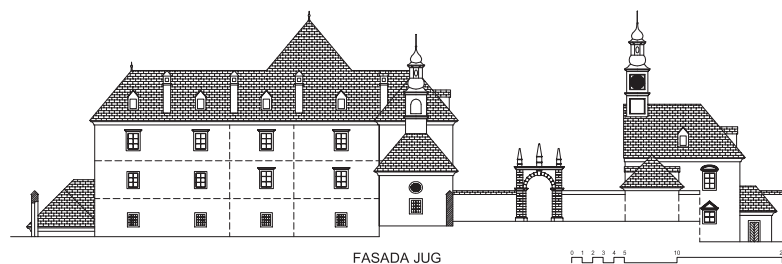
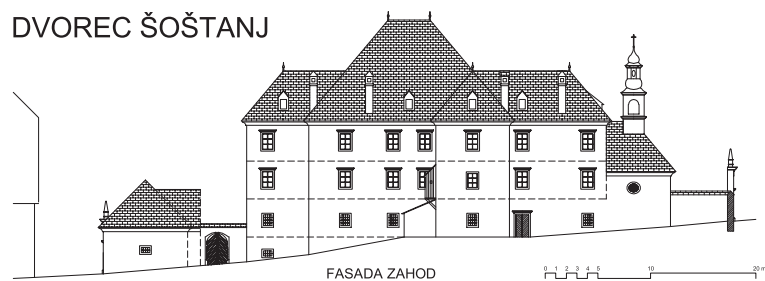
DVOREC
ŠOŠTANJ

- I. FAZA
14. STOLETJE
- II. FAZA
PRED 1550
- III. FAZA
PRED 1600
- IV. FAZA
PRED 1658
- V. FAZA
PRED 1681
- POZIDAVA
19. STOLETJE
- POZIDAVA
20. STOLETJE

Poskus rekonstrukcije tlorisne zasnove novoveškega dvorca Šoštanj z vrisanimi hipotetičnimi fazami stavbnega razvoja ter pikčasto označeno sedanjo pozidavo na tistem območju (risal: Igor Sapač, 2021).

DVOREC ŠOŠTANJ

*Hipotetični poskus rekonstrukcije fasad novoveškega dvorca Šoštanj v obliki iz okoli leta 1681
(risal: Igor Sapač, 2021).*

ki sta na lokaciji podrtega dvorca nastali v 19. stoletju. Na levi oziroma jugozahodni strani je bil sprednji trakt dvorca zaključen z nižjim prizidkom, ki je imel na glavni fasadi pravokotni portal z zgodnjebaročnim ovalnim oknom nad njim, na strehi pa stolpič z baročno čebulasto streho s križem in s polkrožno zaključenimi odprtinami – očitno linami za zvon(ove). Prizidek je imel nedvomno funkcijo kapele.¹³⁴ Vhod v kapelo je bil na lokaciji sedanjega glavnega vhoda hiše na Cesti talcev 4.¹³⁵ Kapela je bila morda tako dolga, kot je znašala širina sprednjega trakta dvorca – po upodobitvi približno 7 m –, čeprav ne gre izključiti možnosti, da je bila na zadnji strani daljša. Jedro dvorca je bilo gotovo širše od sprednjega trakta in po Vischerjevi upodobitvi ter na osnovi sedanje situacije na terenu je mogoče sklepati, da je bilo postavljeno na pravokotni talni ploskvi v izmeri približno 19 × 15 m. Jedro dvorca je bilo pokrito s strmo renesančno učinkujočo štirikapno sedlasto streho, ki je bila nad osrednjim delom sprednjega trakta dopolnjena s posebno razgibano t. i. grapasto streho (nem. *Grabendach*), kakršne so se uveljavile v 16. in 17. stoletju.¹³⁶ Vse strešine so bile opremljene s strešnimi okni v obliki frčad, ki so omogočale prezračevanje podstrešja, ni pa jih mogoče interpretirati kot okna domnevnih bivalnih prostorov na podstrešju. Na Vischerjevi upodobitvi ni videti dimnikov, kar kaže, da so bili na začetnih straneh stavbe. Na zadnjem traktu, ki je imel na daljših fasadah najverjetneje po štiri okenske osi, je v prvem nadstropju jugozahodne fasade upodobljen odprti lesen vezni hodnik oziroma gank, ki je bil obrnjen proti stranskemu dvorišču s stranskim poslopjem. Zdi se, da je na koncu ganka upodobljeno suho strnišče. Iz ganka je pomožno leseno stopnišče vodilo do drugega nadstropja zadnjega trakta. V dvorcu je bilo nedvomno tudi več udobnejših notranjih stopnišč. Po nekoliko ekscentrično na glavni fasadi postavljenem glavnem portalu je dopustno pomisliti, da je bila pozicija portala prilagojena tudi stopnišču, ki je vodilo v klet dvorca. Glavno stopnišče je bilo najverjetneje v severozahodnem delu jedra dvorca. To bi bilo morda mogoče preveriti z ustreznimi arheološkimi raziskavami na dvoriščni strani treh hiš na severozahodni strani začetnega dela sedanje Ceste talcev.

Povezavo med dvorcem in njegovim obzidanim vrtom je tvorila lahno proti severovzhodu spuščajoča se pravokotna površina glavnega dvorišča, ki je najverjetneje merila 16,5 m v širino in 60 m v dolžino.

Čez dvorišče je bila speljana pot med šoštanjskim trgom in Lokovico. Talna ploskev nekdanje dvoriščne površine je na terenu, v začetnem delu sedanje Ceste talcev, še dovolj dobro prepoznavna. Na daljših straneh so jo zapirala opisna poslopja, na obeh krajših straneh pa sta jo zamejevala več metrov visoka zidova, ki sta bila na sredini predrta z enakovredno oblikovanima mogočnima polkrožno zaključenima portonoma manierističnih oziroma zgodnjebaročnih oblik. Portona sta bila opremljena s pravokotnima rusticiranimi okvirjema in vsak je imel na vrhu tri kamnite koničaste piramidalne nastavke v obliki obeliskov. Jugozahodno od zgornjega oziroma jugozahodnega portona je stalo enonadstropno kubično oziroma štokasto učinkujoče 3 × 3-osno poslopje s strmo štirikapno streho, ki je bilo ohranjeno še v času nastanka franciscejskega katastra leta 1825, zdaj pa tam na obzidanem platuju stoji novejša stanovanjska hiša iz druge polovice 20. stoletja. Zgolj ugibati je mogoče, ali se morda prav na to poslopje nanaša omemba hiše z vrtom in pristavo na šoštanjski grajski vzpetini v letih 1436, 1444 in 1447.¹³⁷

Stavbni razvoj novoveškega dvorca Šoštanj

Poskus rekonstrukcije zasnove dvorca Šoštanj v obdobju okoli leta 1681 je dovolj prepričljiv in na tej podlagi je mogoče poskusiti opredeliti tudi temeljne poteze razvoja stavbnega kompleksa nekdanjega dvorca. Že Ivan Stopar je na osnovi analize upodobljenega heterogenega stavbnega volumna prepričljivo pokazal, da je dvorec končni obseg dosegel s postopno rastjo in da je imel v 16. stoletju najverjetneje obliko značilnega renesančnega dvora oziroma štoka.¹³⁸ Z natančnejšo analizo je mogoče stavbni razvoj nekdanjega dvorca še bolj razčleniti in obenem posamezne ugotovljene stavbnorazvojne faze umestiti v širši kontekst razvoja grajske arhitekture na Štajerskem.

1. faza: prvotni srednjeveški neutrjeni stolpasti dvor v 14. stoletju

Že zgoraj sem navedel argumente, ki podpirajo tezo, da je najpozneje v prvi polovici 14. stoletja na lokaciji poznejšega novoveškega šoštanjskega dvorca, pod šoštanjskim gradom in grajsko kapelo, ob robu trga nove trške naselbine Šoštanj, stal srednjeveški dvor v značilni obliki dvonadstropnega stolpa s pr-

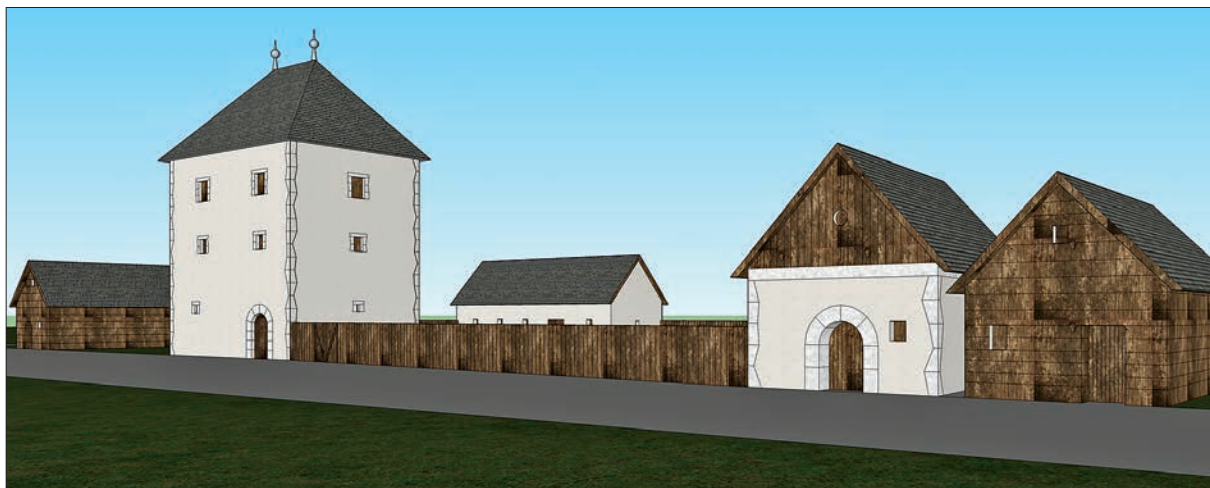
¹³⁴ Prim. Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Četrta knjiga*, str. 100.

¹³⁵ Prim. Musy, *Iz Šoštanja*, str. 84.

¹³⁶ V slovenskem prostoru so bile tovrstne strehe redke. Ohranjena je takšna streha iz 18. stoletja na stopniščnem prizidku mestnega gradu v Mariboru. Nekoč je – po Vischerjevi upodobitvi iz okoli leta 1681 sodeč – tovrstna streha stala tudi na dvorcu Gromperk oziroma (Spodnji) Gromberg na Pohorju, ki pa je propadel že v 18. stoletju. Tovrstne strehe so pogoste zlasti na meščanskih hišah v Salzburgu in Linzu v Avstriji (prim. <https://de.wikipedia.org/wiki/Grabendach>).

¹³⁷ Prim. Blaznik, *Historična topografija*, II, str. 409, 410; tudi: Poles, Zaklad starega gradu, str. 7–9; Poles, O »Bafentalški« hiši, str. 8–9.

¹³⁸ Prim. Stopar, *Gradovi, graščine*, str. 508; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Četrta knjiga*, str. 100; prim. Curk, *Trgi*, str. 135. Značilen primer štoka, ki je nastal pred letom 1527, je severni del jedra dvorca Oplotnica. Do konca 17. stoletja so tisti štok še dvakrat razširili in ga obdali z velikim vrtnim obzidjem.

Stolpasti dvor na lokaciji poznejšega dvorca Šoštanj okoli leta 1400. Pogled z vzhodne strani. Računalniška študija. Poskus rekonstrukcije (izdelala Gabrijela Erdelji na podlagi risb Igorja Sapača, 2021).

vokotno talno ploskvijo. Po analogijah sodeč so prvotni stolp pozneje razširili in ga v 16. stoletju vključili v večje poslopje poznejšega jedra dvorca, ki ga je Ivan Stopar opredelil kot štok. Glede na ugotovljeno približno velikost talne ploskve jedra šoštanjkega dvorca in upoštevanje tlorisno zasnovo šoštanjkega trga ter konfiguracijo terena na območju nekdanjega dvorca se zdi najbolj verjetna možnost,¹³⁹ da je prvotni srednjeveški stolpasti dvor tvoril južni del poznejšega renesančnega štoka in da je imel dvočelično zasnovo s pravokotno talno ploskvijo v izmeri približno 13 × 9 m. Potemtakem bi bil stolpasti dvor na lokaciji poznejšega šoštanjkega dvorca po velikosti talne ploskve nekoliko večji od domnevno starejšega in višje ležečega stolpastega dvora na lokaciji sedanjega dvorca Turn, ki je imel talno ploščev veliko 11,3 × 7,5 m.¹⁴⁰ Ob stolpastem dvoru je bilo gotovo že na začetku tudi ograjeno dvorišče z nizkimi pomožnimi poslopiji.

2. faza: širitev prvotnega srednjeveškega stolpastega dvora po letu 1438 in pred sredino 16. stoletja

Domnevna velikost prvotne talne ploskve, lega na rahlo dvignjeni parceli ob šoštanjem trgu in v bližini grajske kapele oziroma trške cerkve ter dej-

stvo, da je bil tu v novem veku do leta 1734 sedež šoštanjkega zemljiškega gospostva kažejo, da je prav ta stolpasti dvor po razdejanju šoštanjkega gradu okoli leta 1438 prevzel vlogo sedeža šoštanjkega urada oziroma zemljiškega gospostva in postal t. i. *Amtshaus* – uradniška hiša oziroma uradniški dvor. Morda so dokaj majhni stolpasti dvor zaradi nove funkcije že kmalu po letu 1438 povečali s prizidkom. Morda se je to zgodilo šele po 30. septembru 1473, ko so stavbo opustošili osmanski vojaki.¹⁴¹ O takrat povzročeni škodi je mogoče zgolj ugibati. Najbrž so napadalci dvor samo požgali in se niso mudili s porivanjem zidovja, saj so bili njihovi napadi plenilnega in ne zavojevalnega značaja. Sklepati je mogoče, da so prvotni dvočelični stolpasti dvor najverjetneje še pred začetkom 16. stoletja razširili s prizidkom proti severovzhodu in tako izoblikovali dvonadstropno tricelično stavbno zasnovo s talno ploskvijo v izmeri približno 19 × 9 m.¹⁴² Pomisliti je dopustno, da so takrat modernizirali okenske in vratne odprtine, namestili nove lesene medetažne konstrukcije in postavili novo strmo štirikapno streho, krito s škodlami. Ob dvoru so gotovo obnovili tudi ograjeno dvorišče z nizkimi pomožnimi poslopiji.

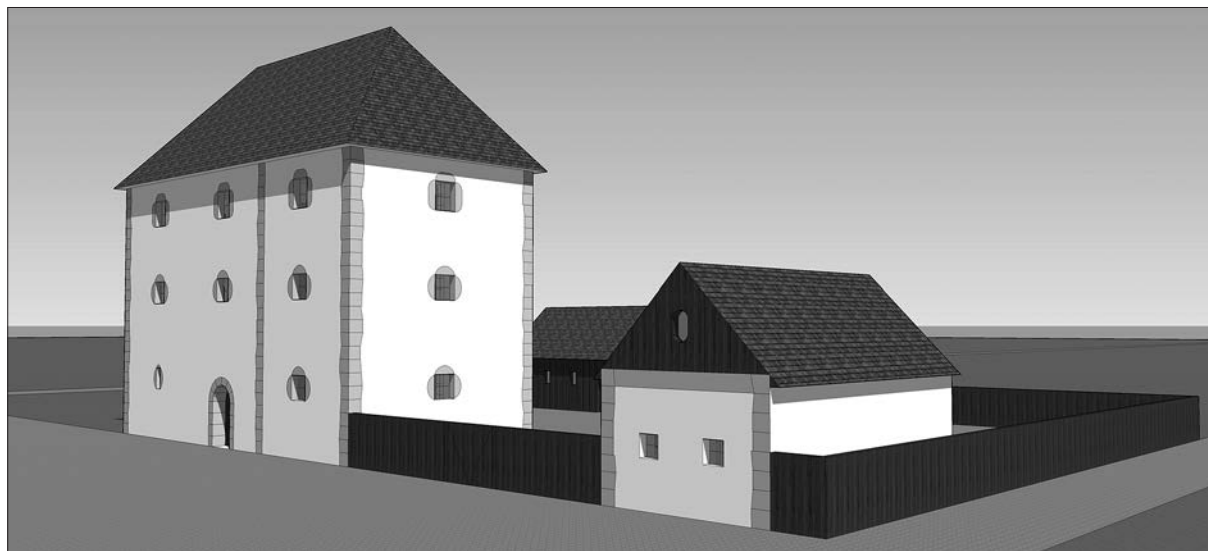
Po izumrtju Celjskih leta 1456 je stolpasti dvor v sklopu šoštanjkega urada pripadel Habsburžanom. Leta 1480 je cesar Friderik III. († 1493) gospostvo Šoštanj s Kacenštajnom za dve leti podelil v zakup

¹³⁹ Prim. Curk, *Trgi*, str. 136 (s problematično tezo, da je imel šoštanski trg sprva lečasto obliko in da je sedanja pravokotna oblika mlajša).

¹⁴⁰ Smiselna je primerjava s poslopijema nekdanjih dvonadstropnih stolpastih dvorov v Slovenski Bistrici, ki sta nastala najpozneje v 14. stoletju in so ju sekundarno vključili v sistem mestnega obzidja. Prvi stolp, ki je sedaj vključen v kompleks bistriškega gradu, je zgrajen na pravokotni talni plošči v izmeri 8,8 × 12,8 m in ima v spodnji etaži 1,4 m debele stene. Drugi stolp, t. i. Graslov stolp, ki je od prvega oddaljen 185 m, je zgrajen na pravokotni talni plošči v izmeri 9,7 × 15,2 m in ima v spodnji etaži 1,4 m debele stene.

¹⁴¹ Prim. Schmutz, *Historisch*, str. 509; Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon*, III, str. 850; Orožen, *Das Dekanat Schallthal*, str. 415; Hribernik, *Mesto Šoštanj*, str. 26–27, 45; *Krajevni leksikon Dravske banovine*, str. 554; Hudales, *Šoštanjka kronika*, str. 170; Voje, *Slovenci*, str. 24; Simoniti, *Turki*, str. 204; Ravnikar, *Vzhodna polovica*, str. 196; Ravnikar, *Zgodovina Šoštanja*, str. 120, 123; Vidmar Čeru, *Kratek oris*, str. 20.

¹⁴² Podobne osnovne talne zasnove so imela v 16. stoletju zgrajeni manjši dvorci Radelca pri Škocjanu, Soteska ob Krki, Grm pri Novem mestu, Kostanjevica na Dolenjskem in Ravne na Koroškem (prim. Sapač, *Razvoj*, str. 70, 146–147).

Razširjeni stolpasti dvor na lokaciji poznejšega dvorca Šoštanj okoli leta 1550. Pogled z vzhodne strani. Računalniška študija. Poskus rekonstrukcije (izdelala Elena Sternad na podlagi risb Igorja Sapača, 2021).

Frideriku pl. Lambergu, nato pa so zakupno pogodbo še dvakrat podaljšali in Šoštanj je v Lambergovih rokah ostal do leta 1487. Nato je leta 1491 šoštanjski urad s Kacenštajnom dobil v zakup Žiga pl. Lichtenberg, ki je bil takrat cesarski oskrbnik na sosednjem gradu Forhtenek. Leta 1494 sta bila urada Šoštanj in Kacenštajn ponovno zastavljena – tokrat Boštjanu pl. Mindorferju, ki je bil med letoma 1493 in 1500 oskrbnik Forhteneka, od leta 1493 pa tudi zakupni gospod na gospostvu Zbelovo z Lembergom. Leta 1510 je Šoštanj s Kacenštajnom dobil v zakup cesarski oskrbnik na gradu Rogatec Janez Rogaški in ga obdržal do leta 1512. Leta 1526 je nadvojvoda Ferdinand šoštanjski urad s Kacenštajnom zastavil vitezu Ivanu Kacijanarju (1490/91–1539), ki je bil od leta 1523 vrhovni cesarski vojaški poveljnik v notranjeavstrijskih deželah, med letoma 1528 in 1537 pa tudi kranjski deželni glavar. Leta 1530 je Kacijanar dobil urada Šoštanj in Kacenštajn kot nadomestilo za denarni znesek, ki mu ga je dolgoval cesar, v trajni fevd. Urada je obdržal do leta 1537, ko so ga kot vojaškega poveljnika zaradi posledic izgubljene bitke pri Osijeku oziroma Gorjanu obtožili izdajstva in postavili pred sodišče. Zatem ko so ga leta 1539 ubili v gradu Kostajnica na Uni, je leta 1540 njegova hči Sholastika († po 1563), žena Ulrika barona Eytzinga, dosegla pravico razpolagati z gradiščema in uradoma Šoštanj ter Kacenštajn. Leta 1554 je cesar Karel V. dovolil svojemu svetovalcu Žigi pl. Gallerju († 1564), da od Sholastike odkupi urada Šoštanj in Kacenštajn.¹⁴³

Zgolj ugibati je mogoče, če so takrat trški dvor v Šoštanju gradbeno spreminjali. Zdi se malo verjetno, da bi bila stavba v prvi polovici 16. stoletja deležna večjih gradbenih posegov. Dopustno je pomisliti, da so zaradi nevarnosti osmanskih vpadov dvor obdali s kamnitim zidom, ki pa gotovo ni bil posebno močan in visok.

3. faza: širitev in preobrazba šoštanjskega trškega dvorca v drugi polovici 16. stoletja

Po smrti Žige pl. Gallerja († 1564), ki je imel šoštanjski in kacenštajnski urad s šoštanjskim trškim dvorom od leta 1554, sta imela od leta 1566 deželnoknežja urada v zakupu njegova sinova Jurij († 1570) in Viljem († 1595) pl. Gallerja. Po Jurijevi smrti je imel urada samo Viljem, ki je kot šoštanjski zakupni zemljiški gospod omenjen še v letih od 1574 in 1576. Takrat je bil v sporu s svojimi podložniki, pozneje pa je padel v bojih z Osmani pri Petrinji na Hrvaškem.¹⁴⁴ Vse kaže, da je prav on stolpasti dvor v šoštanjskem trgu prezidal in povečal v sodobni renesančni dvorec. V šoštanjskem urbarju iz leta 1575 je zapisan podatek, da sta gradova Šoštanj in Kacenštajn opuščena in da so zato začeli v Šoštanju ob trgu graditi novo stanovanje. Avstrijski nadvojvoda Karel je leta 1575 Viljemu pl. Gallerju dovolil porabiti 2.000 goldinarjev za zidavo na stolpu v Šoštanju

¹⁴³ Orožen, *Das Dekanat Schallthal*, str. 415–417; Hribernik, *Mesto Šoštanj*, str. 51–53; Vidmar Čeru, *Kratek oris*, str. 12–14. Prim. Schmutz, *Historisch*, str. 509–510; Poles, *Zaklad starega gradu*, str. 7–9; Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon*, III, str. 851; Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 204; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Četrta knjiga*, str. 99 (z ne-

katerimi zmotnimi podatki). Za Mindorferje: Naschenweng, *Der landständische*, II, str. 673, 674. Za Kacijanarje: Naschenweng, *Der landständische*, I, str. 152–153, 419.

¹⁴⁴ Orožen, *Das Dekanat Schallthal*, str. 417, 449; Hribernik, *Mesto Šoštanj*, str. 53; Koropec, *Mi smo tu*, str. 64; Naschenweng, *Der landständische*, I, str. 419. Prim. Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon*, III, str. 851; Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 204; Vidmar Čeru, *Kratek oris*, str. 12–14.

Na lokaciji srednjeveškega stolpastega dvora postavljeni renesančni dvorec Šoštanj okoli leta 1600. Pogled iz zraka z vzhodne strani. Računalniška študija. Poskus rekonstrukcije (izdelali Sara Bec in Larisa Krajnc na podlagi risb Igorja Sapača, 2021).

– am Thurme zu Schönstein. Za gradnjo so morali po tem urbarju podložniki gospostva Šoštanj leta 1575 opraviti na leto štiri dni vprežne tlake in osem dni ročne tlake.¹⁴⁵ Ni povsem jasno, ali se omemba zidave na stolpu nanaša na gradnjo v kompleksu dvorca Šoštanj ali na morebitno gradnjo v kompleksu sedanjega dvorca Turn. Franc Hribernik je domneval, da se podatek nanaša na nekdanjo kaščo oziroma na sedanji dvorec Turn.¹⁴⁶ Ivan Stopar je v nasprotju z njim domneval, da se podatek nanaša na zidavo v kompleksu dvorca Šoštanj.¹⁴⁷ Stoparjeva domneva je bolj utemeljena, saj stavbne značilnosti kažejo, da šoštanjske kašče niso zgradili pred 17. stoletjem.¹⁴⁸ Vsekakor pa omembe zidave na stolpu ni mogoče interpretirati tako, da je šlo za obnovo napol podrtega stolpa na šoštanjskem srednjeveškem gradu.¹⁴⁹

Rezultati stavbne analize kažejo, da so v drugi polovici 16. stoletja srednjeveški stolpasti dvor prezidali in razširili v značilni renesančni monolitni dvorec oziroma štok.¹⁵⁰ Zdi se, da so dvonadstropno stavbno zasnovo, kakršna se je izoblikovala v drugi fazi stavbnega razvoja, razširili proti severozahodu in pri tem njeno talno ploskev skoraj podvojili. Nastal je sodobni manjši renesančni dvonadstropni dvorec s pravokotno talno ploskvijo v izmeri približno 19 × 15 m in z racionalno zasnovanimi fasadami, z gladkimi apnenimi ometi brez dekorativnih elementov. Dvorec je bil pokrit s strmo štirikapno sedlasto streho, zasnovano še v tradiciji gotških strmih streh, ki je dokumentirana na Vischerjevi upodobitvi,¹⁵¹ in ni imel notranjega dvorišča. Glavni vhod je imel najverjetneje na jugozahodni fasadi. Zdi se, da je bila njegova zasnova v bližini še najbolj primerljiva z zasnovo dvorca Legant v Braslovčah, ki je najverjetneje nastal v drugi polovici 16. stoletja.

¹⁴⁵ Orožen, *Das Dekanat Schallthal*, str. 418, 434–435; Koropec, *Mi smo tu*, str. 64; Hudales, *Le vkup*, str. 74–75; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Četrta knjiga*, str. 98–99, 112; Valentinitš, *Willkür*, str. 471, 473; Ravnikar, *Drobtinice*, str. 4; Ravnikar, *Zgodovina Šoštanja*, str. 120; Poles, *Velika lesena stavba*, str. 317–318. Prim. Hribernik, *Mesto Šoštanj*, str. 45, 46, 57, 58.

¹⁴⁶ Hribernik, *Mesto Šoštanj*, str. 45–46; prim. *Krajevni leksikon Slovenije*, str. 438; Koren-Božiček, *Umetnostnozgodovinski*, str. 137; Curk, *Trgi*, str. 136; Jakič, *Vsi slovenski*, str. 351.

¹⁴⁷ Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Četrta knjiga*, str. 98–99, 112.

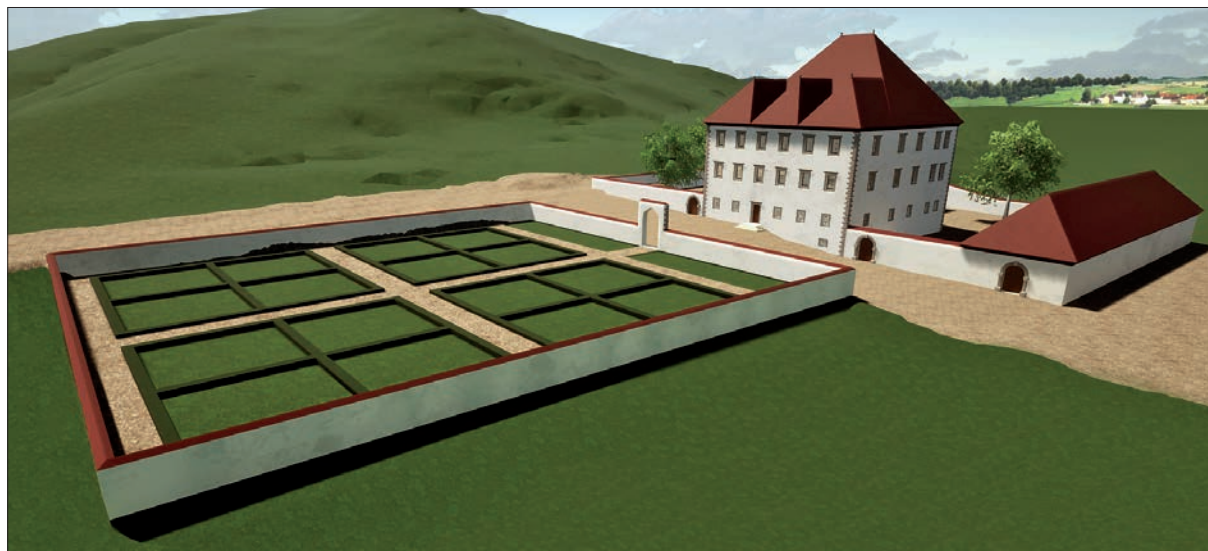
¹⁴⁸ Ivan Stopar v času priprave knjige iz serije *Grajske stavbe* sicer še ni vedel, da se v poslopu nekdanje kašče in poznejšega dvorca Turn skriva srednjeveški stolp oziroma stolpasti dvor.

¹⁴⁹ Prim. Hribernik, *Mesto Šoštanj*, str. 45; Koren-Božiček,

Umetnostnozgodovinski, str. 143; Vidmar Čeru, *Kratek oris*, str. 16–17.

¹⁵⁰ Za problematiko renesančnih monolitnih dvorcev: Sapač, *Razvoj*, str. 140–158.

¹⁵¹ Primerljive strešne konstrukcije iz 16. stoletja so ohranjene na avstrijskoštajerskih dvorcih Hautzenbichl blizu Knittelfelda (okoli 1542), Alt-Kainach blizu Voitsberga (po 1548), Freibüchl blizu Lipnice (po 1585) in Ottersbach pri Lipnici (okoli 1600).

Na lokaciji srednjeveškega stolpastega dvora postavljeni renesančni dvorec Šoštanj z vrtom okoli leta 1650.

Pogled iz zraka z vzhodne strani. Računalniška študija. Poskus rekonstrukcije (izdelala Žan Gracej in Katja Temnikar na podlagi risb Igorja Sapača, 2021).

4. faza: obnove in širitve dvorca Šoštanj med letoma 1599 in 1658

Leta 1590 je nadvojvoda Karel šoštanjsko gospodstvo z dvorcem prodal Janezu Boltežarju Wagnu pl. Wagenspergu, ki je bil že vsaj od leta 1575 lastnik bližnjega dvorca Ravne (Gutenbüchel) in gradu Velenje in ki je šoštanjsko gospodstvo obdržal do svoje smrti leta 1595. Za njim je posest pripadla njegovi ženi in sinu Janezu Žigi Wagnu baronu Wagensbergu (pred 1590–1640), ki je po smrti matere leta 1597 postal edini lastnik šoštanjskega gospodstva. Nedolgo zatem – malo pred februarjem 1599 – je trg Šoštanj dvakrat zaporedoma upepelil požar. O morebitni škodi na dvorcu iz tistega časa ni podatkov. Pred letom 1619 je šoštanjsko gospodstvo dobil Maksimilijan Wagen baron Wagensberg, ki je bil sin Janeza Žige ter je gospodaril še na Žovneku in v Preboldu. Leta 1619 je šoštanjsko gospodstvo kupil Janez Ludvik I. Sauer pl. Kozjaški, ki je imel tudi gradove Velenje, Švarcenštajn in Valdek ter bil vojaški glavar v Petrinji na Hrvaškem. Bil je v sporih s šoštanjskimi podložniki, ki so pred njegovim zatiranjem leta 1621 iskali zaščito v Gradcu. Ko je leta 1622 na velenjskem gradu umrl, je velenjsko gospodstvo dobil njegov najstarejši sin Janez Karel Sauer pl. Kozjaški († 1646), ki je leta 1629 postal tudi gospod na Limbarju in leta 1639 še na Borlu, šoštanjsko gospodstvo pa je pripadlo mlajšima sinovoma Juriju Andreju in Pankracu III. Vse kaže, da je Jurij Andrej dobil samo razvaljeni grad in urad Šoštanj z nekaterimi pripadajočimi stavbami, nedokončani dvorec Šoštanj pa je pripadel Pankracu, ki je kmalu (okoli leta 1623 oziroma pred letom 1630) umrl. Šoštanjski dvorec je nato pripadel Juriju Andreju Sauerju pl. Kozjaškemu († 1648), poveljniku

in generalu v Karlovcu, ki ga je leta 1629 prodal Juriju Leopoldu baronu pl. Stadlu (pred 1611–1646). Ta je imel še dvora Graben(hofen) in Venushof ter grad Weissenegg blizu Gradca na avstrijskem Štajerskem, a je bil zelo zadolžen. Pred kmečkim uporom leta 1635 je bil zaradi povečevanja tlake v vse večjih sporih s šoštanjskimi podložniki. Kmalu po kmečkem uporu je Šoštanj prodal, saj med uporom razdejanega dvorca zaradi pomanjkanja denarja najbrž ne bi mogel obnoviti, pa tudi s podložniki se najbrž ne bi mogel več sporazumeti. Umrl je na gradu Obermayerhofen blizu Hartberga na avstrijskem Štajerskem, ki pa ni bil v njegovi lasti. Iz uporabljenih virov ni mogoče razbrati, kdaj natančno je Šoštanj prodal. Zdi se, da se je to zgodilo okoli leta 1640 in da je bil kupec Janez Karel Sauer pl. (in od leta 1630 baron) Kozjaški, ki je leta 1639 kupil tudi grad in gospodstvo Borl v Haložah ter ju začel velikopotezno posodabljati. Vsekakor je bil nato med letoma 1651 in 1658 Šoštanj last Janeza Ludvika II. Sauerja barona Kozjaškega (in od leta 1668 grofa Borlskega) (1626–1682), ki je bil eden od treh sinov Janeza Karla in velenjski graščak.¹⁵²

¹⁵² Hribnik, *Mesto Šoštanj*, str. 53–54, 74; Vidmar Čeru, *Kratek oris*, str. 12–14; prim. Časar, *Beschreibung*, str. 502; Poles, *Zaklad starega gradu*, str. 7–9; Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon*, III, str. 851; Orožen, *Das Dekanat Schallthal*, str. 57–58, 418; Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 204; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Četrta knjiga*, str. 51, 100; Jakič, *Vsi slovenski*, str. 331; Jakič, *Sto gradov*, str. 176–177; Ravnikar, *Drobtinice*, str. 4–5; Zimmermann, *Gradovi*, str. 244–245; Poles, *Velika lesena stavba*, str. 318–320. Za Wagne: Gadolla, *Prispevki*, str. 188–189; Poles, *Zaklad starega gradu*, str. 8; Naschenweng, *Der landständische*, I, str. 248, 285. Za požar v Šoštanju leta 1599: Kovačič, *Šoštanj*, str. 45–46; Ravnikar, *Zgodovina Šoštanja*, str. 99. Za Sauerje: Gadolla, *Prispevki*, str. 189–196; Poles, O »Bafentalski« hiši, str. 8–9;

Listina iz leta 1622, s katero so si trije bratje Sauerji razdelili očetovo dediščino, navaja, da Pankrac (III.) Sauer pl. Kozjaški dobi še ne povsem dokončani dvorec in skupaj z njim še stražno hišico, kozolec in gradbene parcele.¹⁵³ Tudi šoštanski urbar iz leta 1623 navaja, da šoštanski dvorec še ni dokončan.¹⁵⁴ Zgolj ugibati je mogoče, ali niso dokončali gradnje iz 16. stoletja ali pa so po dveh požarih v letu 1599 dvorec začeli znova obnavljati in so obnovitvena dela predčasno zastala oziroma so počasi napredovala. Druga možnost se zdi bolj verjetna, saj je bil dvorec pred 17. stoletjem dokaj majhna stavba in se ne zdi prav verjetno, da gradnje v poznem 16. stoletju niso mogli dokončati.

Prav tako je lahko samo ugibanju prepuščeno, ali so dvorec dokončali pred izbruhom kmečkega upora leta 1635. Takrat se je 29. aprila v dvorcu pojavila delegacija kmečkih upornikov, v noči na naslednji dan pa so puntarji – po očitno neuspešnih pogajanjih – dvorec zavzeli in ga razdejali. A razdejanje ni bilo popolno. Najbrž stavbe niso požgali, saj Vischerjeva upodobitev nad jedrom dvorca kaže strmo streho, ki je bila najverjetneje še iz 16. stoletja, morda še celo iz časa pred požaroma leta 1599. Nato je bilo v dvorcu oziroma ob njem veliko zborovanje upornih podložnikov – zlasti tistih iz šoštanskega in limbarskega gospostva – ter šoštanskih tržanov. Kmalu zatem so uporniki 7. maja 1635 v Škalah razrušili še poslopje gospe Sauer pl. Kozjaške.¹⁵⁵ Od vseh grajskih stavb, ki so bile na območju Šaleške doline razdejanе oziroma zavzete med kmečkim uporom, je bil šoštanski dvorec tisti, ki so ga najprej zavzeli in razdejali.¹⁵⁶ V

Šoštanju se je skupina upornikov po zavzetju dvorca zadrževala še deset dni. Po poročilu Franca Hribernika je nato v spopadu pri šoštanskem gradu – pri tem ni jasno, ali gre za ostanke srednjeveškega gradu ali za dvorec ob trgu – padlo 31 upornih kmetov, 23 pa so jih plemiške čete zajele. Sledil je obračun s premaganimi.¹⁵⁷

Najbrž sta dala Janez Karel Sauer baron Kozjaški in po letu 1646 njegov sin Janez Ludvik II. v kmečkem uporu leta 1635 deloma razdejan dvorec Šoštanj zasilno obnoviti. Do obsežnejše obnove in širitve dvorca pa takrat prav gotovo še ni prišlo. Vse kaže, da je imel Janez Ludvik II. svojo glavno rezidenco na gradu Velenje, njegova brata Franc Žiga († 1659) in Jurij Friderik (od leta 1668 grof Borlski) († 1695) pa sta živela na gradu Borl, ki sta ga leta 1646 dedovala po očetu Janezu Karlu.¹⁵⁸ Janez Ludvik II. je dal na velenjskem gradu v severozahodnem obrambnem stolpu zunanega obzidja urediti novo grajsko kapelo, ki ima na zunanjsčini manieristični portal s prekinjenim čelom in vklesano letnico 1660.¹⁵⁹ Kapela je bila značilen dosežek protireformacijskega časa in kaže, da trije bratje Sauerji leta 1668 niso po naključju dosegli grofovskega naslova.¹⁶⁰ Sauerji so na velenjskem gradu – najbrž v prvi polovici 17. stoletja – morda zgradili tudi slikovite arkadne hodnike notranjega dvorišča in oglati stolpič na jugovzhodnem vogalu grajskega jedra.¹⁶¹ Na tej podlagi je mogoče sklepati,

¹⁵⁷ Hribernik, *Mesto Šoštanj*, str. 27–28, 256–260; Ravnikar, Še nekaj razmišljanj, str. 81.

¹⁵⁸ Prim. Hernja Masten, Rodbina Sauer, str. 79–86. Jurij Friderik Sauer baron Kozjaški in grof Borlski se je po poroki z Marijo Barbaro grofico Trauttmansdorff leta 1656 in po smrti brata Franca Žige leta 1659 ambiciozno lotil nadaljevanja zgodnjebaročne preobrazbe in povečave gradu Borl. Uredil je novo grajsko dvorišče, ob katerem je okoli leta 1674 postavil tudi veliki reprezentativni trakt z grajsko kapelo in slavno stno dvorano. Pod gradom je uredil razkošen vrt. Podoba, ki jo je borlski grajski kompleks dobil v tistem obdobju, kažejo Vischerjeve upodobitve iz okoli leta 1681. Leta 1706 je grad pogorel in nato so ga obnovili v spremenjeni ter deloma okrnjeni obliki (prim. Hernja Masten, Rodbina Sauer, str. 82–83).

¹⁵⁹ Prim. Gadolla, Prispjevki, str. 192, 194, 199. Prim. fotografijo v: Ravnikar, *Grad Velenje*, str. 43. Podobno zasnovana portala sta nastala v kompleksih gradov Vurberk (nekdanji glavni portal grajskega jedra) in Slovenska Bistrica (vhodni portal kompleksa glavne grajske pristave).

¹⁶⁰ Sauerji so spadali med tiste plemiške rodovine, ki so se zelo uveljavile in povzele na družbeni lestvici prav v obdobju protireformacije (prim. Hernja Masten, Rodbina Sauer, str. 82, 92–93).

¹⁶¹ Ravnikar, *Grad Velenje*, str. 52. Po spremnem besedilu k Vischerjevi Topografiji Stajerske (Vischer, *Topographia*, 1971, str. 39) je bil konec 17. stoletja lastnik velenjskega gradu Franc Anton Sauer grof Borlski († 1723), ki je bil eden od sinov Jurija Friderika grofa Sauerja z Borla. Franc Anton je velenjski grad najbrž dedoval po svojem stricu Janezu Ludviku II. Sauerju baronu Kozjaškemu in grofom Borlskemu (1626–1682) oziroma po njegovih otrocih, ki so umrli brez potomcev. Za velenjski grad gotovo ni imel posebnega zanimanja, saj je moral po požaru leta 1706 obnoviti grad Borl, hkrati pa je gradil novi dvorec Dornava pri Ptuj (prim. Hernja Masten, Rodbina Sauer, str. 86–87; <https://www.geni.com/people/Franz-Anton-von-Sauer/6000000130445055981>).

Poles, Zaklad starega gradu, str. 7–9; Koropec, *Mi smo tu*, str. 89; Ravnikar, Še nekaj razmišljanj, str. 78; Hernja Masten, Rodbina Sauer, str. 76–103; Naschenweng, *Der landständische*, I, str. 77, 400, 460, 480, 574; II, str. 676, 712, 744, 799, 802. Za Stadla: Baravalle, *Burgen und Schlösser*, str. 15, 16, 34, 215, 363; Koropec, *Mi smo tu*, str. 191; Naschenweng, *Der landständische*, II, str. 857.

¹⁵³ Gadolla, Prispjevki, str. 192; Zimmermann, Gradovi, str. 245; Poles, Velika lesena stavba, str. 319–320. Povzetek delitvene listine iz leta 1622, ki sedaj velja za izgubljeno, je okoli sredine 19. stoletja zapisal Franc vitez Gadolla, ki pa je pri interpretaciji besedila zmotno sklepal, da se podatek o nedokončanem dvorcu nanaša na poznejši dvorec Turn oziroma Vošnjakovo graščino. Posledično je zmotno sklepal še, da se omemba stražne hišice nanaša na dokaj veliko enonadstropno štokasto stavbo južno od dvorca Turn, v kateri so bili v 19. stoletju zaporji in ki sedaj nosi naslov Cesta talcev 14 (prim. Poles, Velika lesena stavba, str. 325).

¹⁵⁴ Hribernik, *Mesto Šoštanj*, str. 46, 58; prim. Poles, Velika lesena stavba, str. 320.

¹⁵⁵ Koropec, *Mi smo tu*, str. 135, 142, 176, 179, 180, 184, 185; Hudales, Šoštanska kronika, str. 178; Valentinitsch, Willkür, str. 482; Ravnikar, Še nekaj razmišljanj, str. 77, 79; Ravnikar, Oris, str. 37; Ravnikar, Čas prehoda, str. 218–219; prim. Hribernik, *Mesto Šoštanj*, str. 45; Sore, *Velenjska*, str. 25; Grafenauer, *Kmečki upori*, str. 297; Hudales, Šoštanska kronika, str. 178–179; Vidmar Čeru, Kratek oris, str. 27–28; Poles, Velika lesena stavba, str. 321.

¹⁵⁶ Hudales, Le vkup, str. 66–67. Pozneje so uporni kmetje zavzeli in razdejali še grad Forhtenek in dvorec Ravne pri Šoštanju.

da dvorec v Šoštanju za Janeza Karla Sauerja barona Kozjaškega in njegovega sina Janeza Ludvika II. ni imel posebnega rezidenčnega pomena in da sta se posvetila predvsem preurejanju velenjskega gradu.

Poskus rekonstrukcije nekdanje zasnove dvorca Šoštanj kaže, da so zasnovo iz druge polovice 16. stoletja do leta 1658 z dvonadstropnima prizidkoma najverjetneje razširili proti severozahodu in jugovzhodu. Zgolj ugibati je mogoče, ali sta prizidka nastala sočasno. Vsekakor sta imela različno zasnovo in gotovo tudi različno namembnost. S severozahodnim prizidkom so ustvarili krajši zadnji trakt dvorca, ki je bil naslonjen na južni konec severozahodne fasade jedra dvorca in postavljen na podolžni pravokotni talni ploskvi v izmeri približno $12,8 \times 7$ m. Z jugovzhodnim prizidkom, ki so ga zasnovali na talni ploskvi v izmeri približno 6×19 m in prislonili na staro glavno fasado dvorca iz 16. stoletja, na drugi strani pa najbrž na staro obzidje dvorca ob trgu oziroma poti do grajske vzpetine, pa so zasnovali novo šestosno glavno fasado in obenem osrednji del poznejšega dolgega sprednjega trakta dvorca. Nov zadnji trakt dvorca so pokrili s preprosto trikapno streho, jugovzhodni prizidek pa so – očitno zato, ker so hoteli ohraniti starejšo visoko strešno konstrukcijo jedra dvorca iz 16. stoletja – pokrili s posebno razgibano t. i. grapasto streho s tremi slemenami in dvema strešnima grapama. Pomisliti je dopustno, da so v tistem obdobju povečali tudi starejše stransko poslopje s hlevi na severovzhodu obzidanega dvorišča dvorca. Tako prezidani in povečani dvorec je gotovo imel že tudi manjši ograjeni vrt pred glavno fasado. Morda so že takrat zgradili vrtni porton, ki je bil na vrhu poudarjen z igračkasto učinkujočimi cinami.¹⁶² Zdi se, da so v bližini dvorca po nastanku šoštanskega urbarja iz leta 1623 in pred letom 1658, ko je v naslednjem šoštanskem urbarju pri nedokončanem dvorcu poleg sadovnjaka omenjena hiša z žitnico, kletjo in hlevom,¹⁶³ zgradili veliko podkleteno dvonadstropno poslopje grajske kašče, ki so ga naslonili na srednjeveški višje ležeči stolpasti dvor in ki ga kaže Vischerjeva

upodobitev. Domnevno so poslopje kašče začeli graditi malce pred letom 1635, ko je omenjena šoštanska grajska klet.¹⁶⁴ Ta spoznanja kažejo, da je imel šoštanski dvorec v prvi polovici 17. stoletja predvsem vlogo pomembnega gospodarskega središča, bistveno manjši pa je bil njegov rezidenčni pomen.

5. faza: velikopotezna širitev dvorca Šoštanj med letoma 1658 in 1687

Največji gradbeni razcvet je šoštanski dvorec doživel po letu 1658. Takrat se je spremenil v odlično plemiško rezidenco, ki jo nazorno dokumentira Vischerjeva upodobitev iz okoli leta 1681. Razcvet je bil povezan s plemiško rodovino Schrattenbach. Leta 1658 je namreč gospostvo Šoštanj z dvorcem kupil Janez Maksimilijan II. grof Schrattenbach (1615–1664), vrhovni štajerski deželni proviantni mojster na slovenski in petrinjski meji ter član znane in ugledne plemiške rodovine, ki se v pisnih virih pogosto omenja tudi kot Schrottenbach. Bil je tretji od petih sinov Janeza Feliksa barona Schrattenbacha (1570–1638), graščaka na Ojstrici, Stopniku in v Preboldu in enega glavnih krivcev za izbruh kmečkega upora leta 1635, ter mlajši brat Krištofa Žige barona Schrattenbacha (1600–po 1642), ki je imel do smrti grad Stopnik pri Vranskem, in Janeza Friderika grofa Schrattenbacha (1605–1657 ali 1665), ki je imel grad Lemberg pri Dobrni, dvorec Podgrad pri Vranskem in novozgrajeni dvorec Prebold. Janez Maksimilijan II. je imel od leta 1636 gospostvo in dvorec Ojstrica blizu Vranskega, kjer je bil – tako kakor že pred njim njegov oče – hudo sprt s podložniki. Leta 1637 se je na Dunaju poročil z Marijo Katarino grofico Urschenbeck (tudi Ursenbeck ali Ursböckh) († 1668). Leta 1646 je za tri leta zakupil grad Švarcenštajn blizu Velenja in leta 1647 je od dedičev svojega najstarejšega brata Krištofa Žige prevzel še gospostvo Stopnik. Okoli leta 1656 je gospostvo Ojstrica podelil v zakup Janezu Ditrihu Valvasorju (okoli 1633–okoli 1686), ki je bil brat znamenitega polihistorja Janeza Vajkarda Valvasorja in ki je v ojstriškem dvorcu prebival še vsaj do leta 1658, morda pa vse do leta 1663. Po letu 1658 je Janez Maksimilijan II. z ženo v glavnem živel v dvorcu v Šoštanju.¹⁶⁵ Leta 1662 sta se v Šoštanju poročila njuna hči Marija Frančiška in Janez Ludvik II. Sauer

Zgodovina rodovine Sauer na gradu Velenje ostaja deziderat (prim. Hudales, Šaleška dolina, str. 246; Gadolla, Prispevki, str. 193; Zimmermann, Gradovi, str. 245–246).

¹⁶² Podobni miniaturni zobčasti nadzidki so dokumentirani na dvorišnih portonih gradov Lemberg, Cmurek in Slovenska Bistrica so v 16. oziroma 17. stoletju nastale tovrstne igračkaste cine; v Slovenski Bistrici so jih pozneje ob nadzidavi obzidja zazidali, a so njihovi sledovi na jugovzhodnem obzidju grajskega kompleksa še sedaj dobro vidni. Na Lembergu in Cmureku so te cine pozneje odstranili. Ohranile so se tovrstne cine na zunanjem vrtnem obzidju gradu v Štanjelu na Krasu iz druge polovice 17. stoletja. Podobne cine so ohranjene tudi na zunanjih obzidjih v kompleksih avstrijskih gradov Riegersburg na Štajerskem in Frauenstein pri Sentvidu ob Glini na Koroškem. Tudi mestni grad v Gradcu je imel vrh renesančnega zunanjega obzidja nekoč podobne igračkaste cine; dokumentirane so na risbi iz leta 1636.

¹⁶³ Hribernik, *Mesto Šoštanj*, str. 46, 58.

¹⁶⁴ Prim. Koropec, *Mi smo tu*, str. 180.

¹⁶⁵ Sapač, Grad in dvorec Ojstrica, str. 297, 309–313 (z navedeno starejšo literaturo); prim. Schmutz, *Historisch*, str. 510; Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon*, III, str. 851; Orožen, *Das Dekanat Schallthal*, str. 418; Hribernik, *Mesto Šoštanj*, str. 54; Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 204; Vidmar Čeru, *Kratek oris*, str. 12–14. Za rodovino Schrattenbach, ki je izumrla v 19. stoletju, gl.: Schmutz, *Historisch*, str. 523–524; Höfflinger, *Eine Chronik*, str. 145–178; Dolinar, *Kraj Prebold*, str. 107–119 (z nekaterimi zmotnimi navedbami); Sapač, *Arhitekturna zgodovina gradu Lemberg*, str. 641–642; Golec, *Valvasorji*, str. 209–212, 297–304; Naschenweng, *Der landständische*, II, str. 799.

Portreta šoštanjkega graščaka Otona Viljema grofa Schrattenbacha († 8. 4. 1687) in njegove prve žene Marije Eleonore, rojene baronice Eibiswald (Ivniške) († 5. 6. 1678), ki sta shranjena v muzeju Universalmuseum Joanneum v Gradcu (Kloepfer, Eibiswald, str. 120–121).

baron Kozjaški (1626–1682), velenjski graščak in do leta 1658 lastnik Šoštanja.¹⁶⁶ Janez Maksimilijan II. je leta 1664 umrl v dvorcu v Šoštanju. V Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu se je ohranil inventarni popis njegove zapuščine,¹⁶⁷ ki so ga sestavili med 17. junijem in 2. septembrom 1664 in ki kaže, da je imel do smrti poleg dvorca v Šoštanju, kjer je bila njegova glavna rezidenca, še dvorec Ojstrica in palačo v

Celju (poznejši magistrat in sedanji Muzej novejšje zgodovine Celje). V Šoštanju ga je nasledil njegov najstarejši sin Oton Viljem grof Schrattenbach (1639/1646–1687).¹⁶⁸

Oton Viljem grof Schrattenbach je bil sprva (od leta 1667) poročen z Marijo Eleonoro baronico Eibiswald (Ivniško), ki je leta 1677, po leta 1674 umrlem očetu, kot edina dedinja dobila dvorca in gospostvi Ivnik/Eibiswald ter Burgstall v Wiesu pri Ivniku na avstrijskem Štajerskem. Po njeni smrti leta 1678 je ta posest z dedovanjem pripadla možu Otonu Viljemu in obdržal jo je do smrti 8. aprila 1687 v Šoštanju. Po smrti prve žene se je leta 1680 ali 1682 poročil z Marijo Klaro Renato grofico Saurau (1664–1738). Zakoncema se je rodil sin Jurij Rudolf Jožef grof Schrattenbach (1684–1766), ki je po smrti zelo premožnega očeta – najverjetneje zaradi srčne kapi – leta 1687 kot dveletni otrok dedoval gospostvo

¹⁶⁶ Naschenweng, *Der landständische*, II, str. 799, 841.

¹⁶⁷ *Inventarium Über weyllandt Des Hoch vnd Wollgebornen herrn herrn Maximilian Grafen von Schrattenbach Freyherrn zu Heggemberg, vnd Osterwiz, herrn auf Pragwalt, Lemberg, Purgkhall, vnd Schönstain* (StLA, Landrecht, Karton 1134, Inv. Maximilian Gf. Schrattenbach, 1664). V dvorcu Šoštanj so takrat med drugim popisali 13 uokvirjenih slik s podobami rimskih cesarjev, 4 slike z versko tematiko, nekaj bakrorezov, 4 slike s podobami novejših cesarjev, 5 slik z upodobitvami petih čutov, 6 velikih in 6 manjših slik s krajinskimi motivi ter 8 manjših uokvirjenih slik v grofičini sobi. V dvorcu je bilo tudi precej knjig. Popis je strukturiran po posameznih rubrikah in zato žal niso popisani posamezni prostori v dvorcu. Za posredovane podatke se zahvaljujem kolegici umetnostni zgodovinki dr. Tini Košak.

¹⁶⁸ Golec, *Valvasorji*, str. 301; Naschenweng, *Der landständische*, II, str. 841.

Votivna slika z upodobitvijo Rožnovenske Matere Božje po zmagi (pri Monoštru) in portretom Otona Viljema grofa Schrattenbacha v župnijski cerkvi v Ivniku (foto: Igor Sapač, 2021).

Ivnik z Burgstallom ter najverjetneje tudi šoštanjsko gospodstvo. Posest je v njegovem imenu sprva upravljal njegova mati Marija Klara Renata, nato pa je oskrbnik posesti postal njegov skrbnik Maksimilijan Žiga grof Herberstein. Leta 1692, ko se je Marija Klara Renata poročila s Francem Jožefom grofom Dietrichsteinom z Ehrenecka in Pfaffendorfa († 1728), je oskrbnik posesti z njenim soglasjem postal Žiga Rudolf grof Schrattenbach (1649 – domnevno 1723), ki je bil stric Jurija Rudolfa Jožefa ter od leta 1664 imetnik gospodstva in dvorca Ojstrica pri Vranskem. Žiga Rudolf je zelo slabo gospodaril, izkoriščal podložnike ter tudi zaradi pijančevanja in iger na srečo povzročal dolgove.¹⁶⁹ Zdi se, da je prav

Kombinirani grb z grbom rodovine Schrattenbach v prezbiteriju župnijske cerkve v Ivniku (foto: Igor Sapač, 2021).

on pred koncem 17. stoletja v imenu svojega nečaka prodal gospodstvo Šoštanj, obdržal pa gospodstvo Ivnik/Eibiswald z Burgstallom, ki ga je po doseženi polnoletnosti leta 1703 začel upravljati njegov dejanjski lastnik Jurij Rudolf Jožef grof Schrattenbach.¹⁷⁰

V šoštanjskem urbarju iz leta 1658 je zabeležen podatek, da stavba dvorca še ni dokončana.¹⁷¹ Pri tem je mogoče pomisliti, da so po kmečkem uporu leta 1635 začeli opravljati obnovitvena dela in najverjetneje tudi širitev dvorca, a da so dela zastala oziroma da jih do leta 1658 niso uspeli zaključiti. Dela so se pozneje vsekakor nadaljevala in razmahnila. Do leta 1681, ko je nastala Vischerjeva upodobitev dvorca, so dokončali velikopotezno modernizacijo in širitev stavbnega kompleksa. Obsežna gradbena dela so do-

¹⁶⁹ Klopfer, *Eibiswald*, str. 120–129; Baravalle, *Burgen und Schlösser*, str. 59, 66; Tscherne, *Von Ybanswalde*, str. 67–75; Naschenweng, *Der landständische*, I, str. 284, 340; II, str. 810; prim. Sapač, *Grad in dvorec Ojstrica*, str. 312–313; <https://gw.geneanet.org/fcicogna?lang=en&pz=francesco+maria&nz=cicogna+mozzoni&ocz=1&p=otto+wilhelm&n=von+schrattenbach>.

¹⁷⁰ Za gospodstvo Ivnik, ki je ostalo v lasti Jurija Rudolfa Jožefa grofa Schrattenbach in za njim v lasti njegovih dveh hčera ostal do leta 1800: Klopfer, *Eibiswald*, str. 120–130; Baravalle, *Burgen und Schlösser*, str. 59, 66.

¹⁷¹ Hribnik, *Mesto Šoštanj*, str. 46, 58; prim. Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Četrta knjiga*, str. 99; Koren-Božiček, *Umetnostnozgodovinski*, str. 144.

Oton Viljem grof Schrattenbach med svojim tastom Wolfgangom Maksimilijanom baronom Ivniškim (levo) in cesarjem Leopoldom I. na votivni sliki z upodobitvijo Rožnovenske Matere Božje v župnijski cerkvi v Ivniku. Izrez (foto: Igor Sapač, 2021).

Kombinirani grb z grbom rodovine Schrattenbach in inicialkami O.(tto) W(ilhelm). / G.(raf) V(on) S.(chrattenbach) na sliki s sv. Rokom in sv. Boštjanom v župnijski cerkvi v Ivniku. Izrez (foto: Igor Sapač, 2021).

končali samo nekaj let pred nastankom Vischerjeve upodobitve. To dokazuje ohranjena kamnita preklada oziroma naklada portala z reliefnim grbom rodovine Schrattenbach in vklesano letnico 1677.¹⁷² Z gradnjami je kmalu po letu 1658 gotovo začel že Janez Maksimilijan II. grof Schrattenbach (1615–1664), saj je že leta 1656 svoj dvorec Ojstrica podelil v zakup in si je nedolgo zatem za glavno rezidenco izbral šoštanjski dvorec, v katerem je na koncu tudi umrl. V lasti je imel sicer še srednjeveški grad Stopnik pri Vranskem, ki pa je bil za prebivanje gotovo zelo neudoben.¹⁷³ Vse kaže, da si je v Šoštanju začel urejati dovolj reprezentativno rezidenco, primerno grofovskemu stanu, ki ga je dosegel leta 1649. Letnica 1677 kaže, da je obsežne gradnje v kompleksu šoštanjskega dvorca po očetovi smrti in vrnitvi z bitke pri Monoštru leta 1664 dokončal Oton Viljem grof Schrattenbach (1639/1646–1687), ki je bil razgledan in ambiciozen plemič.¹⁷⁴ Šoštanjski dvorec sicer ni bil

njegova edina rezidenca. Po poroki leta 1667 se je pogosto zadrževal tudi na dvorcu v Ivniku, kjer je skrbel za svojega bolehnega bojnega tovariša in tasta.¹⁷⁵ Zdi

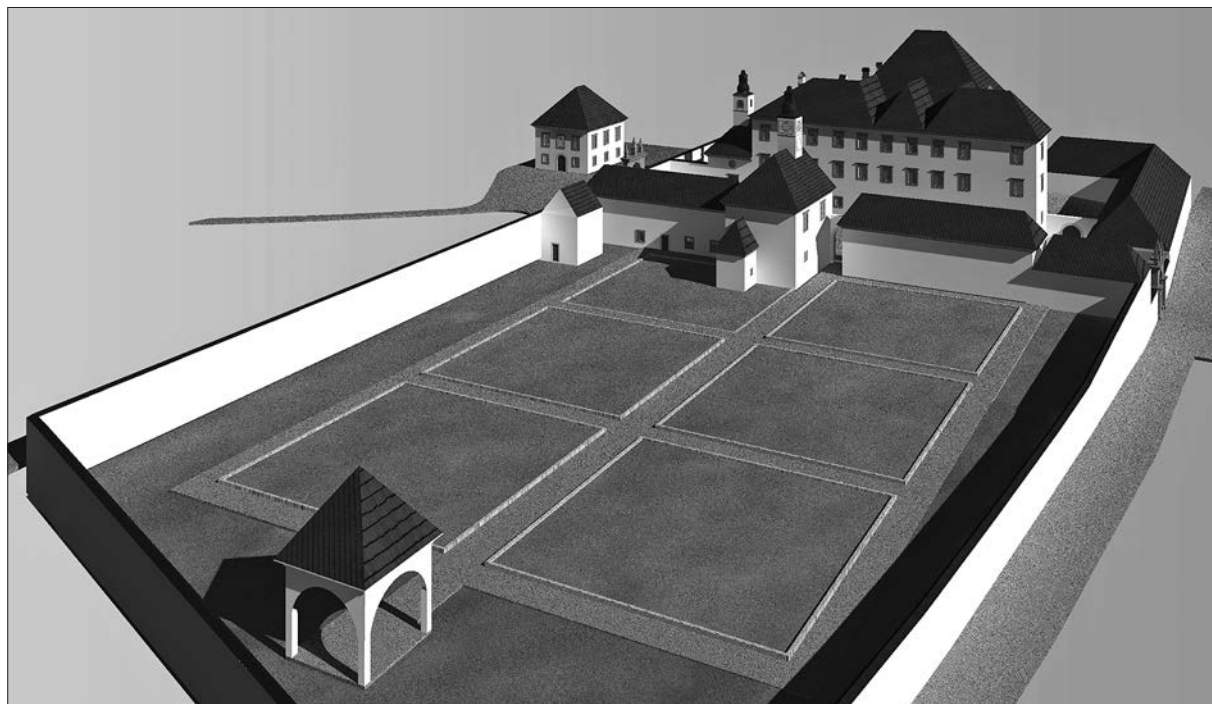
sodeloval, na Minoritskem trgu na Ptuj postavit Marijin steber. Oton Viljem grof Schrattenbach se je pri dokončevanju gradnje dvorca Šoštanj morda zgledoval tudi po takrat aktualni gradnji odličnega velikega dvorca Soteska ob reki Krki na Dolenjskem, ki je potekala med letoma 1664 in 1697. Tam je živela njegova sestrična Marija Katarina Elizabeta (po 1628–1678), hči lemberskega graščaka in graditelja dvorca Prebold Janeza Friderika grofa Schrattenbacha (1605–1665) ter od leta 1660 žena Jurija Zige grofa Gallenberga (po 1624–1697) (prim. Sapač, Arhitekturna zgodovina gradu Lemberg, str. 641, op. 166 (z navedbo starejše literature)).

¹⁷⁵ Oton Viljem grof Schrattenbach je med letoma 1670 in 1680 za stranski oltar župnijske cerkve Device Marije v trnju v Ivniku naročil veliko votivno sliko z upodobitvijo Rožnovenske Matere Božje po zmagi, ki je nastala po njegovi srečni vrnitvi iz zmagovite bitke z osmansko vojsko pri Monoštru leta 1664. V tisti bitki se je hrabro boril na strani krščanstva in cesarja Leopolda I. († 1705) ter skupaj z Wolfgangom Maksimilijanom baronom Ivniškim († 1674), zatem pa se je leta 1667 poročil z njegovo hčerjo. Na sliki so zato pod Marijino podobo med drugimi upodobljeni papež Klemen X. († 1676), cesar Leopold I., Wolfgang Maksimilijan baron Ivniški in njegov zet Oton Viljem grof Schrattenbach († 1687). Ob spodnjem robu slike je naslikan še grb baronov Ivniških. Cerkev, za katero je nastala ta slika, so s podporo Otona Viljema grofa Schrattenbacha in njegove prve žene Marije Eleonore, rojene baronice Ivniške leta 1678 pod vodstvom stavbnega mojstra Jakoba Schmerlaiba iz Lipnice povečali in temeljito barokizirali. Takrat je nastala tudi nova ladja s stranskima oltarjema. Po odstranitvi stranskega oltarja v 18. stoletju je slika visela v levi oziroma severni – sprva Janezovi in nato Marijini

¹⁷² Prim. Ravnikar, Drobčinice, str. 5.

¹⁷³ Prim. Sapač, Grad in dvorec Ojstrica, str. 312.

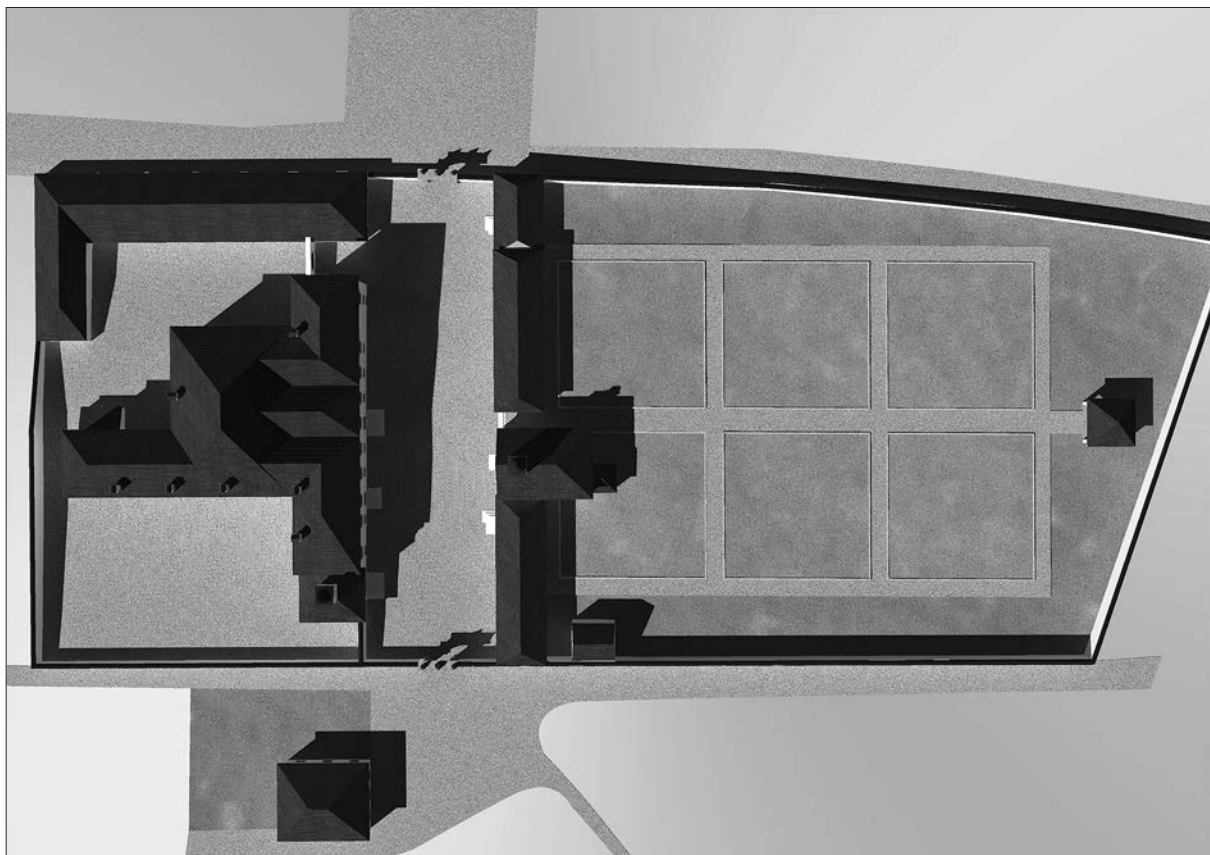
¹⁷⁴ Gotovo je poznal do okoli leta 1660 izpeljana obsežna gradbena dela na velenjskem gradu, kjer je od leta 1662 živela njegova sestra Marija Frančiška, poročena z Janezom Ludvikom II. Sauerjem baronom Kozjaškim (1626–1682). Najbrž so mu bila znana tudi obsežna gradbena dela na gradu Borl, ki so vrhunec dosegla okoli leta 1674 pod Jurijem Friderikom Sauerjem baronom Kozjaškim in grofom Borlskim († 1695), ki je bil brat Janeza Ludvika II. in je dal v spomin na zmago nad Turki pri Monoštru leta 1664, v kateri je najbrž tudi sam

*Kompleks dvorca Šoštanj po prenovi in razširitvi med letoma 1658 in 1681.
Pogleda iz zraka z vzhodne in zahodne strani. Računalniška študija. Poskus rekonstrukcije
(izdelale Nastja Gorišek, Karin Pristovnik in Patricija Korez na podlagi risb Igorja Sapača, 2021).*

– stranski kapeli, sedaj pa je na severnem delu zahodne stene cerkvene ladje. V bližini, na južnem delu zahodne stene ladje, nad spovednico visi še votivna slika iz drugega odstranjenega stranskega oltarja, ki jo je prav tako naročil Oton Viljem grof Schrattenbach; nastala je v zvezi z epidemijami kuge med letoma 1635 in 1680 ter je pod upodobljenima zavetnikoma pred kugo sv. Rokom in Boštjanom vključila tudi kombinirani grb rodovine Schrattenbach in inicialke O.(tto) W(ilhelm) / G.(raf) V.(on) S.(chrattenbach) ter grofovsko kronico. Podoben grb rodovine Schrattenbach je ohranjen na

leseni parapetni ograji oratorijske arkadne odprtine na desni strani prezbiterija župnijske cerkve v Ivniku in kaže, da je bila rodovina Schrattenbach tesno povezana z obsežno barokizacijo te cerkve v 17. in 18. stoletju. Sliki za stranska oltarja je morda ustvaril slikar Lorber iz Radgone (Kloepfer, *Eibiswald*, str. 193–196; *Debio-Handbuch. Steiermark*, str. 81–82; Tscherne, *Von Ybanswalde*, str. 72, 74; Blatnik in Ruhri, *Die Kirchen von Eibiswald*, str. 2, 4, 5, 19). Za trško naselbino Ivnik tudi: Tscherne, *Alt-Eibiswald*.

Kompleks dvorca Šoštanj po prenovi in razširitvi med letoma 1658 in 1681. Navpični pogled iz zraka. Računalniška studija. Poskus rekonstrukcije (izdelale Nastja Gorišek, Karin Pristovnik in Patricija Korez na podlagi risb Igorja Sapača, 2021).

se, da se je v zadnjih letih življenja v Šoštanju zadrževal samo občasno. Na to je mogoče pomisliti, ker je v inventarnem popisu njegove zapuščine iz leta 1687, ohranjenem v Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu, v šoštanjskem dvorcu evidentirano pokojnikovo imetje skromnejše od njegovega imetja v renesančnih dvorcih Ivnik/Ebiswald in Burgstall v Wiesu pri Ivniku. Inventarni popis v šoštanjskem dvorcu med drugim omenja kapelo in približno šestdeset slik različnih velikosti, ki so krasile stene dvorca. Popis je strukturiran po posameznih rubrikah in zato žal niso popisani posamezni prostori v dvorcu.¹⁷⁶

Poskus rekonstrukcije nekdanje zasnove dvorca Šoštanj kaže, da so med letoma 1658 in 1681 sprednji del dvorca z dvonadstropnima prizidkoma razširili proti severovzhodu in jugozahodu ter tako izoblikovali približno 34 m dolg in 7 m širok sprednji

trakt z enotno oblikovano reprezentativno desetosno glavno fasado, ki je samo z različnimi razmaki med posameznimi okenskimi osmi kazala, da ni nastala v eni sami stavbni fazi. Okna so opremili s kamnitimi pravokotnimi okenskimi okvirji, ki so imeli v prvem in drugem nadstropju profilirana čela poznorenesančnih oblik. Vse kaže, da so takrat oblikovali tudi nov glavni portal, ki je imel najverjetneje prekinjeno dekorativno čelo. Morda so na fasadi načrtovali v tistem obdobju zelo modno naslikano pilastro arhitekturno členitev, kakršne so v drugi polovici 17. stoletja nastale na bližnjih gradovih oziroma dvorcih Oplotnica, Slovenska Bistrica, Hrastovec in Borl, a je – vsaj pred letom 1681, ko je nastala Vischerjeva upodobitev – niso uspeli izvesti. Z novim traktom so povsem zakrili starejšo stavbno zasnovo dvorca v ozadju.¹⁷⁷ Strešno konstrukcijo, ki je bila v osnovi najbrž še iz 16. stoletja – morda še iz časa pred požaroma leta 1599 – in domnevno pred letom 1658 na

¹⁷⁶ *Inuentarium Uber Weillandtherrn herrn Otto Wilhelm Graffen von Schrottebach, freyherrn auf Heggenberg und Osterwiz, Herrn auf Hohenegg, Schönstain, Pragwaldt und Lemberg (StLA, Landrecht, Karton 1137, Inv. Otto Wilh. Gf. Schrattebach, 1687). Za posredovane podatke se zahvaljujem kolegici umetnostni zgodovinki dr. Tini Košak. Prim. Klopfer, *Eibiswald*, str. 52–55, 122–125, 274; za dvorec Burgstall: *Debio-Handbuch. Steiermark*, str. 66.*

¹⁷⁷ Na podoben način so v 18. stoletju z novim daljšim in razmeroma ozkim reprezentativnim sprednjim traktom zakrili starejšo zasnovo dvorca Smlednik v Valburgi na Gorenjskem (prim. Šumi, *Arhitektura 18. stoletja*, str. 210–211). Deloma je primerljiva tudi širitev nekdanjega dvorca Jamnik blizu Zreč v 17. stoletju (prim. Sapač, *Freudenberg*, str. 59–65).

Pogled na glavno fasado dvorca Šoštanj z vzhodne strani okoli leta 1681. Računalniška študija. Poskus rekonstrukcije (izdelale Nastja Gorišek, Karin Pristovnik in Patricija Korez na podlagi risb Igorja Sapača, 2021).

jugovzhodu dopolnjena s posebno razgibano t. i. grasto streho, so spretno dopolnili, da je – najverjetneje brez odstranjevanja delov starejše lesene konstrukcije – nad dvorcem nastala slikovito razgibana strešna pokrajina. S širitvijo je двореc v notranjščini gotovo dobil vrsto odličnih bivalnih prostorov in pomisliti je dopustno, da je imela grofovska rezidenca v prvem in/ali drugem nadstropju nekaj prostorov okrašenih z zgodnjebaročnimi stropnimi štukaturami, kakršne so, denimo, vsaj deloma ohranjene tudi v nekdanjem Schrattenbachovem dvorcu v Ivniku.¹⁷⁸

Na novo oblikovani sprednji trakt so na jugozahodnem koncu dopolnili z nižjim prizidkom, v katerem so uredili kapelo, ki je z značilnim ovalnim oknom nad portalom jasno kazala, da je nastala po sredini 17. stoletja.¹⁷⁹ Kapela je bila v skladu s protireformacijskim duhom v stavbni zasnovi dvorca dovolj dobro izpostavljena in poudarjena s stolpičem oziroma zvonikom s čebulasto streho, ki jo je na vrhu zaključeval krščanski simbol – križ. Kapela se je navezovala na obzidje podolžnega pravokotnega glavnega grajskega dvorišča, ki so ga najbrž zgradili sočasno in na krajših straneh predrli z nasproti postavljenima in enako-

vredno oblikovanima mogočnima portonoma zgodnjebaročnih oblik.¹⁸⁰ Piramidalni nastavki v obliki obeliskov so kazali, da sta portona gotovo nastala v 17. stoletju.¹⁸¹

Na drugi strani dvorišča so – najverjetneje kot prostorsko protiutež kapeli – zgradili stavbo s pravokotno osnovno talno ploskvijo, trikapno streho in strešnim stolpičem s čebulasto streho, ki je bil skoraj identičen zvoniku kapele; od njega se je razlikoval samo po tem, da je imel namesto odprtín za zvonove urne številčnice, namesto križa pa konico z zastavico. Stavba nima prave primere. Je bil to morda nekdanji šoštanjski trški rotovž, ki so ga pozneje nadomestili s sedanjim rotovžem, ki ima prav tako strešni stolpič? Ali pa je bila to vendarle sakralna stavba – morda dodatna oziroma zunanja grajska kapela, namenjena zlasti tržanom Šoštanja, s katero so novopečeni

¹⁸⁰ Podobno na nasprotnih koncih razsežnega grajskega dvorišča postavljena portona sta ohranjena v dvoriščnem obzidju dvorca Oplotnica. Datirana sta z naslikano letnico 1672.

¹⁸¹ Eden zgodnejših primerljivih portonov je ohranjen v dvoriščnem obzidju dvorca v Vrbi/Velden ob Vrbskem jezeru na avstrijskem Koroškem in je datiran z izklesano letnico 1603. Malce mlajši je primerljivi večji zgodnjebaročni porton v obzidju gradu Riegersburg na avstrijskem Štajerskem; nastal je v prvi polovici 17. stoletja. Deloma je primerljiv tudi porton sprednjega dvorišča gradu Negova blizu Gornje Radgone, ki je datiran z vklesano letnico 1633. Tovrstni portoni s tremi vršnimi nastavki so ostali priljubljen arhitekturni motiv vse do poznega 17. stoletja, kar dokazujejo trije vrtni portoni v kompleksu dvorca Soteska ob reki Krki na Dolenjskem.

¹⁷⁸ Prim. *Debio-Handbuch. Steiermark*, str. 83, 272.

¹⁷⁹ Prim. Musy, Iz Šoštanja, str. 84 (z opisom najdb na lokaciji oltarja te kapele maja 1846). Lokacija kapele je glede na položaj v okviru večjega grajskega kompleksa primerljiva s kapelo dvorca v Frankolovem blizu Vojnika, ki pa je nastala šele v drugi polovici 19. stoletja.

Sedanji pogled z vzhodne strani na lokacijo nekdanje glavne fasade dvorca Šoštanj (foto: Igor Sapač, 2021).

grofje Schrattenbachi poudarili svojo lojalnost do katoliške cerkve in do določene mere nadomestili v tistem obdobju gotovo že zastarelo srednjeveško podružnično cerkev sv. Mohorja in Fortunata, ki jo je izgradnja kompleksa dvorca prostorsko odrezala od šoštanjkega trga.¹⁸²

Stavbo s strešnim stolpičem in uro so zgradili tik ob vhodu v vrt dvorca, ki je gotovo v tistem obdobju dobil podobo, ki jo kaže Vischerjeva upodobitev. Vrt je bil od dvorca ločen z obzidanim dvoriščem, ki je imelo s potjo proti Lokovici do določene mere tudi značaj javne ulične oziroma tržne površine.¹⁸³ Vrt so obdali z dokaj dolgim kamnitim zidom in ga parterno uredili.¹⁸⁴ Na jugovzhodnem koncu osrednje prostorske osi vrta so kot protiutež dvorcu postavili stolpičasto učinkujoč vrtni paviljon s kvadratno talno ploskvijo, kubično osnovno stavbno maso, arkadnimi odprtinami in piramidalno štirikapno streho.¹⁸⁵ Na

¹⁸² Prim. Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Četrta knjiga*, str. 99–100; Poles, *Sakralna dediščina*, str. 672. Deloma je bila primerljiva situacija v kompleksu nekdanjega dvorca Grmače pri Litiji, kjer je nasproti prosto stoječe kapele v drugi polovici 17. stoletja po Valvasorjevi upodobitvi sodeč stala manjša stolpičasta stavba, najverjetneje vrtni paviljon. Upodobljena kapela na Grmačah je imela podobno obliko kot stavba v kompleksu dvorca Šoštanj. Primerljivo je oblikovana tudi kapela dvorca Ajmanov grad blizu Škofje Loke, ki je v osnovi nastala v poznem 17. stoletju, sedanjo podobo pa je dobila do sredine 18. stoletja. Ob ugibanju o nekdanji namembnosti upodobljene stavbe ni mogoče povsem izključiti niti možnosti, da je bila to leta 1622 omenjena Lafentalska hiša (prim. Poles, *Velika lesena stavba*, str. 319, 323, 324).

¹⁸³ Podobna situacija je v 17. ali 18. stoletju nastala s kompleksom dvorca Rotenturn v Slovenj Gradcu, ki se je prav tako kot šoštanski dvorec postopno razvil iz srednjeveškega stolpastega dvorca, zgrajenega najverjetneje v 14. stoletju in po razdejanju srednjeveškega gradu v drugi polovici 15. stoletja preurejenega za potrebe središča zemljiškega gospostva (prim. Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Četrta knjiga*, str. 80–83).

¹⁸⁴ Primerljiv vrtni zid iz 17. stoletja je ohranjen ob dvorcu Oplotnica.

¹⁸⁵ Paviljon je bil primerljiv s paviljonoma, ki sta v drugi po-

Grb plemiške rodovine Schrattenbach iz koloriranega primerka grbovne knjige Zachariaša Bartscha iz leta 1567 (spletni vir).

notranjo stran vrtnega zidu so prislonili več različnih poslopij. Na jugozahodno stranico so prizidali manjšo pritlično stavbo s skoraj kvadratno talno ploskvijo in dvokapno streho. Tam je bilo morda vrtnarjevo stanovanje. Večji pritlični poslopji so prizidali severozahodni stranici vrtnega zidu. Obe sta bili izrazito podolžni in pokriti z dvokapnicama. Severno poslopje je imelo najbrž funkcijo hleva za konje in je bilo dvodelno, kar je mogoče sklepati po nakazanem majhnem zalomu strehe na Vischerjevi upodobitvi. Dostop vanj je bil z glavnega dvorišča, saj na vrtni strani, ki je bila gotovo pretežno vkopana v teren, ni upodobljenih odprtin. Hkrati z obsežno ureditvijo vrta in glavnega dvorišča so zgradili ali pa samo preuredili enonadstropno štokasto učinkujoče 3 × 3-osno poslopje s strmo štirikapno streho jugozahodno od zgornjega oziroma jugozahodnega dvoriščnega portona, že zunaj z zidom zamejenega kompleksa dvorca.¹⁸⁶ Podobno poslopje je domnevno v 18. stoletju nastalo jugovzhodno od šoštanjkega dvorca Turn in je še sedaj ohranjeno.¹⁸⁷ Morda je imelo štokasto

lovici 17. stoletja nastala v vrtu gradu Slovenska Bistrica. V 18. stoletju sta primerljiva paviljona nastala v vrtu nekdanjega dvorca Kolovec blizu Domžal. Paviljoni na koncu osrednje vrtno prostorske osi so bili med 17. in 19. stoletjem dokaj pogost pojav. Dokumentirani so v kompleksih dvorcev Soteska ob Krki na Dolenjskem, Ojstrica pri Vranskem, Radovljica, Ribnica in Grumlof na Dolenjskem. Redkejši so bili paviljoni sredi vrtnih parterjev. Takšen je bil nekdanji vrtni paviljon v razkošnem vrtu gradu Borl iz druge polovice 17. stoletja.

¹⁸⁶ Prim. Poles, *Zaklad starega gradu*, str. 7–9; Poles, *O »Bafentalski« hiši*, str. 8–9.

¹⁸⁷ Prim. Poles, *O »Bafentalski« hiši*, str. 8–9; Poles, *Velika lesena stavba*, str. 319–325. Domneve, da je poslopje ob dvorcu Turn stalo že pred 18. stoletjem in da je imelo sprva funkcijo stražne hišice, z uporabljenimi viri ni mogoče potrditi. Podobno enonadstropno štokasto 2 × 3-osno poslopje s strmo štirika-

Pogled na glavni vhod v kompleks dvorca Šoštanj okoli leta 1681. Računalniška študija. Poskus rekonstrukcije (izdelale Nastja Gorišek, Karin Pristovnik in Patricija Korez na podlagi risb Igorja Sapača, 2021).

poslopje ob dvorcu Šoštanj funkcijo sodišča z zapori, morda pa je bilo samostojni dvor in sedež manjše samostojne zemljiške posesti.

Uničenje šoštanjkega dvorca v požaru leta 1734

V zadnjem desetletju 17. stoletja je šoštanjško gospostvo z dvorcem kupil Franc Ludvik grof Thurn-Valsassina (1640–1706).¹⁸⁸ Bil je član ene najstarejših plemiških rodov in v širšem srednjeevropskem prostoru, koroški vicedom, gospodarstvenik in poročen z Estero Suzano grofico Kronegg (tudi Cronegg) († 1713). Njegova glavna rezidenca je bil grad Pliberk na Koroškem.¹⁸⁹ Zmotna je navedba, da naj

bi bili šoštanjški Turni po rodu z bližnjega gradu Turn v Hrastovcu pri Velenju.¹⁹⁰ Starejši brat Franca Ludvika, Ferdinand Feliks grof Thurn-Valsassina (1634–1714), se je 25. februarja 1664 v Šoštanju poročil z Zofijo vdovo Keglevich, rojeno grofico Schratzenbach, ki je bila najverjetneje hči šoštanjkega gospoda Janeza Maksimilijana II. grofa Schratzenbacha (1615–1664).¹⁹¹ Morda je Franc Ludvik takrat spoznal šoštanjško gospostvo in se pozneje zato odločil za nakup. Po njegovi smrti je celotno njegovo posest s Pliberkom in Šoštanjem dedoval njegov sin Janez Žiga grof Thurn-Valsassina (1673–1732), ki je bil od leta 1714 poročen z Marijo Eleonoro grofico Oettingen-Wallerstein (1681–1740) in ki je kot šoštanjški gospod omenjen leta 1730. Bil je vpliven koroški deželan in gospodarstvenik ter je zadnja leta življenja preživel večinoma v Celovcu, kjer je tudi umrl.¹⁹² Dvorec Šoštanj zanj ni imel posebnega rezidenčnega pomena, saj si je z ženo po letu 1714 temeljito prenovil grad Pliberk. V Štajerskem deželnem arhivu v

pno streho je ohranjeno tudi v Vitanju; stavba, ki sedaj nosi naslov Tičnica 2, je kot benefikatna hiša menda nastala že v 16. stoletju.

¹⁸⁸ Spremnno besedilo k Vischerjevi Topografiji Štajerske (Vischer, *Topographia*, 1971, str. 37) navaja, da je lastnik dvorca Šoštanj gospod Ferdinand Ludvik grof Thurn. Vischerjeva knjiga nosi letnico 1681, vendar so takrat v glavnem nastale samo upodobitve zanj, celoto pa so sestavili in s spremnim besedilom opremili šele po letu 1699 oziroma okoli leta 1700. Starejši zgodovinopisci, ki so se ukvarjali s Šoštanjem, tega dejstva niso poznali in so nekritično menili, da je bil Šoštanj že leta 1681 v lasti rodovine Thurn. Nazadnje: Poles, Velika lesena stavba, str. 320. Spremnno besedilo k Vischerjevi Topografiji je gotovo nastalo šele po letu 1695, saj npr. kot lastnika dvorca Ravno polje pri Ptujju navaja Erazma grofa Sauerja (Vischer, *Topographia*, 1971, str. 30), ki je dvorec dedoval po leta 1695 umrlem očetu Juriju Frideriku (prim. Hernja Masten, Rodbina Sauer, str. 85).

¹⁸⁹ Preinfalk, Grofje Thurn-Valsassina, str. 252–254; Preinfalk, Die Grafen Thurn-Valsassina, str. 359–363, 374–376.

¹⁹⁰ Prim. Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Četrta knjiga*, str. 112; Poles, Grofje Thurni, str. 8–9.

¹⁹¹ Zakonca sta nato naslednja leta v glavnem živela v Celju in Gradcu (Naschenweng, *Der landständische*, I, str. 319; prim. Preinfalk, Grofje Thurn-Valsassina, str. 252, 253).

¹⁹² Hribnik, *Mesto Šoštanj*, str. 54; Vidmar Čeru, Kratek oris, str. 12–14; prim. Schmutz, *Historisch*, str. 510; Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon*, III, str. 851; Orožen, *Das Dekanat Schallthal*, str. 418; Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 204; Preinfalk, Grofje Thurn-Valsassina, str. 254–255, 258; Preinfalk, Die Grafen Thurn-Valsassina, str. 374–378; Naschenweng, *Der landständische*, I, str. 319, 327; II, str. 648.

Gradcu se je ohranil nepaginirani vezani rokopisni inventarni popis njegove zapuščine, ki so ga sestavili maja 1733, eno leto pred usodnim požarom šoštanskega dvorca. V tem popisu so pri popisu pohištva navedeni tudi nekateri prostori dvorca. Dvorec je imel v tistem obdobju dokaj skromno in v veliki meri dotrajano opremo. V jedilnici (*Taffl Zimmer*) so med drugim popisali staro beneško stensko tapeto oziroma špalir, pet neuokvirjenih slik s krajinsko motiviko, večjo sliko s krajinsko motiviko, dvanajst usnjenih jedilniških stolov, dve povsem strgani turški preprogi, staro točilno omaro iz orehovine, leseno ovalno mizo, leseno dolgo mizo, tri pare okenskih zaves, nekaj namiznih prtov in kozarcev. V hodniški sobi (*Gang Zimmer*) so med drugim popisali tri slike s krajinsko motiviko, dve slike z lovske motiviko, še eno sliko s krajinsko motiviko, naslikana portreta cesarja Leopolda (I.) in cesarice, šest drugih portretov, okroglo kamnito kmečko mizo, dve dolgi leseni mizi in star usnjeni naslonjač. V sobici zraven (*In der Cammer daran*) so popisali nekaj šare, zlasti namizne prte in preproge. V grofici sobi (*Gräffin Zimmer*) so med drugim popisali črni posteljni okvir in platneno posteljno nebo oziroma baldahin, polomljeni posteljni okvir brez baldahina, zelo poškodovano črno pobarvano omaro, poškodovano majhno staro švicarsko omaro, štirikotno črno pobarvano mizo, ovalno mizo, štirikotno igralno mizo, polomljeno ploščo igralne mize, stare stole brez naslonjal in oblazinjenja ter povsem raztrgano turško preprogo. V grofovi sobi (*Graffen Zimmer*) so med drugim popisali stare neuporabne usnjene beneške stenske tapete, devet starih portretov cesarjev, črno pobarvano omaro z mizo, podobno staro omaro s predali, štirikotno mizo s ploščo iz trdega lesa, dva stara stola z naslonjali in dva podobna usnjena stola brez naslonjal. V sobici zraven (*In der Cammer daran*) so popisali zeleno omaro, ploščo mize iz trdega lesa in tri male raztrgane stole z naslonjali. V izbi kapucinov (*Capuciner Stibl*) so popisali oglati mizo iz orehovine, omaro iz mehkega lesa, podobno omaro s posteljo in tri posteljne okvirje iz mehkega lesa. V pisarjevi sobi (*Schreiber Zimmer*) so popisali omaro za oblačila in nekaj slabega pohištva. Slik v tistem prostoru ni bilo. V obokani sobi (*In Gewelb*) je bilo nekaj skromnega pohištva, slik pa tudi tam ni bilo. V sobici ob jedilnici (*In Taffl Zimmer Cammer*) ni bilo omembe vredne opreme. V križarski sobi (*Creuzhern Zimmer*) so bili trije portreti dveh nekdanjih cesarjev in avstrijskega vojvode, tri druge slike, dva črno pobarvana posteljna okvirja, štiri okenske zaves in dolga lesena miza. V upravnikovi sobi (*Verwalters Zimmer*) je bila poškodovana črno pobarvana majhna omara. V sobici zraven (*In der Cammer daran*) so popisali omaro in slabi posteljni okvir.¹⁹³ Tudi na

podlagi tega zapuščinskega popisa, ki kaže, da je bila konec prve tretjine 18. stoletja večina opreme v dvorcu najbrž še iz časa Schrattenbachov in da dvorec za Thurne ni imel posebnega rezidenčnega pomena, je mogoče sklepati, da šoštanski dvorec pod Thurni v prvi tretjini 18. stoletja ni bil deležen omembe vrednih gradbenih posegov in da je ohranil podobo z Vischerjeve upodobitve.

Po smrti Janeza Žige grofa Thurna-Valsassine je gospostvo Šoštanj z dvorcem pripadlo njegovi najstarejši hčeri Mariji Karolini grofici Thurn-Valsassina (1715–1781), ki je bila od leta 1744 poročena s Francem Antonom grofom Inzaghijem s Kindberga (1719–1800), med drugim gledališkim direktorjem v Gradcu. Tistega leta je kot Marija Karolina grofica Inzaghi tudi omenjena kot lastnica šoštanskega gospostva.¹⁹⁴

Dne 28. maja 1734 je šoštanski dvorec skupaj s vsemi pripadajočimi poslopji – kapelo, hlevi, gospodarskim poslopjem in kozolcem – uničil požar, ki je izbruhnil pri tržanu Valenciju.¹⁹⁵ Požar je bil očitno tako obsežen in uničujoč, da se takrat komaj 19-letna in še neporočena Marija Karolina grofica Thurn-Valsassina ni odločila za njegovo obnovo, marveč je ožgano zidovje prepustila usodi in za nadomestno središče šoštanskega gospostva določila dokaj razsežno poslopje kašče iz 17. stoletja nad vrtom pogorelega dvorca.¹⁹⁶ Najbrž so ostanke dvorca nato več desetletij uporabljali kot priročen kamnolom in jih najpozneje do štiridesetih let 19. stoletja povsem odstranili.¹⁹⁷ Obzidani vrt dvorca so ohranili in se je

derthen May 1733 (StLA, Landrecht, Karton 1317). Za posredovane podatke se zahvaljujem kolegici umetnostni zgodovinki dr. Tini Košak.

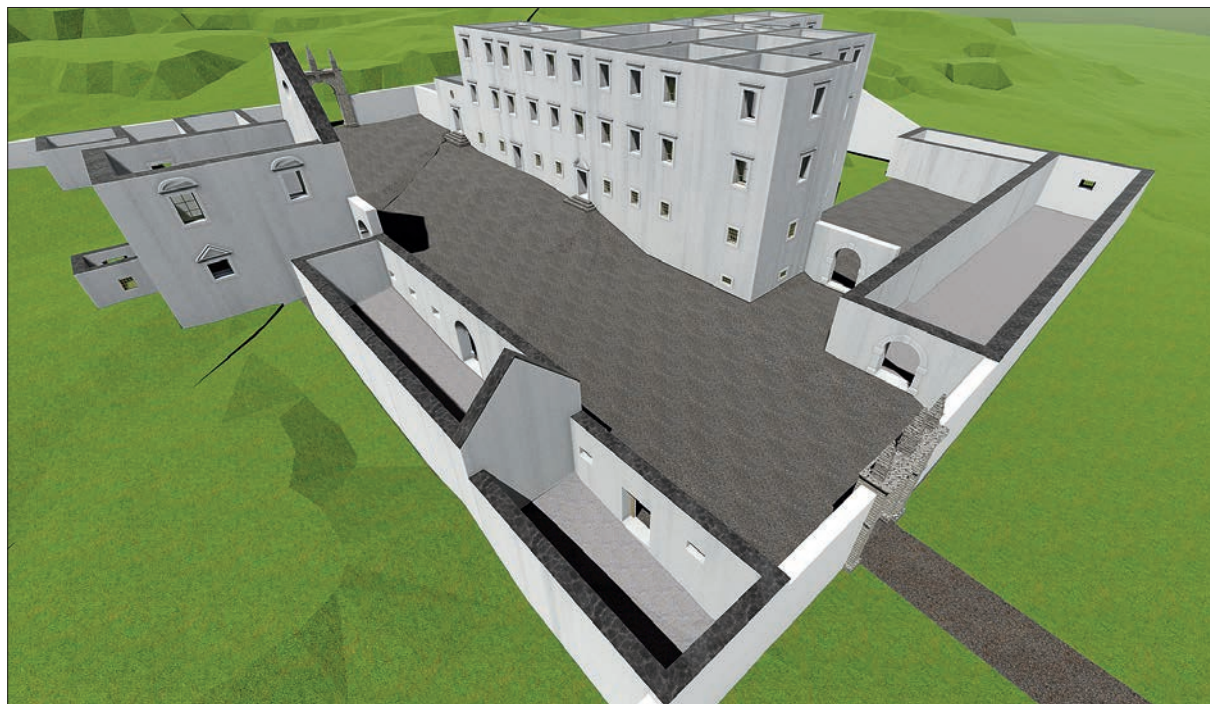
¹⁹⁴ Orožen, *Das Dekanat Schallthal*, str. 418; Hribnik, *Mesto Šoštanj*, str. 54; Vidmar Čeru, *Kratek oris*, str. 14; prim. Časar, *Beschreibung*, str. 502–503; Schmutz, *Historisch*, str. 510; Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon*, III, str. 851; Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 204; Preinfalk, *Große Thurn-Valsassina*, str. 255, 258; Preinfalk, *Die Grafen Thurn-Valsassina*, str. 377, 378; Naschenweng, *Der landständische*, I, str. 571.

¹⁹⁵ Hribnik, *Mesto Šoštanj*, str. 45; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Četrta knjiga*, str. 100; prim. Poles, *Velika lesena stavba*, str. 332–334.

¹⁹⁶ Podobna usoda je med požarom leta 1811 doletela grad oziroma dvorec Neuhaus v Trziču, ki ga zaradi obsežnih poškodb niso obnovili, marveč nadomestili z novim manjšim dvorcem na isti lokaciji. Šoštanski dvorec je imel zapleteno večraketno stavbo zasnovo in gradbene konstrukcije iz različnih obdobjev stavbnega razvoja, ker bi gotovo zelo otežilo in podražilo obnovo. Poleg tega je bila v obdobju poznega baroka v 18. stoletju stavbna zasnova, kakršno je imel šoštanski dvorec, že zelo zastarela in neudobna. Zato ne preseneča, da je bilo bolj prikladno za potrebe nove rezidence preurediti poslopje kašče iz 17. stoletja, ki je bilo geometrično bolj pravilno in je imelo zaradi položaja na pobočju vzpetine dovolj monumentalni značaj.

¹⁹⁷ Lavrencij Vošnjak je med letoma 1868 in 1872 – skoraj pol drugo stoletje po požaru – v rokopisni kroniki šoštanske župnije sv. Mihaela zapisal, da naj bi od velikega lesenega dvorca po požaru leta 1734 ostali samo temeljni zidovi (prim. Poles, *O lesenem trškem gradu*, str. 4; Poles, *Velika lesena stavba*, str. 329, 331). A to navedbo je treba obravnavati z ustreznim mero kritičnosti. Pri tem je smiselno upoštevati tudi

¹⁹³ *Inuentarium Yber weillandt S. Excellenz des Hoch vnd Wollgebohrnen herrn herrn Jochänn Sigmundt graffen von Thurn und Valsassina S. der Herrsch: Schönstain*; končano: *den an-*

Pogled na kompleks dvorca Šoštanj iz zraka z vzhodne strani po požaru leta 1734. Računalniška študija. Poskus rekonstrukcije (izdelali Teodor Pagon, Jurij Petek in Uroš Polh na podlagi risb Igorja Sapača, 2021).

od takrat funkcionalno navezoval na dvorec Turn, ki je nastal z adaptacijo nekdanje kašče, ki je požar leta 1734 najbrž ni prizadel. Ker je nekdanja kašča izgubila velik del gospodarske namembnosti, so na severozahodnem robu območja nekdanjega dvorca oziroma njegovega nekdanjega stranskega oziroma gospodarskega dvorišča – pod podružnično cerkvijo sv. Mohorja in Fortunata – postavili novo veliko eno-

nadstropno zidano gospodarsko poslopje s podolžno pravokotno talno ploskvijo, čopasto streho in pretežno lesenimi stenami v nadstropju. V pritličju novega gospodarskega poslopja so uredili hleve, v nadstropju pa je bil skedenj.¹⁹⁸ Najbrž so po požaru obnovili trški hiši severovzhodno od dvorca in ju združili v eno večjo vogalno trško hišo, ki je na zunanjsčini dobila kakovostno baročno arhitekturno fasadno poslikavo s šivanimi vogali in pilastri v sivo-beli barvni kombinaciji.¹⁹⁹ Na avstrijskem vojaškem zemljevidu iz druge polovice 18. stoletja je dvorec še označen – kot pozidano območje, a spremno besedilo omenja samo dvorec Turn (*Schloss*) na dvignjenem terenu.²⁰⁰ Zgolj ugibati je mogoče, kako obsežni so bili ostanki dvorca v tistem obdobju. Pri tem se na vojaški zemljevid

vrsto navedb o številnih grajskih stavbah na Dolenjskem, ki so bile požgane med drugo svetovno vojno; v povojni literaturi je v glavnem navedeno, da so bile te stavbe med vojno povsem uničene, a po drugi strani ohranjene arhivske fotografije kažejo, da so masivni grajski zidovi požige v glavnem prestali brez posebnih poškodb in da so jih nato okoliški prebivalci zaradi težnje po cenemem pridobivanju gradbenega materiala po vojni z veliko vneto podirali še vse do obdobja okoli leta 1960, kar pa v literaturi večinoma ni omenjeno. Na podlagi številnih fotografsko dokumentiranih analognih primerov iz 20. stoletja v slovenskem prostoru – od požara v Slovenj Gradcu leta 1903 do požara dvorca Turn v Šoštanju leta 1997 – smemo domnevati, da je obsežni požar leta 1734 na šoštanskem dvorcu uničil vse lesene dele – ostreje z domnevno škodlasto kritino, stropne konstrukcije nad prvim in drugim nadstropjem, morda tudi lesene notranje predelne stene – in posledično najbrž oslabil tudi zidane fasadne stene ter zaradi vročine poškodoval kamnite okenske okvirje. Nikakor ni verjetno, da bi bil dvorec v požaru do tal podr. Za drugačno mnenje (Poles, O lesenem trškem gradu, str. 6; Poles, Velika lesena stavba, str. 347). Tezo o lesenih fasadnih stenah, ki naj bi med požarom povsem propadle, je težko uskladiti s podatkom, da so od dvorca ostali masivni zidani temelji. Lavrencij Vošnjak navaja, da so pri gradnji novih stavb na lokaciji nekdanjega dvorca našli in prekopali številne stare zidove (Poles, O lesenem trškem gradu, str. 4; Poles, Velika lesena stavba, str. 329).

¹⁹⁸ Poslopje je nastalo pred letom 1825, saj je v mapi franciscjskega katastra že označeno. Vidno je tudi na upodobitvi Šoštanja iz t. i. Stare Kaiserjeve suite iz okoli leta 1830. Podrli so ga v poznem 19. stoletju in na njegovi lokaciji zgradili vilo za industrialca Franza Woschnagga starejšega, ki je ohranjena še sedaj in nosi naslov Primorska cesta 3 (prim. Poles, O lesenem trškem gradu, str. 4–6; Poles, Velika lesena stavba, str. 328–329, 333, 336–337).

¹⁹⁹ Stavba s petosno obtržno fasado in čopasto streho sedaj nosi naslov Glavni trg 14 in je v register nepremične kulturne dediščine vpisana z oznako: Šoštanj – Hiša Glavni Trg 14, EŠD: 16618. <http://rkd.situla.org/>. V 19. stoletju so fasade stavbe preoblikovali, a pod odpadajočo novejšo plastjo fasadne členitve je še dovolj dobro razpoznavna fasadna poslikava iz 18. stoletja (prim. Poles, Kolosalni stebri in šivani vogali, str. 8, 16–17).

²⁰⁰ Rajšp, *Slovenija na vojaškem zemljevidu*, 5, sekcija 163, str. 44–45.

Pogled na glavno fasado dvorca Šoštanj po požaru leta 1734. Računalniška študija. Poskus rekonstrukcije (izdelali Teodor Pagon, Jurij Petek in Uroš Polh na podlagi risb Igorja Sapača, 2021).

ne gre preveč zanašati, saj je izdelan v drobnem merilu in zato dokaj netočen; obodna stavbna pozidava je označena tudi na lokaciji vrta dvorca, kjer je bil vseskozi samo vrtni zid.

Gradnje novih poslopij na lokaciji porušenega šoštanskega dvorca v 19. in 20. stoletju

Območje pogorelega in zatem porušenega dvorca je še dolgo ostalo nepozidano. Na mapi franciscjskega katastra iz leta 1825 je razvidno, da do takrat na lokaciji dvorca še niso zgradili nobene stavbe in da sta dve trški hiši zasedli samo skrajni severovzhodni rob nekdanjega obzidnega območja dvorca, ob prehodu s šoštanskega trga v kompleks dvorca.²⁰¹ Hišo, ki sedaj nosi naslov Glavni trg 16, so postavili na spodnjem delu nekdanjega glavnega grajskega dvorišča in je s svojim severnim vogalom pokrila lokacijo nekdanjega spodnjega oziroma glavnega portona dvorca.²⁰² Na začetni strani so ji pred letom 1825 dodali leseno gospodarsko poslopje, ki so ga postavili na lokaciji nekdanjega hleva na severozahodnem robu vrta dvorca in ki so ga pozneje nadomestili s stavbo, ki sedaj nosi naslov Cesta talcev 1. Na lokaciji jugovzhodnega dela nekdanjega gospodarskega poslopja – najverjetneje starejšega hleva za konje – ob

severovzhodni stranici nekdanjega zidu stranskega dvorišča dvorca so zgradili drugo trško hišo (sedaj Primorska cesta 1), ki je prav tako dobila pravokotno talno ploskev in na dvoriščni strani manjše leseno gospodarsko poslopje, ki se je ohranilo do 20. stoletja.²⁰³ Staro enonadstropno štokasto učinkujoče 3 × 3-osno poslopje jugozahodno od porušenega dvorca, ki je vidno že na Vischerjevi upodobitvi, se je ohranilo vsaj do prve polovice 19. stoletja, pozneje so ga podrli in v drugi polovici 20. stoletja je na njegovi lokaciji nastala sedanja hiša Partizanska pot 2.²⁰⁴ Tudi z zidom obdani vrt dvorca se je ohranil do druge polovice 20. stoletja in je bil po letu 1734 vrt dvorca Turn. Po letu 1825 ali morda že celo prej so v njegovem severnem delu zgradili rastlinjak z zastekleno jugovzhodno fasado. Vrtni zid se je v celoti ohranil do 20. stoletja.²⁰⁵

Pozidavanje lokacije porušenega dvorca se je začelo v štiridesetih letih 19. stoletja. Lavrencij Vošnjak je v kroniki šoštanske župnije med letoma 1868 in 1872 na osnovi pričevanj starih ljudi zapisal, da so pri gradnji novih stavb na lokaciji nekdanjega dvorca našli in prekopali številne stare zidove.²⁰⁶ Postopno so

²⁰¹ SI AS 177/C/R/C411/E02, Franciscjski kataster za Štajersko (k. o. Šoštanj) 1825; prim. Šumi, *Naselbinska kultura*, str. 233.

²⁰² Enonadstropna stavba, ki se sedaj ponaša z dokaj bogato historično fasadno členitvijo, je v register nepremične kulturne dediščine vpisana z oznako: Šoštanj – Hiša Glavni Trg 16, EŠD: 16620. <http://rkd.situla.org/> (prim. Koren-Božiček, *Umetnostnozgodovinski*, str. 149–153; Sapač in Lazarini, *Arhitektura 19. stoletja*, str. 635).

²⁰³ Prim. upodobitev kompleksa šoštanske tovarne usnja z okoličico iz zgodnjega 20. stoletja (Aplinc, *Vošnjaki*, str. 104).

²⁰⁴ Prim. Poles, *Zaklad starega gradu*, str. 7–9; Poles, O »Bafentalski« hiši, str. 8–9.

²⁰⁵ Rastlinjak ob takrat še nepozidanem vrtu dvorca je viden na nekaterih starih fotografijah oziroma razglednicah Šoštanja iz zgodnjega 20. stoletja (prim. Ravnikar, *Pozdravi*, 1, str. 26, 128; Ravnikar, *Pozdravi*, 2, str. 34, 50). Primerljiv je bil z rastlinjakom dvorca Kacenštajn v Begunjah, ki je še ohranjen. Za nekdanji vrt in njegovo obzidje prim. tudi: Poles, O »Bafentalski« hiši, str. 8–9.

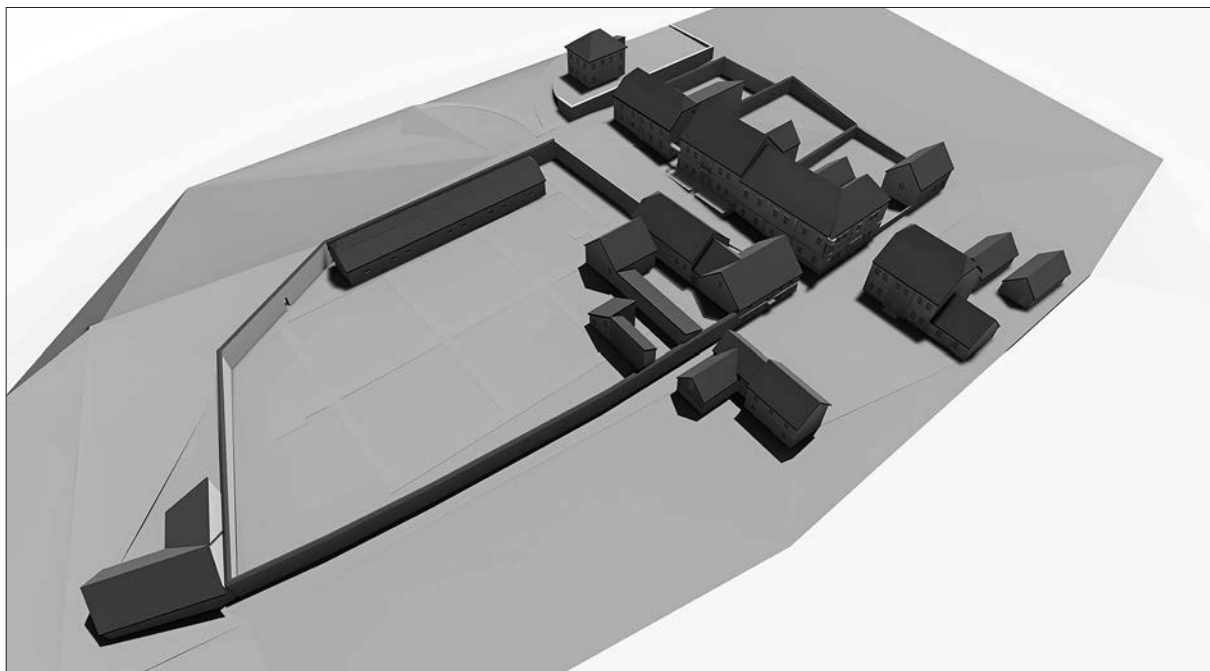
²⁰⁶ Poles, O lesenem trškem gradu, str. 4; Poles, *Velika lesena stavba*, str. 329.

Pogled z južne strani na tri šoštanjske trške hiše, ki so med letoma 1840 in 1893 nastale na lokaciji glavnega trakta porušenega dvorca Šoštanj (foto: Igor Sapač, 2021).

Pogled s severne strani na začetno stran treh šoštanjskih trških hiš, ki so med letoma 1840 in 1893 nastale na lokaciji glavnega trakta porušenega dvorca Šoštanj. Na nepozidanih površinah za hišami se pod zemljo najverjetneje še skrivajo ostanki temeljev porušenega dvorca (foto: Igor Sapač, 2021).

Območje nekdanjega kompleksa dvorca Šoštanj iz zraka z vzhodne strani okoli leta 1900. Računalniška študija. Poskus rekonstrukcije (izdelale Tinkara Gselman, Nives Mati in Kristina Turk na podlagi risb Igorja Sapača, 2021).

zgradili tri enonadstropne hiše, ki imajo fasadne stene na severozahodni strani Ceste talcev najverjetneje postavljene na talni črti nekdanje glavne fasade dvorca. Najprej so okoli leta 1840 na lokaciji nekdanjega osrednjega dela dvorca za šoštanjskega zdravnika Franca Neckermanna zgradili sedanjo enonadstropno hišo Cesta talcev 2, ki ima simetrično poznoklasicistično petosno glavno fasado z balkonom nad poudarjenim glavnim portalom, ki je najbrž nastal na lokaciji glavnega portala dvorca. Hiša je dobila obokano vežo in arkadi na dvoriščni strani v pritličju. Severovzhodni del hiše so podkletili in kletni portal opremili z letnico 1840.²⁰⁷ Vse kaže, da so v klet te hiše vključili del ohranjenega zidovja kletne etaže dvorca.²⁰⁸ Kmalu

zatem – leta 1846 – so zraven na jugozahodu zgradili še enonadstropno hišo Cesta talcev 4, ki ima bidermajersko petosno glavno fasado, kamniti glavni portal z vklesano letnico 18/46, čopasto streho in na začetni dvoriščni strani manjši stranski trakt.²⁰⁹ Ta hiša je zasedla lokacijo nekdanje kapele na jugozahodnem koncu dvorca. Pri kopanju kleti zanj so spomladi 1846 na lokaciji porušenega dvorca oziroma njegove kapele naleteli na klado iz belega marmorja z vklesanim križcem na sredini, nato pa – ko so z rušenjem starega zidovja nadaljevali – še zapečateni leseni škatlici, v kateri so odkrili dva kosa papirja s cerkvenima besediloma v latinščini in nemščini. Nemško besedilo je bilo natisnjeno, kar kaže, da je nastalo v novem veku. Takrat je prizadevni šoštanjski učitelj Peter Musi (1799–1875) ugotavljal, da je bila najdba pod zemljo okoli 200 let.²¹⁰ Vse kaže, da so takrat naleteli na ostanek glavnega oltarja kapele iz 17. stoletja. Gradnje na lokaciji dvorca so se zaključile leta 1893, ko so povečali oziroma z večjo enonadstropno novogradnjo za industrialca Hansa Woschnagga (1862–1911) nadomestili vogalno hišo Primorska cesta 1, ki je zasedla območje severovzhodnega konca

²⁰⁷ Poles, O lesenem trškem gradu, str. 4–6; Poles, O »Bafental-ski« hiši, str. 9; Poles, Velika lesena stavba, str. 329–344.

²⁰⁸ Po podatkih arhitekta Roka Polesa je v kleti hiše ohranjen razmeroma debel zid, ki poteka vzporedno z glavno fasado hiše in deli klet na dva dela. V zidu je velika ločna odprtina, ki se ne ujema z zasnovo kletnih obokov hiše iz 19. stoletja in ni primerljiva z drugimi kletnimi prehodi. V kleti je viden tudi začetek ozkega obokanega hodnika, ki je zaprt z zloženim kamenjem in ga domačini interpretirajo kot začetek rova med dvorcem ter šoštanjskim Pustim gradom. V bližini hiše so leta 2019 odkrili fragment stebra, ki morda izvira iz nekdanjega dvorca (Poles, Velika lesena stavba, str. 344). V sklopu priprave te študije ni bilo mogoče dokumentirati in analizirati ohranjenega zidovja v kleti hiše na Cesti talcev 2. Ustrezna analiza v prihodnosti bo gotovo omogočila nova spoznanja v zvezi z nekdanjo zasnovo in stavbnim razvojem dvorca. Pri tem bo treba upoštevati, da se v nasutjih na začetni strani treh hiš ob Cesti talcev skrivajo ostanki temeljev jedra in zadnjega trakta dvorca. Tam so teren v 19. stoletju sicer deloma spremenili s terasiranjem in gradnjo eskarpnih zidov. Prim.

fotografije iz obdobja pred drugo svetovno vojno v: Ravnikar, *Pozdrav*, 1, str. 111, 113; Ravnikar, *Pozdrav*, 2, str. 132, 133.

²⁰⁹ Prim. Sapač in Lazarini, *Arhitektura 19. stoletja*, str. 635.

²¹⁰ Musi, Iz Šoštanja, str. 84; prim. Poles, *Sakralna dediščina*, str. 672, op. 18; Poles, Velika lesena stavba, str. 325–327. Za Petra Musija: Vošnjak, *Spomini*, 1982, str. 15–16; Hribnik, *Mesto Šoštanj*, str. 134–135; Peter Musi; Schmidt-Snoj, *Josip Vošnjak*, str. 19–24.

Pogled na območje nekdanjega kompleksa dvorca Šoštanj z jugovzhodne strani z dvorca Turn med drugo svetovno vojno. Na fotografiji je viden tudi predelani nekdanji rastlinjak v vrtu dvorca, ki so ga pozneje podrli (foto: Franz Weissensteiner, Muzej narodne osvoboditve Maribor).

Sedanji pogled na območje nekdanjega kompleksa dvorca Šoštanj z jugovzhodne strani z dvorca Turn. Na nekdanjem vrtu so zrasli stanovanjski bloki (foto: Igor Sapač, 2021).

Pogled na dvorec Turn v Šoštanju s severozahodne strani (foto: Igor Sapač, 2021).

dvorca. Tista hiša, ki ima na glavnem portalu letnico 1893, je dobila bogato historistično fasadno členitev, njen vzhodni vogal, obrnjen na šoštanjski trg, pa so poudarili s stolpičastim konzolnim pomolom, ki do določene mere v prostoru prevzema simbolno vlogo uničenega dvorca. Kakovostno so oblikovali tudi glavne prostore v notranjščini stavbe.²¹¹

Novo obdobje za območje nekdanjega dvorca je pomenil čas po drugi svetovni vojni. Napovedal ga je tragični medvojni dogodek, ko so okupatorji kot povračili ukrep za partizanski napad na Šoštanj v noči na 8. oktobra 1941 ob zunanji strani zidu na jugovzhodni strani vrta dvorca 10. oktobra 1941 postrelili deset talcev.²¹² Po vojni so na tisti lokaciji postavili manjše spominsko obeležje. Čez nekaj desetletij se je okolica zelo spremenila in okoli leta 1989 so na lokaciji vrta dvorca, ki je do takrat kot areal od 17. stoletja ostal skoraj neokrnjen, po načrtih arhitekta Marka Vučine in njegovih sodelavcev zgradili tri stanovanjske bloke, ki so jih z višinami in oblikovanjem strešin poskusili prilagoditi starejšim hišam ob bližnjem trgu. Pri tem so podrli večji del kamnitega vrtnega zidu iz 17. stoletja na severovzhodni in jugozahodni strani ter zid na severovzhodni strani nadomestili z armiranobetonskimi arkadami.²¹³ Novo pozidavo so

oblikovali v značilni postmoderni arhitekturni govorici, ki se z določenimi stavbnimi oblikovnimi poskuša celo spogledovati z motiviko grajske arhitekture. Žal so takrat z nebrzdano željo po pridobivanju novih dobičkonosnih stanovanjskih površin zamudili enkratno priložnost, da bi območje predhodno arheološko raziskali in tako razkrili del zanimive šoštanjske preteklosti. Vse kaže, da takrat nihče od odločujočih ni zmožal miselnega premika, ki bi na tem območju ohranil historično vrtno površino in ji dal nov pomen s preureditvijo v mestni park. Danes so tako tam, kjer so bila nekoč cvetoča vrtna parterna polja, prenatrpana parkirišča.

DVOREC TURN V ŠOŠTANJU

Šoštanjski domačin in zdravnik, pisatelj ter slovenski politik dr. Josip Vošnjak (1834–1911) je v svojih spominih, izdanih leta 1905, dvorec Turn na kratko označil z naslednjimi besedami: »*Novi grad imenovali so graščino, ki so jo pač morali podložni kmetje pomagati zidati. Arhitektonskih znamenitosti nima nobenih, zidan je v slogu vojašnic, le na vzhodnem kraju ima prizidano verando s streho na zidanih okroglih stebrih.*«²¹⁴ Kljub tej malo obetavni stavbni oznaki, s katero bi se marsikdo najbrž še danes strinjal, je

²¹¹ Prim. Aplinc, *Vošnjaki*, str. 94; Sapač in Lazarini, *Arhitektura 19. stoletja*, str. 635; Poles, O »Bafentalški« hiši, str. 8–9.

²¹² Sore, *Velenjska*, str. 27, 30.

²¹³ Spomeniškovarstvena poročila o teh gradbenih delih molčijo. Gradbena dela je izpeljalo podjetje Vegrad iz Velenja, ki je v glavni veži novega stavbnega kompleksa ob zaključku del pri-

trdilo trikotno bronasto ploščico z letnico 1989 in napisom Vegrad nad njo.

²¹⁴ Vošnjak, *Spomini*, 1905, str. 1–2; Vošnjak, *Spomini*, 1982, str. 7; prim. Vošnjak, *Moj rojstni kraj*, str. 44; Hudales, *Šoštanjska kronika*, str. 170; Schmidt-Snoj, *Josip Vošnjak*, str. 10.

*Prenovljena arkadirana dvoriščna fasada in obokani arkadni hodnik v pritličju dvorca Turn
(foto: Igor Sapač, 2021).*

dvorec bolj zanimiv, kakor se to zdi na prvi pogled. Na eni strani še vedno pomembno zaznamuje veduto Šoštanja, na drugi strani pa ima zanimivo stavbno zgodovino, ki zrcali preteklost Šoštanja od poznega srednjega veka do konca 20. stoletja in ki doslej še ni bila ustrezno interpretirana. Prav zato dvorec med kulturno dediščino Šoštanja še vedno nima tistega mesta, ki si ga zasluži.²¹⁵

Kompleks dvorca je postavljen na naravni terasi v pobočju vzpetine vzhodno od lokacije srednjeveškega šoštanjskega gradu in jugovzhodno od šoštanjskega trga. Sestavljata ga dva različna nepovezana stavbna trakta, ki sta postavljena vzporedno ob podolžnem dvorišču.

Trinadstropni glavni trakt dvorca je v osnovi dolg 45,7 m, na severozahodni strani širok 12 m, na jugovzhodni strani pa 13,9 m. Njegova stavbna masa je dokaj enotna in pokrita z dokaj strmo štirikapno sedlasto opečno streho. Na daljši devetosni severovzhodni fasadi, ki predstavlja za poglede iz doline

najbolj dominanten del dvorca, njen jugovzhodni enoosni zaključek iz fasadne talne črte izstopa za 1,9 m in prav toliko je tisti del fasade tudi nižji od osemosnega večjega dela fasade. Na vzhodni vogal glavnega trakta je prislonjena dokaj velika osmerostranična veranda oziroma altana, ki ima sedem masivnih slopov in na vrhu armiranobetonsko pohodno konstrukcijo z ravnimi nosilnimi armiranobetonskimi rebri. Na jugovzhodni oziroma dvoriščni strani je na osnovno stavbno maso glavnega trakta prislonjen štirinadstropni stopnišni prizidek s svetlo gladko fasadno površino brez okenskih obrob. Ob njem na severozahodu stoji še manjši enonadstropni stopnišni prizidek, ki ima prav tako povsem modernizirano fasado. Dvoriščna fasada je v pritličju in treh nadstropjih v celoti predrta s slopastimi arkadami. V drugem in tretjem nadstropju je ostenje med arkadami razčlenjeno z lizenami in parapetnimi zidci. Druge tri fasade so gladke, predrte s preprostimi pravokotnimi okenskimi odprtinami brez izstopajočih obrob in poudarjene samo z naslikano arhitekturno členitvijo v rumeno beli barvni kombinaciji, ki na severovzhodni in severozahodni strani ustvarja enakomeren mrežast raster navideznih medetažnih pasov in lizen. V prvem nadstropju severovzhodne fasade so imela okna do prenove leta 1998 izstopajoče ravne police

²¹⁵ Dvorec – drugače od vrste drugih stavb v Šoštanju – še vedno ni razglašen za kulturni spomenik. Glavna stavba dvorca, ki stoji na naslovu Cesta talcev 15, je v javni register nepremične kulturne dediščine vpisana z oznako Šoštanj – Graščina Turn (EŠD: 4330). Stranska stavba dvorca kot samostojna enota ni vpisana v dediščinski register.

Glavni portal stranskega trakta dvorca Turn in pogled na stavbo jugovzhodno od dvorca (foto: Igor Sapač, 2021).

in preklade. Na jugovzhodni fasadi je z arhitekturno poslikavo v temno rdeči barvi ponazorjen obseg nekdanjega srednjeveškega stolpastega dvora. Streha je razčlenjena s številnimi strešnimi okni v obliki frčad.

Notranjščina glavnega trakta dvorca je prav tako kot njegove fasade temeljito modernizirana, a v glavnih potezah še kaže vse osnovne značilnosti raščene historične grajske arhitekture. V kleti in pritličju so ohranjeni banjasti oboki s sosvodnicami, ki kažejo na nastanek v 17. stoletju. Podkleten je samo največji del glavnega trakta dvorca, dostop v klet pa je mogoč po stopnišču z dvorišča, skozi pritlični del stopnišnega prizidka.²¹⁶ Prizidek je v vseh etažah navezan na arkadne hodnike, ki imajo v nadstropjih ravne armiranobetonske stopne konstrukcije, v pritličju pa starejše križnogrebenaste oboke. Tudi nad vsemi drugimi prostori v prvem, drugem in tretjem nadstropju so ravne armiranobetonske stropne konstrukcije. Vsi notranji prostori z izjemo kleti, stopnišča in arkadnih hodnikov so preurejeni v sodobna stanovanja in predeljeni s številnimi tankimi predelnimi stenami. Med posameznimi prostori so ohranjene tudi debelejšje stene, ki omogočajo rekonstrukcijo nekdanje tlorisne zasnove. Razvidno je, da so bili v največjem delu glavnega trakta dvorca v vsaki etaži sprva po štirje približno enako veliki prostori, ki so bili med seboj zaporedno povezani z vrati v isti prostorski osi. Med zadnjo preno so ta vrata v glavnem zazidali, stare predelne stene pa v glavnem ohranili in jih dopolnili z novimi.

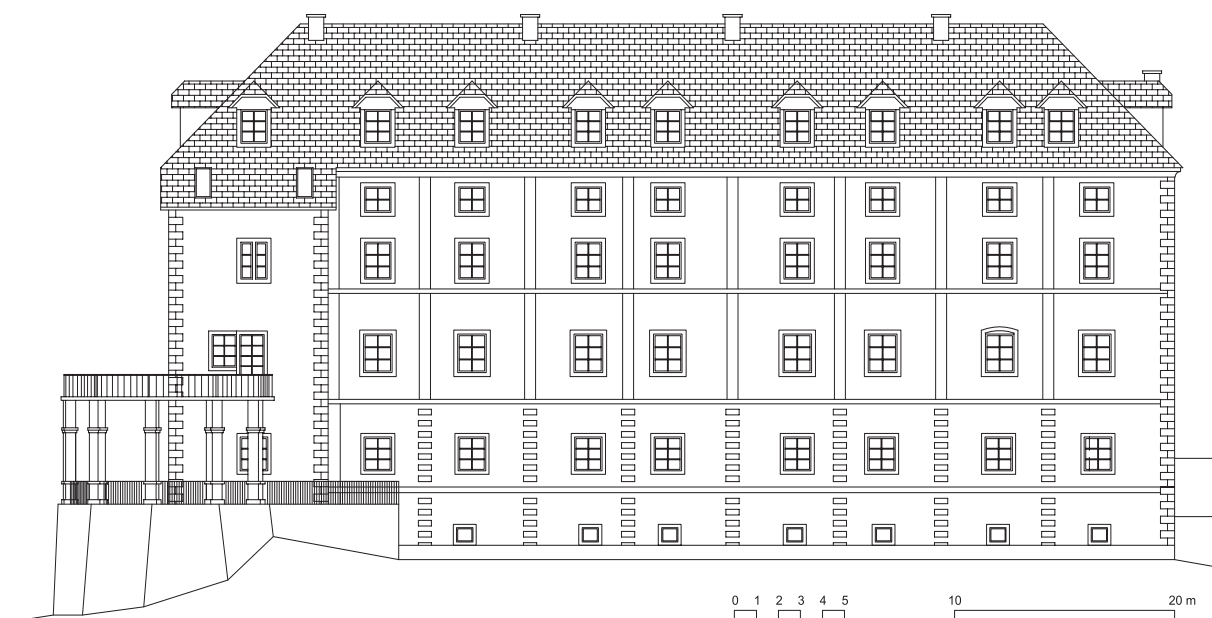
Nasproti glavnega trakta dvorca postavljeni enonadstropni stranski trakt je zasnovan na talni ploskvi

v obliki črke L, v daljšem jugozahodnem delu dolg približno 48 m, v krajšem jugovzhodnem delu dolg približno 13 m, njegova širina pa znaša do 6,8 m. Pokriva ga dokaj strma opečna streha s številnimi novjšimi strešnimi okni – frčadami. Njegov severozahodni del se na zunanji strani, ob cesti, zajeda v teren. Približno na sredini severozahodne obcestne fasade je trakt poudarjen s širokim kamnitim rusticiranim portalom iz zelenkastega tufa, ki ima zelo potlačen segmentni lok in pravokotni okvir s profilirano preklado nad nakladdo ter dvema kamnitima rožama s kamnitimi listi v poljih med ločnim delom in pravokotnim okvirjem. Portal s prepoznavnim podeželskim bidermajerskim oblikovanjem kaže, da je nastal v prvi polovici 19. stoletja. Druge fasadne odprtine na tem traktu so povsem modernizirane in brez izstopajočih obrob. Na dvoriščni strani je na daljšem delu trakt v nadstropju opremljen z novjšim odprtim povezovalnim hodnikom – gankom. Dvorišče je s cesto povezano skozi kupolasto obokano vežo, ki ima na sprednji strani omenjeni široki portal. Notranjščina stranskega trakta je povsem modernizirana in preurejena v sodobna stanovanja. Pod jugovzhodnim delom trakta je ohranjena stara klet, ki je dostopna po zunanjem stopnišču ob krajši severovzhodni fasadi.²¹⁷

Jugovzhodno od dvorca stoji na nižji legi ob dostopni cesti slikovita enonadstropna štokasto učinkujoča 2 × 3-osna stavba s štirikapno strmo opečno sedlasto streho in pravokotno osnovno talno ploskvijo

²¹⁶ Prim. Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Četrta knjiga*, str. 114.

²¹⁷ Za opis dvorca Turn prim. Stopar, *Gradovi, graščine*, str. 537–539; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Četrta knjiga*, str. 112–114.

Izris proti dolini obrnjene severovzhodne fasade dvorca Turn v Šoštanju (risal: Igor Sapač, 2021).

v izmeri približno 9×12 m. Sedaj nosi naslov Cesta talcev 14.²¹⁸ Njene okenske odprtine so modernizirane in brez obrob, a so ohranile pokončno pravokotno obliko. V notranjščini so ponekod prostori banjasto oziroma kapasto obokani, kar kaže, da je stavba stala že vsaj v drugi polovici 18. stoletja.

Stavbni razvoj dvorca Turn

Stavbna zgodovina dvorca je bolj kompleksna, kakor se je to zdelo pred njegovo zadnjo prenovo.²¹⁹ Razvidno je, da je stavbni kompleks sedanjo podobo in obseg dobil v vsaj šestih stavbnih fazah med poznim srednjim vekom in koncem 20. stoletja.

1. faza: prvotni srednjeveški neutrjeni stolpasti dvor v 13. oziroma 14. stoletju

Že zgoraj sem navedel argumente, ki dokazujejo, da je v drugi polovici 13. stoletja ali najpozneje v 14. stoletju na lokaciji poznejšega dvorca Turn stal srednjeveški dvor z značilno obliko enoceličnega nepodkletenega dvonadstropnega stolpa s pravokotno talno ploskvijo v izmeri $11,3 \times 7,5$ m, z višino približno 13 m ter s približno 1,3 m debelim zidovjem v pritličju, 1 m debelim zidovjem v prvem nadstropju in 80 cm debelim zidovjem v drugem nadstropju. Vse kaže, da stolpa nikoli niso preetažirali in da so odprtine v njegovih stenah približno tam, kjer so bile že prvotno. Pozneje so sicer vse okenske in vratne odpr-

tine predelali oziroma povečali in danes nobena nima srednjeveških oblik. V notranjščini stolp do leta 1998 najverjetneje nikoli ni imel zidanih predelnih sten, ne gre pa povsem izključiti možnosti, da je v srednjem veku tam stala kakšna lesena pregradna stena. Stolpasti dvor je bil sprva gotovo prekrit z razmeroma strmo skodlasto streho. Ob njem je bilo gotovo že na začetku tudi ograjeno dvorišče oziroma predgradje srednjeveškega gradu Šoštanj z nizkimi pomožnimi poslopji.

2. faza: gradnja kašče zemljiškega gospodstva Šoštanj v 17. stoletju

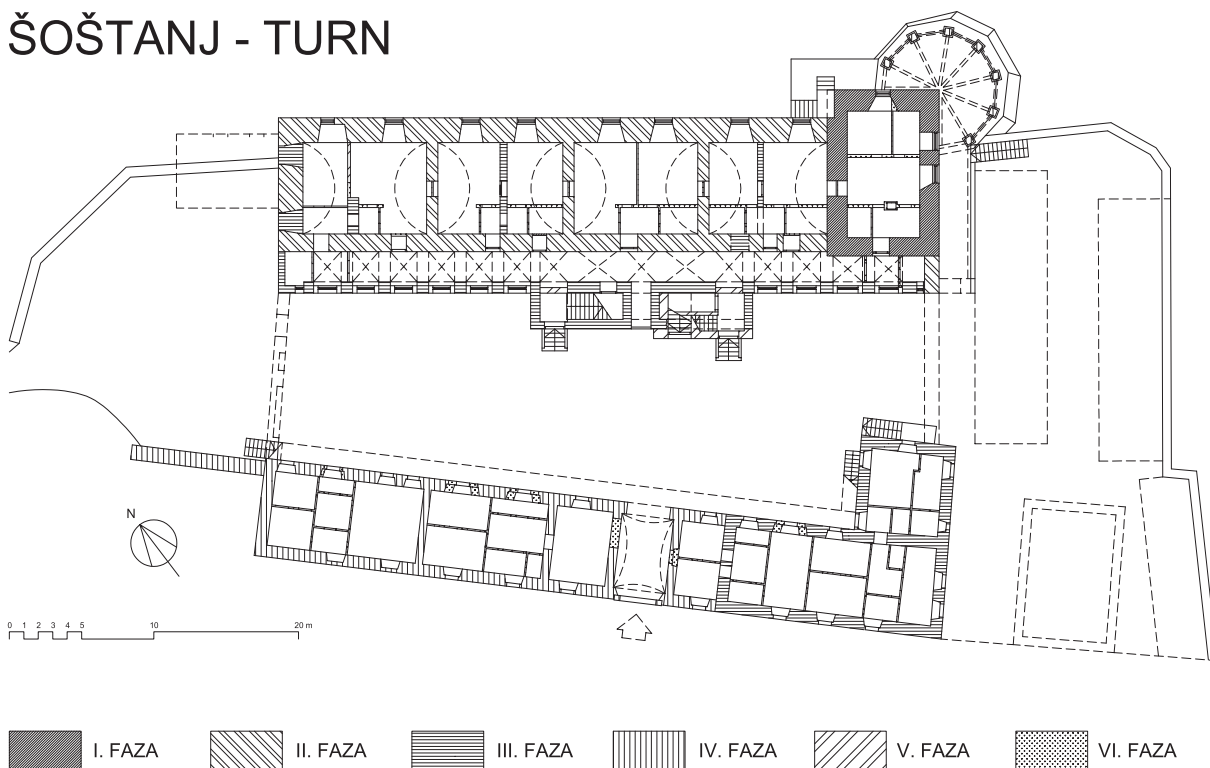
Nekaj stoletij po nastanku prvotnega srednjeveškega stolpastega dvora so z naslonitvijo na njegovo severozahodno fasadno steno prizidali kar 38 m dolgo in 9,1 m široko poslopje, ki je za razliko od stolpastega dvora podkleteno ter je nad pritličjem dobilo še dve nadstropji. Na dolgi severovzhodni fasadi, obrnjeni proti trški naselbini v dolini, je novo poslopje dobilo osem okenskih osi z do 1,3 m širokimi pokončnimi pravokotnimi okni v preprostih neprofiliranih okvirjih. Hkrati z gradnjo obsežnega prizidka so zidovje srednjeveškega stolpastega dvora na severozahodni, jugozahodni in jugovzhodni strani nadzidali za približno 1,9 m.²²⁰ Oba stavbna dela so nato pokrili z enotno štirikapno sedlasto streho, ki so jo nad nepovišano severovzhodno fasadno steno prvotnega stolpastega dvora podaljšali s krajšo enokapnico. V takšni obliki kaže stavbo Vischerjeva

²¹⁸ Stavba je v javni register nepremične kulturne dediščine vpisana z imenom: Šoštanj – Hiša Cesta talcev 14 (EŠD: 16607) (<http://rkd.situla.org/>).

²¹⁹ Prim. Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Četrta knjiga*, str. 114.

²²⁰ Med prenovi leta 1998 so na jugovzhodni fasadi dvorca ustrezno prezentirali prvotno višino zidovja srednjeveškega stolpastega dvora, iz obdobja pred nadzidavo z novim tanjšim zidovjem, ki je visoko približno 1,9 m in debelo samo 60 do 70 cm.

ŠOŠTANJ - TURN

Tloris pritličja dvorca Turn v Šoštanju z vrisanimi fazami stavbnega razvoja ter črtkano označenimi porušenimi deli (risal: Igor Sapač, 2021).

Jugovzhodna fasada nekdanjega srednjeveškega stolpastega dvora (foto: Igor Sapač, 2016).

Pogled na severovzhodno fasado nekdanjega srednjeveškega stolpastega dvora po požaru leta 1997 (foto: Igor Sapač, januar 1998).

upodobitev iz okoli leta 1681, ki je zelo natančna in povsem ustreza oblikam, na terenu razvidnim še danes. Vischerjeva upodobitev dokazuje, da so gradnjo obsežnega prizidka do takrat vsekakor že dokončali.

Prizidano novo poslopje je v kletni etaži dobilo kar do 1,8 m debelo obodno zidovje, ki se nato z

etažami stopničasto tanjša do debeline 80 cm. Notranjščino prizidka so najverjetneje že na začetku z do 1,2 m debelimi stenami v vseh štirih etažah prečno razdelili na štiri približno enako dolge dele; to je mogoče sklepati po razporeditvi parov okenskih odprtin v pritličju in nadstropjih. Vse kaže, da so hkrati

Mogočna stavbna gmota nekdane kašče iz 17. stoletja. Pogled s severne strani (foto: Igor Sapač, 2016).

s prečnimi stenami v vseh osmih prostorih v kleti in pritličju zgradili tudi banjaste oboke s sosvodnicami. Nadstropji sta dobili ravne lesene tramovne stropne konstrukcije, ki so se nad prvim nadstropjem ohranile do požara leta 1997. Kletni prostori so dosegali višino 3,9 m, pritlični 3,75 m, prostori v prvem nadstropju 4,1 m, prostori v drugem nadstropju pa najbrž kar približno 4,5 m. Dostop v klet so uredili neposredno z dvorišča, preko samostojnega stopnišča, dostop v prvo nadstropje pa najbrž preko zunanjega stopnišča ob dvoriščni fasadi. Dostop do drugega nadstropja in podstrešja je bil gotovo speljan v notranjščini – iz prvega nadstropja. Dvoriščno površino na jugozahodni strani so vsaj deloma obdali s približno 1 m debelin zidom; njegov nastavek je ohranjen v pritličju, na jugovzhodnem koncu mlajšega arkadnega hodnika, ki poteka ob dvoriščni fasadi stavbe.

Na novo zgrajeni obsežni prizidek k prvotnemu srednjeveškemu stolpastemu dvoru je dobil funkcijo shrambnega poslopja za desetino oziroma kašče gospodstva Šoštanj.²²¹ Približno 35 m dolga in 6,6 m široka štiridelna oziroma petdelna obokana klet je gotovo služila za shranjevanje in zorenje vina. Za potrebe kašče so od takrat uporabljali tudi stari srednjeveški stolpasti dvor,²²² ki je najbrž takrat v drugem

nadstropju na jugovzhodni fasadi dobil manjši okeneci, ki sta se ohranili do okoli leta 1920.²²³

Ivan Stopar je domneval, da je šoštanjska grajska kašča nastala v drugi polovici 16. stoletja ali na začetku 17. stoletja.²²⁴ Jože Curk je bil mnenja, da je kašča nastala na začetku 17. stoletja.²²⁵ Primerljivo zasnovane grajske kašče so v sedanjem slovenskem prostoru nastajale pozneje v 17. stoletju in v 18. stoletju.²²⁶

sko kaščo, pri tem pa njegove stavbne zasnove niso bistveno spremenili. Podobno se je zgodilo na gradu Gamberk v Zasavju, kjer so prvotni grajski bivalni stolp od 16. do 19. stoletja uporabljali kot kaščo.

²²³ Prim. fotografijo v: Ravnikar, *Pozdrav*, 1, str. 58; Ravnikar, *Pozdrav*, 2, str. 58.

²²⁴ Stopar, *Gradovi, graščine*, str. 539; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Četrta knjiga*, str. 114; prim. Poles, *Stopetkrat*, str. 33.

²²⁵ Curk, *Trgi*, str. 136.

²²⁶ Značilni primeri so kašče ob gradovih in dvorcih Negova, Cmurek, Hrastovec, Vurberk, Ptuj, Ormož, Fala, Podčetrtek, Bizeljsko, Brežice, Mokrice, Žužemberk, Draškovec, Ponočiče, Medija, Križ pri Kamniku, Polhov Gradec, Ravne pri Pivki, Jama v Predjami, Beltinci, Lendava ali Krupa. V 16. stoletju so bile grajske kašče manjše. To, denimo, kaže dokumentirani primer kašče pod gradom Mirna na Dolenjskem, kjer so kaščo kombinirali z renesančnim polkrožnim obrambnim stolpom. Zgovoren primer je tudi manjša kašča iz poznega 16. stoletja ob gradu Sevnica, v kateri so v kleti uredili protestantsko molilnico – t. i. Lutrovsko klet. Podobno zasnovano kaščo so v 16. stoletju postavili tudi ob gradu Planina pri Sevnici. Žal so grajske kašče na Slovenskem zelo slabo preučene in v zadnjih letih smo izgubili več tovrstnih zanimivih poslopij. Podrli so kašče ob gradovih Podčetrtek in Klevež ter ob nekdanjem dvorcu Grmače, razkrili so kaščo

²²¹ Prim. Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon*, III, str. 850; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Četrta knjiga*, str. 112.

²²² Tudi v Slovenski Bistrici so nekdani srednjeveški stolpasti dvor – t. i. Graslov stolp – v novem veku uporabljali kot graj-

Pri iskanju odgovora na vprašanje, kdaj so začeli ob srednjeveškem stolpastem dvoru graditi mogočno kaščo, se je mogoče opreti tudi na razpoložljive pisne zgodovinske vire. V urbarju iz leta 1623 grajska kašča še ni omenjena in to kaže, da je najverjetneje nastala pozneje.²²⁷ Najbrž so jo začeli graditi malce pred letom 1635, ko je omenjena šoštanjška grajska klet.²²⁸ To je mogoče sklepati tudi na podlagi podatka v šoštanjškem urbarju iz leta 1658, ki pri nedokončanem dvorcu poleg sadovnjaka navaja še hišo z žitnico, kletjo in hlevom.²²⁹ Na čas nastanka kašče med letoma 1623 in 1658 kažejo tudi njene arhitekturne značilnosti. Dokaj velika pokončna pravokotna okna so bila značilna za večino grajskih kašč v 17. stoletju.²³⁰ Za ta čas govorijo tudi obočne konstrukcije v kleti in pritličju, pa razmeroma velika stavbna gmohta in velike etažne višine. Po drugi strani polkrožno sklenjeni kletni portal iz peščenjaka, ki ima delno še posnet rob, ni mogel nastati po sredini 17. stoletja.²³¹ Isto velja za naslikane opečno-rdeče šivane vogale na vseh vogalih stavbe, razen na vogalih ob arkadnih hodnikih, ki so bili pod mlajšimi ometi vidni do prenove leta 1998 in so jih takrat po vzoru originala rekonstruirali. Vse kaže, da je kaščo po letu 1623 začel graditi Pankrac III. Sauer pl. Kozjaški ali pred letom 1629 njegov brat Jurij Andrej († 1648) ali pa zatem Jurij Leopold baron pl. Stadl (pred 1611–1646), ki je bil morda tudi zaradi gradnje kašče v sporih s šoštanjškimi podložniki. Po letu 1635 je kaščo najbrž dokončal Janez Karel Sauer baron Kozjaški ali njegov sin Janez Ludvik II.. Pomisliti je dopustno, da so prvotni srednjeveški stolpasti dvor – turn – že v 15. ali 16. stoletju začeli uporabljati kot kaščo in da so z obsežnim prizidkom v 17. stoletju samo dopolnili njegove prostorske zmogljivosti, pri tem pa ohranili značilno ime stavbnega kompleksa – Turn.²³²

3. faza: preureditev kašče v dvorec po letu 1734

Vse kaže, da poslopje kašče z nekdanjim srednjeveškim stolpastim dvorom od leta 1658 do leta 1734

ni bilo deležno gradbenih sprememb. To se je kmalu zatem spremenilo. Od leta 1732 je bilo šoštanjško gospodarstvo z dvorcem, kaščo in drugimi poslopji v lasti Marije Karoline grofice Thurn-Valsassina (1715–1781), ki je bila od leta 1744 poročena grofica Inzaghi. Po uničujočem požaru dvorca Šoštanj leta 1734 je za novo središče šoštanjškega gospodarstva določila poslopje kašče, ki so ga zatem preuredili v plemiško prebivališče.²³³ Po letu 1744 je s svojim možem v glavnem živela v njegovem udobnem renesančnem dvorcu (Ober)Kindberg nad istoimensko naselbino v dolini Murice na avstrijskem Štajerskem, ki so ga po načrtih v tistem obdobju vodilnega graškega arhitekta Jožefa Hueberja v letih 1773 in 1774 temeljito prenovili ter spremenili v odlično poznobaročno rezidenco.²³⁴ Zakonca sta po letu 1750 prebivala tudi v elegantni palači Inzaghi na trgu Bischofplatz v središču Gradca, ki jo je okoli leta 1775 prav tako prenovil arhitekt Hueber.²³⁵ Občasno sta se gotovo zadrževala še tudi v Šoštanju in leta 1754 je Marija Karolina podprla začetek gradnje mogočne dvostolpne baročne romarske cerkve Svetega križa na Gori Oljki oziroma na vrhu Dobriča, ki je nastala na ozemlju šoštanjškega zemljiškega gospodarstva ter so jo začeli graditi na pobudo komturja oziroma komendantorja malteškega viteškega reda na Polzeli Franca Dominika Spinckha pl. Helfenthala.²³⁶

Kašča je vlogo dvorca prevzela na podoben način, kot se je to pozneje v 19. stoletju dogodilo s kaščama bližnjih dvorcev Ojstrica in Blagovna. V stavbno zasnovi pri tem niso koreniteje posegli in so zgolj z dodajanjem novih delov poskrbeli za učinkovito spremembo osnovne namembnosti. Na dvoriščni strani so dvonadstropnemu poslopiju po celi dolžini, ki je vključevala tudi prvotni srednjeveški stolpasti dvor, prizidali enonadstropni 45,7 m dolgi arkadni hodnik z baročnimi arkadami na masivnih zidanih slopih.²³⁷ Hodnik so v pritličju križnogrebenasto obokali, v nadstropju pa so ga opremili z ometanim ravnim lesenim stropom. Arkadam so dodali še izstopajoči nadstropni 15,4 m dolgi in 2,4 m široki stopniščni izzidek, ki so ga malce izmaknili iz osrednje osi arkadnega hodnika ter ga postavili rahlo ekscentrično proti jugovzhodu. Izzidek je dobil na glavni fasadi v nadstropju pet arkadnih lokov, ki so osvetljevali simetrično postavljeni stopnišči v notranjščini izzidka.²³⁸ Trikapna streha izzidka je bila za polovico višja

gradu Cmurek in v kratkem bo najbrž propadla odlična baročna kašča ob dvorcu Praproče pri Grosuplju. Že pred drugo svetovno vojno je propadla mogočna kašča gradu Kočevje.

²²⁷ Prim. Hribnik, *Mesto Šoštanj*, str. 58; Hudales, Le vkup, str. 74–75.

²²⁸ Prim. Koropec, *Mi smo tu*, str. 180.

²²⁹ Hribnik, *Mesto Šoštanj*, str. 58.

²³⁰ Značilna primera sta kašči gradov Negova (datirana z vklezano letnico 1642) in Cmurek (nastala pred nastankom Merianove upodobitve Cmureka iz okoli leta 1656). Obe kašči imata pokončna pravokotna okna opremljena s kakovostnimi kamnitimi okviri.

²³¹ Prim. Stopar, *Gradovi, graščine*, str. 539; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Četrta knjiga*, str. 114.

²³² Ivan Stopar je sklepal, da je iz kašče v dvorec po letu 1734 preurejena stavba svoje ime – Turn – dobila po svojih lastnikih – Thurnih (Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Četrta knjiga*, str. 112). A to je bila zgolj domneva, ki še ni upoštevala poznejšega spoznanja, da je kašča nastala ob nekdanjem srednjeveškem stolpastem dvoru – Turnu.

²³³ Prim. Hribnik, *Mesto Šoštanj*, str. 45, 54; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Četrta knjiga*, str. 112.

²³⁴ Prim. *Dehio-Handbuch. Steiermark*, str. 217, 219.

²³⁵ [https://de.wikipedia.org/wiki/Palais_Inzaghi_\(Bischofplatz\)](https://de.wikipedia.org/wiki/Palais_Inzaghi_(Bischofplatz))

²³⁶ Hribnik, *Mesto Šoštanj*, str. 54; Poles, *Grofje Thurni*, str. 9. Novejše raziskave so pokazale, da je cerkev na Gori Oljki najverjetneje delo mariborskega arhitekta Jožefa Hoferja (okoli 1696–1762) ter da so jo zgradili med letoma 1754 in 1757.

²³⁷ Prim. Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Četrta knjiga*, str. 113.

²³⁸ Do prenove leta 1998 sta bila v nadstropju vidna obrisa dveh arkadnih odprtini, ki so ju v 19. stoletju predelali v pravoko-

Pogled na kompleks dvorca Turn z zahodne strani okoli leta 1750. Računalniška študija. Poskus rekonstrukcije (izdelale Maja Galun, Martina Kotnik in Lea Reberc na podlagi risb Igorja Sapača, 2021).

od strehe arkadnega hodnika in prav tako naslonjena na starejšo dvoriščno fasadno steno kašče.²³⁹ V desni oziroma jugovzhodni del stopniščnega izzidka so spretno vključili starejše stopnišče do kleti pod nekdanjo kaščo. Vhod v stopniščni izzidek, ki je imel obenem funkcijo glavnega vhoda v двореc, so umestili v osrednji osi v pritličju in ga na vrhu poudarili z baročno razgibano kartušo s sončno uro.²⁴⁰ Starejše fasade kašče in stolpastega dvora so v strukturi ometa poudarili in razčlenili z malce izstopajočimi plitkimi navpičnimi lizenami ter tanjšimi vodoravnimi medetažnimi pasovi, ki so bili prav tako kot lizene gladki. V obsegu kleti in pritličja so lizene rusticirali oziroma jih razčlenili z vrezanimi vodoravnimi črtami. Enakomerne pravokotne ploskve ometa med lizenami in medetažnimi pasovi so obdelali v grobo ometani obliki.²⁴¹

O tem, kakšno podobo je po letu 1734 dobila notranjščina nekdanje kašče, je mogoče bolj ali manj utemeljeno domnevati. Obokanih prostorov v kleti in pritličju nedvomno niso prav dosti spreminjali. Vsaj tri večje prostore v pritličju so z vgradnjo tanjših sten predelili na po dva prostora. Gotovo so v pritličju uredili kuhinjo, shrambe in prostore za služinčad. Klet je nedvomno ostala prostor za vino. Rezidenčne prostore grajske gospode so uredili v prvem nadstropju, kjer so bile sobane vse zaporedno povezane z vrati v isti osi. Zdi se, da je bilo tam v nekdanji kašči in stolpastem dvoru ob njej od sedem do devet prostorov ter da je bila med njimi tudi 8,4 m dolga in 6,8 m široka dvorana oziroma reprezentativna jedilnica. Vsaj dva nekdanja večja prostora so predelili z vgradnjo tanjših sten. Na vprašanje, ali so katerega od tistih prostorov

tni okni. Sedaj sledov nekdanjih arkad ni več. Do določene mere primerljivo zasnovano arkadirano dvojno stopnišče je leta 1725 nastalo kot prizidek na dvorcu Limberg blizu Lonča (Deutschlandsberga) na avstrijskem Štajerskem (*Dehio-Handbuch. Steiermark*, str. 272).

²³⁹ Baročna oblika strehe stopniščnega prizidka je deloma dokumentirana na fotografijah iz obdobja pred prvo svetovno vojno. Objava v: Ravnikar, *Pozdrav*, 1, str. 60, 68; Ravnikar, *Pozdrav*, 2, str. 66.

²⁴⁰ Prim. Koren-Božiček, *Umetnostnozgodovinski*, str. 147. Prim. tudi fotografijo iz zgodnjega 20. stoletja, objavljeno v: Ravnikar, *Pozdrav*, 1, str. 26; Ravnikar, *Pozdrav*, 2, str. 32. Med prenovo leta 1998 so baročno fasadno kartušo z ostanki sončne ure iz neznanega razloga v celoti odstranili in za njo zabrisali vse sledove.

²⁴¹ Opisana fasadna členitev se je ohranila do prenove leta 1998, ko so jo nadomestili s preprostejšo členitvijo, ki je v dobrši

meri zabrisala nekdanjo baročno podobo iz 18. stoletja. Baročna členitev je prvič dokumentirana na litografski upodobitvi iz t. i. Nove Kaiserjeve suite, nastale med letoma 1839 in 1858 oziroma okoli leta 1850. Objava v: Hudales, *Dr. Josip Vošnjak*, str. 2. Za t. i. Novo Kaiserjevo suito prim. Stopar, *Slovenske vedute*, str. 101–104. Členitev je dokumentirana tudi na litografski upodobitvi Carla Reicherta iz okoli leta 1863. Objava v: Reichert, *Einst und jetzt*, III, št. 44, str. 34; Schober, *Schöne alte Steiermark*, str. 180–181; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Četrta knjiga*, str. 113; Stopar in Premzl, *Slovenštajerske vedute*, str. R 59, LV. Dokumentirana je tudi na najstarejših razglednicah Šoštanja. Objava v: Ravnikar, *Pozdrav*, 1, str. 8 in sl.; Ravnikar, *Pozdrav*, 2, str. 13 in sl. Na upodobitvi v t. i. Stari Kaiserjevi suiti iz okoli leta 1830, ki je manj natančna, fasadna členitev ni dokumentirana, vendar je takrat gotovo že obstajala (prim. Kaiser, *Lithographirte Ansichten*. Ponatis 1982, št. 222; Kaiser, *Litografiране podobe*, št. 75; Stopar, *Slovenske vedute*, str. 40).

okrasili z baročnimi stropnimi štukaturami ali celo poslikavami, najverjetneje nikoli ne bo mogoče odgovoriti. Vsekakor okrašenih gospodskih prostorov ni bilo v drugem nadstropju; Josef Andreas Janisch je v svojem leksikonu Štajerske iz leta 1885 navedel podatek, da drugo nadstropje dvorca še ni dograjeno.²⁴² Tam so bili najbrž bivalni prostori za služinčad, del pa je morda obdržal nekdanjo funkcijo kašče.

Na dvorišni strani so najpozneje v tistem obdobju obzidano dvoriščno površino razširili proti severozahodu in severozahodno stranico dvorišča zaprli s približno 4 m visokim zidom, ki ga je predirala zgoraj segmentnoločno zaključena odprtina v obliki portona in ob njej sta bili na notranji strani zidu morda že takrat dve obokani zidni niši.²⁴³ Hkrati s preurejanjem dvorišča so ob južnem dvoriščnem vogalu postavili deloma podkleteno enonadstropno pomožno poslopje, ki so ga morda zgradili na lokaciji starejšega pomožnega poslopja. Zasnovali so ga na talni ploskvi v obliki kljuke z dvema približno enako dolgima krakoma.²⁴⁴ Fasade so oblikovali povsem utilitarno, brez arhitekturnih kvalitet. Vhod v klet so uredili na severovzhodni strani. V pritličju so uredili hlev za konje, ki je bil dolg 14 m in širok 5 m. V nadstropju so bili najbrž bivalni prostori za služinčad.

Marija Karolina grofica Inzaghi ni imela potomcev in je še pred smrtjo šoštanjsko gospostvo z dvorcem leta 1763 predala svojemu drugemu mlajšemu bratu Francu grofu Thurnu-Valsassina s Pliberka, Radovljice, Šoštanja in Kacenštajna (1718–1766). Po njegovi smrti je leta 1768 lastnica šoštanjskega gospostva postala njegova druga žena Gabrijela, rojena baronica Reischach (1736–1815), s katero bil poročen od leta 1765. Ko je umrl, se je Gabrijela leta 1767 poročila z njegovim mlajšim bratom Antonom grofom Thurnom-Valsassina (1723–1806). Gabrijela je Šoštanj obdržala do leta 1802.²⁴⁵ Po izročilu je bila dvorna dama cesarice Marije Terezije.²⁴⁶ Vse kaže, da je v dvorcu poskrbela za nekatere spremembe. Leta 1790 ji je lavantinski škofijski ordinariat dovolil, da v dvorcu Šoštanj (Turn) postavi zasebni oratorij.²⁴⁷ Zdi se, da je bila kapela v prvem nadstropju na severoza-

hodnem koncu dvorca, v prostoru, ki je dolg 6,8 m in širok 3,5 m. Vse kaže, da pred tem kapele v dvorcu ni bilo. Kapela je bila najverjetneje skromno oblikovana in na zunanjsčini dvorca gotovo ni bila poudarjena. Morda so šele takrat v bližini dvorca, jugovzhodno od njega, zgradili samostojno štokasto stavbo, ki sedaj nosi naslov Cesta talcev 14.²⁴⁸ Domačini stavbi rečejo »špirhaus« ali »kajha«. V njej so bili pred gradnjo nove palače okrajnega sodišča leta 1877 sodni zapori.²⁴⁹

4. faza: predelave in širitve v kompleksu dvorca Turn v 19. stoletju

Leta 1802 je Gabrijela grofica Thurn-Valsassina šoštanjsko gospostvo prodala Jožefu Francu Bayerju, ki ga je leta 1806 prodal naprej Pompeju grofu Brigidu, a ga še istega leta od njega odkupil nazaj. Leta 1807 je postal lastnik Franc pl. Del-Negro (1739–1812), za njim pa njegov sin Franc ml. (1778–1830). Leta 1832 so po njem zelo zadolženo posest z dvorcem dedovali njegova hči Jožefa (1809–1835) ter sinova Franc (1810–1874) in Moric (1815–1894) pl. Del-Negro. Med letoma 1834 in 1849 je bil nato lastnik šoštanjskega gospostva z dvorcem Jožef Mayer, ki ga je kupil na dražbi. Po odpravi fevdalnega družbenega reda leta 1848 so se lastniki dvorca še hitreje menjavali. Zemljiška posest se je ob tem drobila in dvorec so večkrat prodali na dražbi. Leta 1849 ga je kupil Ferdinand Ernst Karl Leopold Viktor grof Rothkirch-Panthen, leta 1872 pa Herman Schnitzer pl. Lindenstamm in njegova soproga Jožefina, roj. Pigl. Od leta 1873 je bila lastnica samo ona. Od leta 1882 so bili lastniki dvorca z enakimi deleži njuni otroci Herman, Alfred in Rudolf ter Gizela, Jožefina poročena Hopfgartner, Johana poročena Pfaundler in Antonija poročena pl. Milborn. Od leta 1896 so bili lastniki dvorca Joseph Helff, Gustav Dümmel in Franc Ksaver Günther iz Konstanc ob Bodenskem jezeru, vsak do ene tretjine. Od 1898 sta bila lastnika Jožef in Cecilija Krenn, od leta 1899 Ernestina in Fritz pl. Friedenlieb, od leta 1903 Venčeslav in Jožefina Marentz, od leta 1905 Ivan Vošnjak, Franc Rajšter, Vinko Kolšek in dr. Franc Mayer, po bankrotu tovarnarja Ivana Vošnjaka leta 1909 Franc Rajšter in Vinko Kolšek, istega leta Vinko Kolšek in podjetje

²⁴² Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon*, III, str. 850.

²⁴³ Prim. fotografijo iz zgodnjega 20. stoletja v: Ravnikar, *Pozdrav*, 1, str. 26; Ravnikar, *Pozdrav*, 2, str. 32.

²⁴⁴ Prvotni obseg poslopja je dokumentiran v mapi franciscejskega katastra (SI AS 177/C/R/C411/E02, Franciscejski kataster za Štajersko (k. o. Šoštanj) 1825).

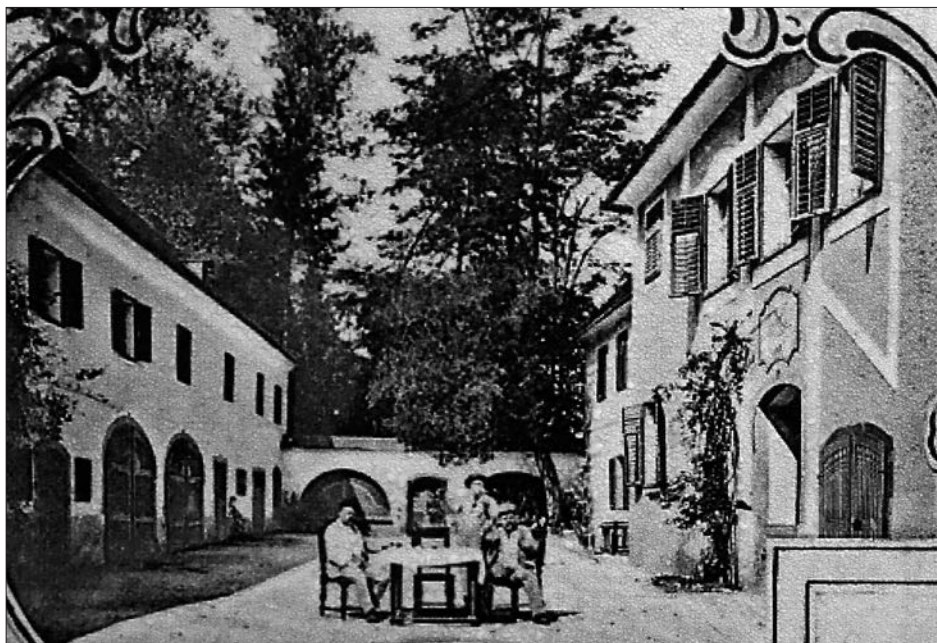
²⁴⁵ Orožen, *Das Dekanat Schallthal*, str. 418; Hribernik, *Mesto Šoštanj*, str. 54; Vidmar Čeru, *Kratek oris*, str. 14; prim. Cäsar, *Beschreibung*, str. 502–503; Schmutz, *Historisch*, str. 510; Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon*, III, str. 851; Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 204; Preinfalk, *Große Thurn-Valsassina*, str. 255–258; Preinfalk, *Die Grafen Thurn-Valsassina*, str. 378; Naschenweng, *Der landständische*, I, str. 571; Naschenweng, *Der landständische*, II, str. 725.

²⁴⁶ Poles, *Große Thurni*, str. 8–9; Poles, *Zaklad starega gradu*, str. 8.

²⁴⁷ Orožen, *Das Dekanat Schallthal*, str. 435; prim. Hribernik, *Mesto Šoštanj*, str. 104; Poles, *Sakralna dediščina*, str. 671.

²⁴⁸ Stavba je vsekakor nastala pred letom 1825, saj je označena v mapi franciscejskega katastra (SI AS 177/C/R/C411/E02, Franciscejski kataster za Štajersko (k. o. Šoštanj) 1825). Najbrž je nastala po nastanku Vischerjeve upodobitve iz okoli leta 1681; če bi takrat že stala, bi jo Vischer zaradi mogočne stavbne mase najverjetneje upodobil (prim. Poles, *Velika lesena stavba*, str. 323).

²⁴⁹ Prim. Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon*, III, str. 850; Poles, *Zaklad starega gradu*, str. 7–9; Poles, *O »Bafentalski« hiši*, str. 8–9; Poles, *Velika lesena stavba*, str. 319–325. Domneve, da je stavba stala že pred 18. stoletjem in da je imela sprva funkcijo stražne hišice, omenjene v delitveni listini iz leta 1622, z uporabljenimi viri ni mogoče potrditi.

Dvorišče dvorca Turn v Šoštanju na razglednici z začetka 20. stoletja. Izrez (zasebna zbirka).

K.K. Priv. Lederwerke Franz Woschnagg & Söhne, ustanovljeno v Šoštanju leta 1893, od leta 1912 Vinco Kolšek ter od leta 1915 lastnik šoštanjske tovarne usnja Franz Woschnagg (1865–1931) in njegova žena Marianne Woschnagg (1879–1946).²⁵⁰

Medtem je bil dvorec deležen tudi nekaterih gradbenih sprememb. Franc pl. Del-Negro ml., ki je bil zelo zadolžen, je pred letom 1830 na dražbi razprodal opremo kapele sv. Križa v dvorcu. Jožef Mayer je dal nato kapelo leta 1842 obnoviti in je v njej namestil sliko Svete družine. Kapelo so takrat posvetili Mariji.²⁵¹ A Jožef Mayer se ni posvetil samo obnovi kapele, marveč je temeljito obnovil ves dvorec. Po navedbah Franca viteza Gadolle v neobjavljenem rokopisu iz okoli sredine 19. stoletja je zgradil novo pisarno, stanovanja in hleve ter uredil sobe, novi pokriti hodnik, lepo pokrito kegljišče in vrt.²⁵² Na vzhodnem vogalu glavnega trakta je dal zgraditi dokaj veliko osmerostranično verando s sedmimi masivnimi zidanimi slopi in piramidalno streho na vrhu. Od tam

se je odpiral širok razgled na Šaleško dolino.²⁵³ Na verando so navezali na sople oprti pritlični nadstrešek ob jugovzhodni fasadi glavnega trakta dvorca, pod katerim so uredili kegljišče.²⁵⁴ Ob severozahodni fasadi glavnega trakta dvorca so odstranili nanjo naslonjeno manjšo pomožno pritlično leseno stavbo, ki je dokumentarna v mapi franciscejskega katastra iz leta 1825 in na upodobitvi iz t. i. Stare Kaiserjeve suite iz okoli leta 1830, in tam uredili ploščad s složno ograjo, ki je vidna na upodobitvi iz t. i. Nove Kaiserjeve suite iz okoli leta 1850. Najverjetneje so v tistem obdobju na dolgi dvoriščni fasadi glavnega trakta dvorca v pritličju in nadstropju zazidali arkadne odprtine ter njihova ločna polnila prebili s preprostejšimi pravokotnimi okni, ki so se ohranila do

²⁵⁰ Schmutz, *Historisch*, str. 510; Poles, Zaklad starega gradu, str. 8; Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon*, III, str. 850, 1445, 1487; Orožen, *Das Dekanat Schallthal*, str. 418–419, 454; *Schematismus*, str. 207; Vošnjak, Moj rojstni kraj, str. 45; Hribernik, *Mesto Šoštanj*, str. 55; *Krajevni leksikon Dravske banovine*, str. 554; Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 204; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Četrta knjiga*, str. 112–113; Jakič, *Vsi slovenski*, str. 351–352. Za Woschnagge: Aplinc, *Vošnjaki*, str. 32–33, 63, 98, 99, 111, 152. Za Del-Negre gl. članek Mihe Preinfalka v tej številki *Kronike*.

²⁵¹ Orožen, *Das Dekanat Schallthal*, str. 435–436; Hribernik, *Mesto Šoštanj*, str. 104; prim. Poles, *Sakralna dediščina*, str. 671–672. Pozneje so kapelo znova opustili in je ni bilo več že pred drugo svetovno vojno.

²⁵² Poles, Zaklad starega gradu, str. 7–9; Poles, *Velika lesena stavba*, str. 322.

²⁵³ Josipu Vošnjaku (1834–1911) je bilo to najljubše mesto v rojstnem kraju in tja se je rad vračal vse življenje (Schmidt-Snoj, *Josip Vošnjak*, str. 10). Prim. Vošnjak, *Moj rojstni kraj*, str. 44.

²⁵⁴ Prim. Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon*, III, str. 850. Na upodobitvi v t. i. Stari Kaiserjevi suiti iz časa med letoma 1824 in 1834 oziroma iz okoli leta 1830 verande še ni (Kaiser, *Lithographirte Ansichten*. Ponatis 1982, št. 222; Kaiser, *Litografirane podobe*, št. 75; Stopar, *Slovenske vedute*, str. 40). Veranda je prvič dokumentirana na upodobitvi Šoštanja iz t. i. Nove Kaiserjeve suite, nastale med letoma 1839 in 1858 oziroma okoli leta 1850. Objava v: Hudales, *Dr. Josip Vošnjak*, str. 2. Za t. i. Novo Kaiserjevo suito prim. Stopar, *Slovenske vedute*, str. 101–104. Veranda je dokumentirana tudi na upodobitvi Carla Reicherta iz okoli leta 1863 (Reichert, *Einst und jetzt*, III, št. 44, str. 34; Schober, *Schöne alte Steiermark*, str. 180–181; Stopar in Premzl, *Slovenještajerske vedute*, str. R 59, LV). V spremnem besedilu Reichertovega dela *Einst und jetzt* je veranda ali terasa še posebej izpostavljena (Reichert, *Einst und jetzt*, III, str. 34). Veranda je dokumentirana tudi na najstarejših razglednicah Šoštanja (prim. Ravnikar, *Pozdrav*, 1, str. 8; Ravnikar, *Pozdrav*, 2, str. 12–13).

Dvoriščna fasada stranskega trakta dvorca Turn pred prenovo (foto: Igor Sapač, 29. 7. 1997).

Dvoriščna fasada stranskega trakta dvorca Turn po prenovi (foto: Igor Sapač, 2016).

leta 1998.²⁵⁵ Gotovo so preuredili tudi glavne bivalne prostore v prvem nadstropju glavnega trakta.

V obdobju med letoma 1825 in 1872 so z obsežnejšim enonadstropnim prizidkom proti severozahodu podaljšali jugozahodni del stranskega trakta

dvorca.²⁵⁶ Prizidek je dobil enako širino in višino kot jo je imel starejši del, na obcestni fasadi pa so ga pou-

²⁵⁵ Prim. Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Četrta knjiga*, str. 113. Na fotografiji iz začetka 20. stoletja, ki kaže dvorišče dvorca, so arkade takrat še enonadstropnega hodnika že zazidane (prim. Ravnikar, *Pozdrav*, 1, str. 26; Ravnikar, *Pozdrav*, 2, str. 32).

²⁵⁶ Podaljšava je nastala v obdobju med nastankom mape franciscejskega katastra iz leta 1825 in nastankom upodobitev podružnične cerkve sv. Mohorja in Fortunata v Šoštanju, ki jo je za Kroniko šoštanske fare oziroma za šmihelsko farno kroniko med letoma 1868 in 1872 v sklopu upodobitev drugih cerkv in grajskih stavb ter razvalin ustvaril šoštanski kaplan Lavrencij (Laurentius) Vošn(j)ak (1830–1896). Objava v: Hribernik, *Mesto Šoštanj*, str. 93.

darili s kakovostnim širokim kamnitim rusticiranim portalom, ki s prepoznavnim oblikovanjem kaže, da je nastal v prvi polovici 19. stoletja ter da so torej stranski trakt najverjetneje podaljšali takrat, ko je bil lastnik dvorca Jožef Mayer. Portal iz zelenkastega tufa je primerljiv z glavnim portalom hiše na Cesti talcev 4 v Šoštanju, ki je izdelan iz istega materiala in datiran z vklesano letnico 1846. Na severozahodnem koncu obcestne fasade je bilo do prenove leta 1999 v prvem nadstropju vidno zazidano pravokotno okno s preprostim neprofiliranim okvirjem iz zelenkastega tufa, ki je kazal, da so najbrž vsa okna v nadstropju opremili s takšnimi okvirji. Druge stavbne člene na prizidku so oblikovali povsem utilitarno. Na severozahodnem delu dvoriščne fasade so oblikovali dve široki polkrožno zaključeni odprtini ki sta bili povezani s kolarnico v tem delu pritličja prizidka. V nadstropju prizidka so uredili pomožne bivalne prostore. Jugovzhodno od stranskega trakta dvorca so pred sredino 19. stoletja zgradili še manjšo pritlično stavbo s pravokotno talno ploskvijo in čopasto streho, ki se je ohranila do leta 1998. Prvič je dokumentirana z upodobitvijo iz t. i. Nove Kaiserjeve suite. Stavba je imela najbrž bivalno namembnost, saj je imela do porušitve slemenski dimnik.²⁵⁷

Prenova kompleksa dvorca se je nadaljevala med letoma 1849 in 1872, v obdobju Ferdinanda Ernsta Karla Leopolda Viktorja grofa Rothkircha-Panthena. Po navedbi Franca viteza Gadolle so takrat na pobočju vzpetine nad grajsko stavbo uredili lepe parkovne površine, sprehajalne poti in razgledišče – gloriato.²⁵⁸

V tako prenovljeni obliki je dvorec opisal Josef Andreas Janisch v svojem leksikonu Štajerske iz leta 1885. Glavni trakt je bil takrat dvonadstropen, a drugo nadstropje še ni bilo dograjeno. V glavnem traktu je bilo 12 sob, jedilnica, kuhinja, pralnica, kamra za mleko in kapela. V stranskem traktu je bilo 9 sob, izba za kočijaža, hlev za 8 konj, shramba za kočije, skladišče za les in še ena kuhinja. V kleti pod glavnim traktom dvorca je bila velika vinska klet in v njej prostora za približno 2.000 veder vina. H glavnemu traktu sta bila prizidana pokrito kegljišče in veranda. V stranskem traktu so bili prostori sodišča. Ob cesti do dvorca je stalo poslopje s sodnimi zaporji. Ob vznožju vzpetine z dvorcem je stala lovska hiša, zraven nje pa so bili zelenjavni vrtovi z rastlinjakom in vrtnarjevo hišo.²⁵⁹

Konec 19. stoletja ali na začetku 20. stoletja so v dvorcu, ki je po letu 1896 izgubil značaj plemiške

rezidence, odprli hotel *Grajski dvor*.²⁶⁰ Dvorca pri tem gradbeno gotovo niso prav dosti spremenili. Vse kaže, da so takrat na verandi iz druge četrtine 19. stoletja odstranili piramidalno streho in jo nadomestili s sedanjo armiranobetonsko pohodno konstrukcijo. Verandi so s tem dali značaj altane, ki je imela dvignjeno ploščad dostopno iz prvega nadstropja nekdanjega srednjeveškega stolpastega dvorca. Hkrati so ob njej odstranili pokrito kegljišče.²⁶¹

5. faza: preureditev dvorca Turn v delavski stanovanjski blok okoli leta 1920

Med prvo svetovno vojno sta leta 1915 dvorec kupila lastnik šoštanske tovarne usnja Franz Woschnagg in njegova žena Marianne. V stavbnem kompleksu sta nato nastanila ruske vojne ujetnike, ki so delali v tovarni usnja. Iz nekdanjega v hotel preurejenega dvorca je tako postal objekt z delavskimi bivališči. Ko so vojni ujetniki konec vojne odšli, so v stavbo naselili v tovarni usnja zaposlene delavce ter njihove družine in takrat je bil sklenjen kulturnozgodovinsko zelo zanimiv razvoj Turna od srednjeveškega stolpastega dvorca v predgradju šoštanskega gradu preko novoveške kašče šoštanskega gospostva, baročnega plemiškega dvorca, hotela v obdobju avstro-ogrske monarhije do delavskega bloka v obdobju začetnega razcveta industrializacije Šaleške doline. Preden je stavbni kompleks dobil značaj delavskega bloka, so ga leta 1920 temeljito prenovili in deloma prezidali. Takrat je nekdanji dvorec po novih lastnikih Woschnaggih dobil novo ime – Vošnjakova graščina. V stavbi je bilo po prenovi prostora za 32 delavskih družin.²⁶²

V tistem obdobju so dokončali poprej v notranjščini nedograjeno drugo nadstropje glavnega trakta dvorca in ob tem zaradi visoke etažne višine spustili nivo stropne konstrukcije ter nad drugim nadstropjem v staro stavbo lupino iz 17. stoletja umestili še novo tretje nadstropje. Stare strešne konstrukcije pri tem niso spremenili, so pa na podstrešju uredili nekaj manjših podstrešnih stanovanj in zato na strehi povečali stara strešna okna v obliki frčad s pultnimi strešicami. Nad severozahodnim koncem arkad so nad tam umeščenimi stranišči zgradili manjši stolpičasto učinkujoč strešni izzidek s trikotnim fasadnim čelom. Zaradi ureditve stanovanj v vrhnjem delu glavnega trakta so na dvoriščni fasadi nadzidali nekdanji baročni arkadni hodnik v pritličju in prvem

²⁶⁰ Prim. razglednico iz leta 1905 v: Hribnik, *Mesto Šoštanj*, str. 197; Ravnikar, *Pozdrav*, 1, str. 26; Ravnikar, *Pozdrav*, 2, str. 32.

²⁶¹ Verando so najverjetneje preuredili okoli leta 1900, saj jo v preurejeni obliki že kažejo najstarejše fotografske razglednice Šoštanja (rim. Ravnikar, *Pozdrav*, 1, str. 22, 26, 30, 35, 39, 47, 48, 66, 67, 68; Ravnikar, *Pozdrav*, 2, str. 28, 32, 38, 68, 75, 76, 85).

²⁶² Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Četrta knjiga*, str. 113; Aplinc, *Vošnjaki*, str. 111, 152; prim. Koren-Božiček, *Umetnostnozgodovinski*, str. 146.

²⁵⁷ Dimnik kažejo tudi starejše fotografije (prim. Ravnikar, *Pozdrav*, 1, str. 48, 68, 88, 132; Ravnikar, *Pozdrav*, 2, str. 120, 121, 128).

²⁵⁸ Poles, *Zaklad starega gradu*, str. 7–9; Poles, *Velika lesena stavba*, str. 322–323.

²⁵⁹ Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon*, III, str. 850; prim. Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Četrta knjiga*, str. 113.

S sončno uro opremljena dvorišna fasada in proti dolini obrnjena fasada glavnega trakta dvorca Turn pred zadnjo prenovno (foto: Igor Sapač, 29. 7. 1997).

nadstropju ter mu dodali odprta arkadna hodnika v drugem in tretjem nadstropju. Pri oblikovanju novih arkad so se prilagodili arhitekturi dvorca in arkade so dobile baročno podobo.²⁶³ Strešno konstrukcijo nad novimi arkadami so spretno navezali na staro leseno strešno konstrukcijo iz 17. stoletja in jo dopolnili z nekaj novimi dimniki. Za dovolj udoben dostop do drugega in tretjega nadstropja ter do podstrešja so jugovzhodno polovico stopnišnega izzidka v obsegu nekdanjih dveh desnih baročnih arkad prezidali in nadzidali ter mu dali podobo štirinadstropnega stopnišnega stolpiča z gladko fasado in trikotnim strešnim čelom na vrhu. Na severozahodni strani so stopnišni izzidek ohranili v prvotnih baročnih gabaritih in na njegovi fasadi je nad glavnim portalom ostala kartuša s sončno uro. Zaradi novega tretjega nadstropja so na treh fasadah nekoliko navzdol premaknili okna tretjega nadstropja, pri tem pa njihove velikosti niso bistveno spremenili. Nad novimi okni drugega nadstropja so oblikovali nova kvadratna okna tretjega nadstropja. Pri tem so ohranili fasadno členitev z lizenami in medetažnimi pasovi iz 18. stoletja. Nove okenske odprtine so ostale brez dekora-

tivnih obrob ter brez izstopajočih ravnih polic in čel, ki so jih imela okna v prvem nadstropju.²⁶⁴ Tudi v drugem nadstropju nekdanjega srednjeveškega stolpastega dvora so preoblikovali okenske odprtine in manjše odprtine, ki so kazale, da je imelo drugo nadstropje vsaj od 17. stoletja značaj shrambe oziroma kašče, predelali v večja okna bivalnih prostorov.²⁶⁵ Tudi tam so s spretnim preetažiranjem nad drugim nadstropjem oblikovali novo tretje nadstropje. Hkrati z glavnim traktom dvorca so preoblikovali tudi stranski trakt, ki pa ga na zunanjščini skoraj niso spreminjali. Še največja sprememba je bila odstranitev visokega dvorišnega zidu s portonom na severozahodni strani dvorišča, ki je do takrat povezoval glavni in stranski trakt. Na jugovzhodni strani dvorca so na območju nekdanjega obzidanega terasastega vrta iz 19. stoletja ob manjši stavbi iz druge četrtine 19. stoletja do okoli leta 1930 postavili dve daljši podolžni leseni pritlični lopi s položnima enokapnima

²⁶³ Prim. Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Četrta knjiga*, str. 114.

²⁶⁴ Tako prenovljeno poslopje Turna kažejo fotografije, ki so jih posneli od začetka dvajsetih let 20. stoletja dalje. Fotografije so objavljene v: Ravnikar, *Pozdrav*, 1, str. 88, 93, 96, 102–132; Ravnikar, *Pozdrav*, 2, str. 111, 112, 114, 120, 121, 122, 128, 131, 135, 136. Prim. fotografijo v: Aplinc, *Vošnjaki*, str. 240 (z najverjetneje zmotno datacijo).

²⁶⁵ Prim. fotografijo v: Ravnikar, *Pozdrav*, 1, str. 58; Ravnikar, *Pozdrav*, 2, str. 58.

Pogleda na dvorec Turn po požaru leta 1997 (foto: Igor Sapač, januar 1998).

strehami, v katerih so bile drvarnice stanovalcev v delavski blok preurejenega dvorca.²⁶⁶

6. faza: prenova stavbnega kompleksa nekdanjega dvorca Turn po požaru leta 1997

Po drugi svetovni vojni je jeseni leta 1945 nova jugoslovanska oblast v delavski blok preurejeni nekdanji dvorec zaplenila skupaj z vsem drugim premoženjem družine Woschnagg.²⁶⁷ V njem so zatem ostala delavska stanovanja, stavba pa je bila zaradi opustitve rednega sprotnega vzdrževanja vse bolj zanemarjena. Gradbeno je niso spreminjali. Edina opaznejša sprememba je bila zasteklitev leta 1920 zgrajenih odprtih arkad v drugem in tretjem nadstropju glavnega trakta. Po letu 1991 je bila v lasti Stanovanjskega sklada Republike Slovenije, upravljala pa jo je Stanovanjsko podjetje Velenje. Postala je tudi predmet denacionalizacijskega postopka, a je ostala v javni lasti.²⁶⁸ Okoli leta 1993 je glavni trakt dobil novo opečno strešno kritino, pri tem pa zanimive lesene strešne konstrukcije, ki je bila v osnovi še iz 17. stoletja, niso spremenili. Takrat so nepremišljeno odstranili vrhnji del trikotnega požarnega zidu nad severozahodnim delom. Kljub temu je zanemarjena stavba do decembra 1997 svojim stanovalcem nudila zelo slabe bivalne razmere.²⁶⁹

V noči z 19. na 20. december 1997 je okoli druge ure v tretjem nadstropju glavnega trakta stavbe izbruhnil požar. Vzrok je ostal nepojasnjen; morda je šlo za človeško nepazljivost ali pa za napako v električni napeljavi, ki so jo popravljali malo pred izbruhom požara. Ogenj se je hitro razširil in kmalu zajel še drugo nadstropje stavbe. Vsi stanovalci so se pravočasno umaknili in nihče ni bil ranjen. Gašenje, ki ga je nato približno 150 gasilcev izvajalo z vodnimi topovi, je oteževala težka dostopnost stavbe. Požar je uničil celotno ostrešje glavnega trakta ter razdejal drugo in tretje nadstropje. Prostori v kleti, pritličju in prvem nadstropju so ostali nepoškodovani, vendar so jih zaradi varnosti v celoti izpraznili. Posledično je brez strehe nad glavo ostalo 38 družin oziroma več kot sto ljudi, ki so v požaru izgubili skoraj vse svoje imetje.²⁷⁰

Takoj po požaru so se pojavili predlogi, da bi poškodovano poslopje podrli. A kmalu sta prevladala razum in zavest, da pomembne kulturne dediščine ne gre dokončno uničiti. Stanovanjski sklad Republike Slovenije je kot lastnik stavbe nato do septembra 1998 poskrbel za novo ostrešje, ki ga je projektiralo podjetje Vegrad iz Velenja, izvedlo pa podjetje Cigrad iz Raven pri Šoštanju. Hkrati je arhitekt Pavle Šifrer iz Velenja, ki je v osemdesetih letih 20. stoletja sodeloval že pri prenovi gradu Velenje, s sodelavci iz Projektivnega biroja Velenje izdelal načrte za popolno prenovo kompleksa dvorca. Novo ostrešje glavnega trakta je v osnovi povzelo obliko uničenega ostrešja, a je v nadrobnostih drugačno. Nanj so postavili večje število strešnih oken značilnih postmodernih oblik, obenem pa so odstranili trikotno čelo štirinadstropnega stopnišnega stolpiča in stolpičasti strešni izzišek nad zahodnim vogalom. V notranjščini so nad

²⁶⁶ Prim. fotografije v: Ravnikar, *Pozdravi*, 1, str. 115, 132; Ravnikar, *Pozdravi*, 2, str. 120, 121, 128.

²⁶⁷ Aplinc, *Vošnjaki*, str. 165, 202–215.

²⁶⁸ Lah, Nova podoba Vošnjakove graščine.

²⁶⁹ Prim. Kramer, *Ognjena noč v graščini nad Šoštanjem*. Podoba stavbe po menjavi strešne kritine in pred požarom leta 1997 kaže fotografiji v: Jakič, *Vsi slovenski*, str. 351; Vrbič, *Velenje*, str. 48.

²⁷⁰ Kramer, *Ognjena noč v graščini nad Šoštanjem*.

Pogled na dvorec Turn z južne strani pred požarom (foto: Igor Sapač, 29. 7. 1997).

Pogled na dvorec Turn z južne strani po požaru decembra 1997 (foto: Igor Sapač, januar 1998).

nadstropji odstranili preostale ometane ravne lesene stropne konstrukcije, ki so bile nepopravljivo poškodovane zaradi posledic gašenja in poznejšega zamažanja, ko je bila stavba brez strehe. Kot nadomestilo zanje so zgradili nove ravne armiranobetonske stropne konstrukcije in nanje so oprli tudi nove predelne stene, s katerimi so dopolnili ohranjene starejše predelne stene. V pritličju in prvem nadstropju so

na dvoriščni fasadi odprli v 19. stoletju zazidane in v okna spremenjene baročne arkade. Odstranili so tudi vse omete na zunanjsčini in v notranjsčini stavbe. Pri tem so žal na dvoriščni strani uničili baročno kartušo z ostanki sončne ure. Nove fasadne omete so oblikovali po vzoru nekdanje baročne fasadne členitve, vendar v zelo poenostavljeni obliki. Na nekdanjem srednjeveškem stolpastem dvoru in kašči iz 17. stoletja

Pogled na dvorec Turn z južne strani po postavitvi nove strehe (foto: Igor Sapač, 9. 9. 1998).

Pogled na dvorec Turn z južne strani po zaključku prenove glavnega trakta in med prenovo stranskega trakta (foto: Igor Sapač, julij 1999).

so po dobro vidnih ostankih rekonstruirali naslikane fasadne rdeče šivane vogale iz 17. stoletja. Z enako barvo so na jugovzhodni fasadi ponazorili tudi prvotno višino srednjeveškega stolpastega dvora. Dela je opravilo podjetje Cigrađ, ki je istočasno opravljalo tudi sanacijo ostalin glavnega stolpa razvaljenega gradu Šoštanj. V tako prenovljenem glavnem traktu

dvorca so uredili 33 stanovanj, ki so jih vsa opremili s tekočo vodo, centralnim ogrevanjem, sanitarijami in kopalnicami, česar prej ni bilo. Gradbena dela na glavnem traktu so končali konec leta 1998.²⁷¹

²⁷¹ Miklavc, V Šoštanju obnavljajo graščino; Ojstršek, V šoštanski graščini 33 novih stanovanj; Ojstršek, Šoštanj: 33

Pogled na dvorec Turn z zahodne strani po zaključku prenove glavnega trakta in med prenovo stranskega trakta (foto: Igor Sapač, julij 1999).

V letu 1999 so celovito prenovo kompleksa dvorca nadaljevali s prenovo stranskega trakta, v katerem so bili pred prvo svetovno vojno pomožni prostori, stanovanja za služinčad, hlevi in drugo. Že hkrati s postavitvijo nove strehe na pogorelem glavnem traktu so leta 1998 stranski trakt pokrili z novo kritino. V naslednjem letu so prekriti trakt izpraznili, ga razkrili in odstranili leseno ostrešje ter ostanke izpraznjenih stanovanj. Zatem so zidovje za približno 60 cm nadzidali in trakt prekrili z novo opečno streho, ki so jo oblikovali po vzoru stare. Strehi so dodali številna nova ležeča strešna okna novih mansardnih stanovanj. V notranjščini so zgradili številne nove predelne stene, ohranili pa obokano osrednjo vežo. Na dvorišni fasadi daljšega dela trakta so zazidali široki odprtini nekdanje kolarnice in v nadstropju dodali odprti povezovalni hodnik oziroma balkon – gank. Tako kot na glavnem traktu so tudi na stranskem traktu vso staro stavbno pohištvo zamenjali z novim. Glavnega portala niso restavrirali. Nove fasadne omete so oblikovali po vzoru fasad na glavnem traktu. S prenovo stranskega trakta, ki so jo izvedli z

denarjem Stanovanjskega sklada Republike Slovenije, so v njem uredili 13 stanovanj.²⁷²

Celovito prenovo kompleksa dvorca Turn v Šoštanju so zaključili z ureditvijo okolice, ki je obsegala zlasti preureditev območja nekdanjega obzidanega terasastega vrta iz 19. stoletja na jugovzhodni strani. Na lokaciji vrta so uredili parkirišče, pri tem pa odstranili manjšo stavbo s čopasto streho iz druge četrtine 19. stoletja in leseni lopi s položnima enokapnima strehama iz obdobja pred drugo svetovno vojno. Ohranili in obnovili so kamnite vrtneske eskarpne zidove iz 19. stoletja. Prenova je pokazala in dokazala, da je mogoče brez posebnih težav učinkovito in z razumnimi stroški sanirati tudi težje poškodovane objekte ter da je mogoče starodavne grajske stavbe dovolj dobro vključiti v sodobni tok življenja.²⁷³

stanovanj v obnovljeni graščini; Ojstršek, Še trinajst novih stanovanj; Lah, Nova podoba Vošnjakove graščine. Za delo arhitekta Pavleta Šiferjaja (roj. 1941) prim. Stopar, Titovo Velenje, str. 233.

²⁷² Ojstršek, Še trinajst novih stanovanj.

²⁷³ Prispevek je nastal v sklopu temeljnega raziskovalnega projekta *Umetnost v času zatona plemstva: transformacije, translokacije in reinterpretacije (J6-1810)*, ki ga financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

SI AS – Arhiv Republike Slovenije
AS 177 – Franciscejski kataster za Štajersko

StLA – Steiermärkisches Landesarchiv
Landrecht

OBJAVLJENI VIRI IN LITERATURA

- Aplinc, Miran: *Vošnjaki. Industrialci iz Šoštanja*. Šoštanj: Zavod za kulturo, 2005.
- Baravalle, Robert: *Burgen und Schlösser der Steiermark. Eine enzyklopädische Sammlung der steirischen Wehrbauten und Liegenschaften, die mit den verschiedensten Privilegien ausgestattet Waren*. Graz: Stiasny, 1961 (ponatis: Graz: Leykam, 1995).
- Blatnik, Herbert in Ruhri, Alois: *Die Kirchen von Eibiswald. Pfarrkirche Maria im Dorn*. Salzburg: Verlag St. Peter, 2008.
- Blaznik, Pavle: *Historična topografija slovenske Štajerske in jugoslovanskega dela Koroške do leta 1500. II. knjiga: N–Ž*. Maribor: Založba Obzorja, 1988.
- Brišnik, Danijela: Arheološki paberki Šaleške doline. *Šaleški razgledi* 12, 1995–1996, str. 297–320.
- Brišnik, Danijela: Florjan pri Šoštanju. Razvaline gradu Kacenštajn. *Varstvo spomenikov, Poročila* 39–41, 2006, str. 45–46.
- Brišnik, Danijela: *Grad Šoštanj. Arheološke raziskave maj–junij 1998*. Zloženka k razstavi. Šoštanj, 1998.
- Brišnik, Danijela: Novi arheološki paberki Šaleške doline. *Šaleški razgledi* 15, 2016–2017, str. 75–102.
- Brišnik, Danijela: Od kamnitih sekir do terre sigillate. *Velenje. Razprave o zgodovini mesta in okolice*. Velenje: Mestna občina Velenje, 1999, str. 57–70.
- Brišnik, Danijela: Od poznoantičnih loncev do šaleške piske čaše. *Velenje. Razprave o zgodovini mesta in okolice*. Velenje: Mestna občina Velenje, 1999, str. 72–101.
- Brišnik, Danijela: Šoštanj. Pusti grad. *Varstvo spomenikov, Poročila* 39–41, 2006, str. 212–213.
- Brišnik, Danijela in Ravnikar, Tone: *Grad Šalek*. Velenje: Kulturni center Ivana Napotnika; Založništvo Pozoj, 1999.
- Cäsar, Aquilin Julius: *Beschreibung des Herzogthums Steyermark. Zweyter Theil*. Grätz, 1773. Ponatis: Grätz: Alois Tusch, 1802.
- Curk, Jože: O cestnem omrežju na slovenskem Štajerskem v 17. stoletju. *Kronika* 34, 1986, št. 1–2, str. 7–15.
- Curk, Jože: O urbanistično-gradbenih zasnovah trgov in mest v Posavinju, Obsotelju in Posavju. *Celjski zbornik* 7, 1962, str. 225–254.
- Curk, Jože: Prometne razmere med 11. in 18. stoletjem na nekdanjem koroškem ozemlju. *Časopis za zgodovino in narodopisje*, nova vrsta 30, 1994, št. 1, str. 13–19.
- Curk, Jože: Prometne razmere med 11. in 20. stoletjem na širšem območju Mislinjske doline. *Slovenj Gradec in Mislinjska dolina II*. Slovenj Gradec: Mestna občina Slovenj Gradec, 1999, str. 155–162.
- Curk, Jože: *Trgi in mesta na slovenskem Štajerskem. Urbanogradbeni oris do začetka 20. stoletja*. Maribor: Založba Obzorja, 1991.
- Debevec, Maja in Brišnik, Danijela in Klemen, Milana in Krumpestar, Marjana in Ravnikar, Tone: *Revitalizacija gradu Šalek*. Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, 2018.
- Dehio-Handbuch. Die Kunstdenkmäler Österreichs. Steiermark (ohne Graz)*. Wien: Anton Schroll & Co, 1982.
- Dolinar, Ivan: *Kraj Prebold skozi čas*. Prebold: Občina, 2013.
- Fugger Germadnik, Rolanda: *Groffe in knezi Celjski*. Celje: Pokrajinski muzej, 2014.
- Gadolla, Franz: Prispevki k topografiji in zgodovini nekaterih gradov in dvorcev v celjskem okrožju. *Šaleški gradovi viteza Gadolle*. Velenje: Knjižnica, 2015, str. 47–198.
- Golec, Boris: *Valvasorji. Med vzponom, Slavo in zatonom*. Ljubljana: ZRC SAZU, 2015.
- Grafenauer, Bogo: *Kmečki upori na Slovenskem*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1962.
- Jakič, Ivan: *Sto gradov na Slovenskem*. Ljubljana: Prešernova družba, 2001.
- Jakič, Ivan: *Vsi slovenski gradovi. Leksikon slovenske grajske zapuščine*. Ljubljana: DZS, 1997.
- Jeraj, Teja: *Podružnična cerkev sv. Mohorja in Fortunata v Šoštanju*. Ljubljana, 2018 (Diplomsko delo na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani).
- Hernja Masten, Marija: Rodbina Sauer, baroni Kozjaški, grofje Borlski. *Grad Borl. Gradbenozgodovinski oris in prispevek k zgodovini rodbine Sauer*. Cirkulane: Društvo za oživitve gradu Borl, 2010, str. 76–103.
- Höfflinger, Heinrich W.: Eine Chronik der Grafen Schrattenbach. *Jahrbuch der K. K. heraldischen Gesellschaft Adler*, Neue Folge 23, 1913, str. 145–178.
- Hribnik, Franc: *Mesto Šoštanj. Zgodovinski opis*. Šoštanj 1930 in 1932. Prvi ponatis. Uredil, spremno besedo in opombe napisal Tone Ravnikar. Šoštanj: Občina Šoštanj, 1998.
- Höfler, Janez: *Lastniške cerkve v Sloveniji. Raziskana, registrirana in potencialna zgodnj srednjeveška grobišča*. Ljubljana: Viharnik, 2019.
- Höfler, Janez: *O prvih cerkvah in župnijah na Slovenskem. K razvoju cerkvene teritorialne organizacije slovenskih dežel v srednjem veku*. Ljubljana: Viharnik, 2013.
- Höfler, Janez: *Srednjeveške freske v Sloveniji, IV. Vzbožna Slovenija*. Ljubljana: Družina, 2004.
- Hudales, Jože: *Dr. Josip Vošnjak*. Katalog razstave.

- Titovo Velenje: Kulturni center Ivan Napotnik, 1984.
- Hudales, Jože: Le vkup, le vkup uboga gmajna. *Šaleški razgledi* 2, 1989, str. 65–75.
- Hudales, Jože: Šaleška dolina v 18. in 19. stoletju. *Velenje. Razprave o zgodovini mesta in okolice*. Velenje: Mestna občina, 1999, str. 243–302.
- Hudales, Jože: Šoštanjska kronika. *Šaleški razgledi* 2, 1989, str. 170–204.
- Janisch, Josef Andreas: *Topographisch-statistisches Lexikon von Steiermark: mit historischen Notizen und Anmerkungen*. III. Band. Graz: Leykam-Josefs-tahl, 1885.
- Kaiser, Joseph Franz: *Lithographirte Ansichten der steiermärkischen Staedte, Maerkte und Schloesser*. Graz, 1825. Ponatis: Graz: Akademische Druck- und Verlagsanstalt, 1982.
- Kaiser, Joseph Franz: *Litografirane podobe slovenještajerskih mest, trgov in dvorcev. Stara Kaiserjeva suita 1824–1833*. Faksimilirana izdaja: spremna beseda Ivan Stopar. Maribor: Umetniški kabinet Primož Premzl, 1999.
- Kloepfer, Hans: *Eibiswald. Geschichte eines Marktes. Zweite mit Anhang 1967 versehene Auflage* [Dopolnjeni ponatis dela iz leta 1933]. Eibiswald: Marktgemeinde Eibiswald, 1967.
- Koren-Božiček, Milena: Umetnostnozgodovinski oris mestnega jedra in značilnih objektov v Šoštanju. *Šaleški razgledi* 2, 1989, str. 134–169.
- Koropec, Jože: *Mi smo tu. Veliki punt na Slovenskem v letu 1635*. Maribor: Založba Obzorja, 1985.
- Kos, Dušan: *Celjska knjiga listin I*. Ljubljana: ZRC SAZU, Celje: Muzej novejšje zgodovine, 1996.
- Kos, Dušan: *Med gradom in mestom. Odnos kranjskega, slovenještajerskega in koroškega plemstva do gradov in meščanskih naselij do začetka 15. stoletja*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 1994.
- Kos, Dušan: *Vitez in grad. Vloga gradov v življenju plemstva na Kranjskem, slovenskem Štajerskem in slovenskem Koroškem do začetka 15. stoletja*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2005.
- Kosi, Miha: Grajska politika – primer grofov Celjskih. *Kronika* 60, 2012, št. 3 (Iz zgodovine slovenskih gradov), str. 465–494.
- Kovačič, Fran: Šoštanj. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 10, 1913, št. 1–2, str. 43–47.
- Krahe, Friedrich-Wilhelm: *Burgen und Wohntürme des deutschen Mittelalters*. Ostfildern: Jan Thorbecke Verlag, 2008.
- Krajevni leksikon Dravske banovine*. Ljubljana: Zveza za tujski promet za Slovenijo, 1937.
- Krajevni leksikon Slovenije. III. knjiga* (ur. Roman Savnik). Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1976.
- Kramberger, Dušan: Srednjeveški gradovi v vzhodnem delu Šaleške kotline. *Velenje. Razprave o zgodovini mesta in okolice*. Velenje: Mestna občina Velenje, 1999, str. 103–119.
- Kramer, Franc: Ognjena noč v graščini nad Šoštanjem. Žalosten predbožični čas za 38 družin. *Večer*, 22. 12. 1997, str. 32.
- Krones, Franz: *Die Freien von Saneck und ihre Chronik als Grafen von Cilli. Theil 2: Die Cillier Chronik*, Graz: Leuschner & Lubensky, 1883.
- Kronika grofov celjskih. Prevedel in z opombami opremil Ludovik Modest Golia*. Maribor: Založba Obzorja, 1972.
- Lah, Duška: Nova podoba Vošnjakove graščine. V tem tednu pa računajo na uporabno dovoljenje za prenovljeno graščino nad Šoštanjem. *Večer*, 12. 1. 1999.
- Lazar, Tomaž: Vloga gradu v srednjeveškem vojskovanju. *Kronika* 60, 2012, št. 3, str. 443–464.
- Makarovič, Gorazd: Pričevanje gotskega stolpa Keblja o stanovanjski kulturi. *Etnolog* 5 (LVI), 1995, str. 143–205.
- Miklavc, Jože: V Šoštanju obnavljajo graščino. *Večer*, 4. 2. 1998.
- Moravi, Jürgen: Burgenbau im Wandel der Jahrhunderte. Mittelalterliche Burgentypen in der Steiermark. *Viana Styria*, 2021/1, str. 7–11.
- Murgg, Werner: *Burgruinen der Steiermark*. Wien, Berger: 2009 (Fundberichte aus Österreich; Materialhefte 2).
- Musy, (Peter): Iz Šoštanja na Štajerskim. *Kmetijske in rokodelske novice*, IV/21, 27. 5. 1846, str. 84.
- Naschenweng, Hannes P: *Der landständische Adel im Herzogtum Steiermark. Ein genealogisches Kompendium*. Graz: Steiermärkisches Landesarchiv, 2020.
- Ojsteršek, Lojze: Obnova Pustega gradu. *Večer*, 2. 9. 1998.
- Ojsteršek, Lojze: Pustni grad nad Šoštanjem v novi podobi. *Večer*, 8. 12. 1998.
- Ojsteršek, Lojze: Šoštanj: 33 stanovanj v obnovljeni graščini. Tehnični prevzem v sredo, takoj nato načrtujejo vselitev. *Večer*, 16. 11. 1999.
- Ojsteršek, Lojze: Šoštanj: Še trinajst novih stanovanj. *Večer*, 19. 12. 1998.
- Ojsteršek, Lojze: V šoštanjski graščini 33 novih stanovanj. *Večer*, 1. 9. 1998.
- Orožen, Ignaz: *Das Dekanat Schallthal*. Graz: Selbstverlag des Verfassers, 1884 (*Das Bisthum und die Diözese Lavant*, 5).
- Orožen, Janko: *Gradovi in graščine v narodnem izročilu. I. Gradovi in graščine ob Savinji, Sotli in Savi*. Celje: samozaložba, 1936.
- Otorepec, Božo: *Srednjeveški pečati in grbi mest in trgov na Slovenskem*. Ljubljana: Slovenska matica in Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 1988.
- Peter Musi. Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1985.
- Pettauer, Leopold: Imena važnejših starejših gradov na Slovenskem nekdaj in sedaj. Imensko zgodovinska razprava. *Kronika slovenskih mest* 5, 1938, str. 7–17, 107–109, 189–192.
- Pirchegger, Hans: *Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gülden, Städte und*

- Märkte. München: Verlag R. Oldenburg, 1962 (Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission; 10).
- Poles, Rok: Grofje Thurni, lastniki gospostva Šoštanj. *List. Revija za kulturna in druga vprašanja občine Šoštanj in širše*, 24/5, 28. 5. 2020, str. 8–9.
- Poles, Rok: Kolosalni stebri in šivani vogali. O baroku, ki kuka izpod razpadlega ometa Urbančeve hiše. *List. Revija za kulturna in druga vprašanja občine Šoštanj in širše*, 21/16, julij–avgust 2016, str. 8, 16–17.
- Poles, Rok: Ljudske pripovedi viteza Gadolle. *List. Revija za kulturna in druga vprašanja občine Šoštanj in širše*, 24/5, 28. 5. 2020, str. 6–7.
- Poles, Rok: Manjkajoči lastnik gospostva Šoštanj 1664–1681. *List. Revija za kulturna in druga vprašanja občine Šoštanj in širše*, 23/11, 29. 11. 2019, str. 8–9.
- Poles, Rok: Načrt upravljanja s kulturno dediščino za grad Šalek. Velenje: Muzej Velenje, 2020.
- Poles, Rok: O »Bafentalski« hiši v Šoštanju, ki je bila v resnici Lafentalska oz. »Hiša Labotske doline«. *List. Revija za kulturna in druga vprašanja občine Šoštanj in širše*, 24/6, 28. 6. 2020, str. 8–9.
- Poles, Rok: O dvanajstih gradovih z imenom Schönstein. *List. Revija za kulturna in druga vprašanja občine Šoštanj in širše*, 24/4, 29. 4. 2020, str. 18–19.
- Poles, Rok: O lesenem trškem gradu. *List. Revija za kulturna in druga vprašanja občine Šoštanj in širše*, 23/7–8, 29. 8. 2019, str. 4–6.
- Poles, Rok: Od srčastega štita do srčastih kamnov. Prispevek k poznavanju šoštanjkega grba. *Kronika* 68, 2020, št. 1, str. 117–134.
- Poles, Rok: Velika lesena stavba s sedemdesetimi sobami. Prispevek k poznavanju šoštanjkega trškega dvorca. *Šaleški razgledi* 17, 2020, str. 315–354.
- Poles, Rok: Zaklad starega gradu varuje črni pes. *List. Revija za kulturna in druga vprašanja občine Šoštanj in širše*, 24/1, 30. 1. 2020, str. 7–9.
- Poles, Rok in drugi: *Sakralna dediščina Šaleške doline*. Velenje: Pozoj, 1998.
- Poles, Rok in Janežič, Špela: Grad Ekenštajn in graščina Gorica. *Velenje. Zbornik raziskovalnega tabora v letih 1999 in 2000*. Velenje: Erico, 2001, str. 250–283.
- Poles, Špela. *Stopetkrat o Šoštanju v enem odstavku*. Šoštanj: Občina Šoštanj, 2015.
- Preinfalk, Miha: Die Grafen Thurn-Valsassina in Krain und Kärnten. *Carinthia I*, 200, 2010, str. 353–390.
- Preinfalk, Miha: Grofje Thurn-Valsassina na Koroškem. *Kronika* 56, 2008, št. 2 (Iz zgodovine Koroške), str. 247–264.
- Rajšp Vincenc (ur.): *Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787*, 5. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU in Arhiv Republike Slovenije, 1999.
- Ravnikar, Tone: Čas prehoda med srednjim in novim vekom v Šaleški dolini. *Velenje. Razprave o zgodovini mesta in okolice*. Velenje: Mestna občina, 1999, str. 205–224.
- Ravnikar, Tone: Drobthinice iz preteklosti Šaleške doline. *Šaleški razgledi* 14, 2011–2012 (2012), str. 1–15.
- Ravnikar, Tone: *Grad Velenje. Skica usode stavbe in njenih prebivalcev*. Velenje: Kulturni center Ivana Napotnika, Muzej, 2002 (Muzejski kolaž; 5).
- Ravnikar, Tone: Nekaj dopolnil k Hribernikovi zgodovini Šoštanja. *Franc Hribernik, Mesto Šoštanj. Zgodovinski opis. Prvi ponatis. Uredil, spremno besedo in opombe napisal Tone Ravnikar*. Šoštanj: Občina Šoštanj, 1998, str. 213–260.
- Ravnikar, Tone: Oris starejše zgodovine naselja Škale. *Šaleški razgledi* 3, 1989, str. 11–47.
- Ravnikar, Tone: *Po poteh reformacije v Šaleški dolini*. Velenje: Muzej, 2008 (Zbirka Muzejski kolaž; 8).
- Ravnikar, Tone: *Po zvezdnih poteh. Savinjska in Šaleška dolina v visokem srednjem veku*. Velenje: Muzej Velenje, 2007.
- Ravnikar, Tone: Posest grofov Vovbrških v Šaleški dolini. *Časopis za zgodovino in narodopisje*, nova vrsta 29, 1993, št. 1, str. 20–32.
- Ravnikar, Tone: *Pozdrav iz Šoštanja. Mesto na starih razglednicah*. Šoštanj: Občina, 2009.
- Ravnikar, Tone: *Pozdrav iz Šoštanja. Mesto na starih razglednicah. 2., pregledana, dopolnjena in popravljena izdaja*. Šoštanj: Občina, 2011.
- Ravnikar, Tone: Prispevek k srednjeveški topografiji Šaleške doline. *Časopis za zgodovino in narodopisje*, nova vrsta 35, 1999, št. 1–2, str. 55–80.
- Ravnikar, Tone: Razmišljanja ob nekaterih odprtih vprašanjih iz preteklosti Šaleške doline. *Šaleški razgledi* 2, 1989, str. 18–41.
- Ravnikar, Tone: Razvoj grajske mreže v Šaleški dolini do konca srednjega veka. *Šaleški gradovi viteza Gadolle*. Velenje: Knjižnica, 2015, str. 255–277.
- Ravnikar, Tone: *Šaleška dolina med 10. in 17. stoletjem*. Velenje: Muzej, 2005 (Muzejski kolaž; 6).
- Ravnikar, Tone: *Šaleška dolina med romaniko in barokom. Katalog razstave*. Velenje: Kulturni center Ivana Napotnika, Muzej, 1998.
- Ravnikar, Tone: Še nekaj razmišljanj o uporabi leta 1635. *Šaleški razgledi* 2, 1989, str. 76–81.
- Ravnikar, Tone: Šoštanjski vitezi ali vitezi iz Šoštanja v 13. stoletju? *Šaleški razgledi* 8, 1992, str. 40–53.
- Ravnikar, Tone: *V primežu medplemiških prerivanj*. Ljubljana: Pedagoški inštitut, 2010 (Zbirka Digitalna knjižnica. Dissertationes; 13).
- Ravnikar, Tone: Vzhodna polovica Šaleške doline v srednjem veku. *Velenje. Razprave o zgodovini mesta in okolice*. Velenje: Mestna občina Velenje, 1999, str. 165–202.
- Ravnikar, Tone: *Zgodovina Šoštanja I*. Šoštanj: Krajevna skupnost, 2011.
- Ravnikar, Tone: Žovneško-ptujski odnosi v Šaleški dolini. *Zbornik mednarodnega simpozija Celjski grofje, stara tema – nova spoznanja, Celje*, 27.–29.

- maj 1998 (ur. Rolanda Fugger Germadnik). Celje: Pokrajinski muzej, 1999, str. 71–83.
- Ravnikar, Tone in Poles, Rok: Grbi nekaterih pomembnejših rodbin Šaleške doline. *Šaleški razgledi* 12, 1995–1996, str. 65–94.
- Reichert, Carl: *Einst und jetzt. Album. Steiermarks sämtliche interessante Schlösser, Burgruinen, Städte Märkte, Kirchen und Klöster. III. Band.* Graz: Selbstverlag von Carl Reichert, 1865.
- Sapač, Igor: Arhitekturna zgodovina gradu Lemberg. *Kronika* 62, 2014, št. 3 (Iz zgodovine Dobrne), str. 599–664.
- Sapač, Igor: Arhitekturnozgodovinska problematika srednjeveških plemiških dvorov na območju Litijske, Šmartne in Gabrovke. *Kronika* 59, 2011, št. 3 (Iz zgodovine Litijske in okolice), str. 371–410.
- Sapač, Igor: *Freudenberg – Lušperk – Jamnik. Zreški gradovi med včeraj, danes in jutri.* Maribor, Zreče: Univerza v Mariboru; Občina Zreče, 2016.
- Sapač, Igor: Grad Bela Peč/Weissenfels in njegov arhitekturnozgodovinski pomen. *Kronika* 64, 2016, št. 3 (Iz zgodovine Zgornje Gorenjske), str. 353–388.
- Sapač, Igor: Grad in dvorec Ojstrica. Stavbnozgodovinski oris. *Kronika* 65, 2017, št. 3 (Iz zgodovine Spodnje Savinjske doline), str. 293–330.
- Sapač, Igor: Kaj je grad? Problematika terminološke oznake in temeljne definicije. *Kronika* 60, 2012, št. 3 (Iz zgodovine slovenskih gradov), str. 391–412.
- Sapač, Igor: *Razvoj grajske arhitekture na Dolenjskem in v Beli krajini.* Ljubljana, 2003 (Diplomsko delo na Fakulteti za arhitekturo Univerze v Ljubljani).
- Sapač, Igor in Lazarini, Franci: *Arhitektura 19. stoletja na Slovenskem.* Ljubljana: Muzej za arhitekturo in oblikovanje, 2015.
- Schematismus des landtäfflichen und Grossgrund-Besitzes von Steiermark. Nach amtlichen Quellen und direkten Angaben bearbeitet.* Wien: L. Weiss, 1901.
- Schmidt-Snoj, Malina: *Josip Vošnjak.* Ljubljana: Nova revija, 2003.
- Schmutz, Carl: *Historisch topographisches Lexicon von Steiermark. Dritter Theil, N–Se.* Gratz: Andreas Kienreich, 1822.
- Schober, Karl (ur.): *Schöne alte Steiermark. Aus Karl Reicherts Album »Einst und jetzt«.* Band 2. Süd- und Untersteiermark. Graz: Leykam Verlag, 1989.
- Simoniti, Vasko: *Turki so v deželi že. Turški vpadi na slovensko ozemlje v 15. in 16. stoletju.* Celje: Mohorjeva družba, 1990.
- Snoj, Marko: *Etimološki slovar slovenskih zemljepisnih imen.* Ljubljana: Modrijan: Založba ZRC, 2009.
- Sore, Anton: *Velenjska kotlina. Včeraj in danes.* Celje: Občinski ljudski odbor Šoštanj, 1963.
- Stopar, Ivan: Architektursymbolik in mittelalterlichen Höfen Sloweniens. *Simbole des Alltags – Alltag der Symbole. Festschrift für Harry Kühnel zum 65. Geburtstag.* Graz: ADEVA, 1992, str. 147–169.
- Stopar, Ivan: *Arhitektura predromanike in romanike v Sloveniji.* Ljubljana: Slovenska matica, 2017.
- Stopar, Ivan: *Grad in naselje Šalek.* Velenje: Turistično društvo Velenje, 1975.
- Stopar, Ivan: *Gradovi, graščine in dvorci na slovenskem Štajerskem.* Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani, 1982.
- Stopar, Ivan: *Gradovi na Slovenskem.* Ljubljana: Cankarjeva založba, 1986.
- Stopar, Ivan: *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Četrta knjiga. Med Solčavskim in Kobanskim.* Ljubljana: Viharnik, 1993 (Grajske stavbe, 4).
- Stopar, Ivan: *Grajski objekti z območja slovenske Štajerske na Vischerjevem zemljevidu iz leta 1678.* Celje: Kulturna skupnost, 1972.
- Stopar, Ivan: *Razvoj srednjeveške grajske arhitekture na slovenskem Štajerskem.* Ljubljana: Slovenska matica, 1977.
- Stopar, Ivan: *Slovenske vedute med klasicizmom, romantiko in realizmom.* Celje: Pokrajinski muzej, 2018.
- Stopar, Ivan: Šoštanj. *Varstvo spomenikov* 11, 1966 (1967), str. 164.
- Stopar, Ivan: Titovo Velenje. *Varstvo spomenikov* 24, 1982, str. 233.
- Stopar, Ivan: *Za grajskimi zidovi.* Ljubljana: Viharnik, 2007.
- Stopar, Ivan in Premzl, Primož: *Slovenještajerske vedute Carla Reicherta.* Maribor: Umetniški kabinet Primož Premzl, 2015.
- Šalej, Matjaž in Šterbenk, Emil (ur.): *Šmartno ob Paki. Zbornik raziskovalnega tabora ERICA v letih 2001 in 2002.* Velenje: Erico, Inštitut za ekološke raziskave, 2003.
- Šumi, Nace: *Arhitektura 18. stoletja na Slovenskem. Obdobje zrelega baroka.* Katalog razstave. Ljubljana: Arhitekturni muzej, 2007.
- Šumi, Nace: *Naselbinska kultura na Slovenskem. Urbana naselja.* Ljubljana: Viharnik, 1994.
- Tscherne, Werner: *Alt-Eibiswald. Eine Geschichte der alten Bürgerhäuser und ihrer Bewohner.* Eibiswald: Lerchhaus-Verlag, 2000.
- Tscherne, Werner: *Von Ybanswalde zu Eibiswald. Die Chronik der Marktgemeinde.* Eibiswald: Verlag Lerchhaus, 1995.
- Valentinitsch, Helfried: Willkür und Widerstand. Die wirtschaftliche und rechtliche Lage der Untertanen der untersteirischen Herrschaft Schönstein in der früher Neuzeit. *Grafenauerjev zbornik.* Ljubljana: ZRC SAZU, 1996, str. 469–482.
- Vidmar Čeru, David: Kratek oris zgodovine Šoštanja v zgodnjem novem veku. *Šaleški razgledi* 16, 2018–2019, str. 9–36.
- Vischer, Georg Matthäus: *Topographia Ducatus Stiriae.* Faksimilirana izdaja s spremno besedo Ivana Stoparja. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1971.
- Vischer, Georg Matthäus: *Topographia Ducatus Sti-*

- riae. Izbor. Faksimilirana izdaja listov s slovenskimi motivi. Zbrala Ivan Stopar in Primož Premzl. Maribor: Umetniški kabinet Primož Premzl, 2006.*
- Voje, Ignacij: *Slovenci pod pritiskom turškega nasilja*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1996.
- Vošnjak, Josip: *Moj rojstni kraj*. *Slovan* 2, 1904, št. 2, str. 43–45.
- Vošnjak, Josip: *Spomini*. Prvi zvezek, prvi in drugi del 1840 do 1867. l. Ljubljana: Slovenska matica, 1905.
- Vošnjak, Josip: *Spomini*. Ljubljana: Slovenska matica, 1982.
- Vrbič, Vlado (ur.): *Velenje, Šoštanj, Šmartno ob Paki. Turistični vodnik*. Velenje: Studio Rebernik, 1996.
- Wiessner, Hermann in Seebach, Gerhard: *Burgen und Schlösser in Kärnten. Wolfsberg, Friesach, St. Veit. 2. erweiterte Auflage*. Wien: Birken, 1977.
- Zadnikar, Marijan: *Dvojno odkritje v Šoštanju. Varstvo spomenikov* 4, 1951–1952 (1953), str. 26–29.
- Zadnikar, Marijan: *Romanika v Sloveniji, Tipologija in morfologija sakralne arhitekture*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1982.
- Zadnikar, Marijan: *Šoštanj. Varstvo spomenikov* 6, 1955–1957 (1959), str. 117–119.
- Zimmermann, Peter: *Gradovi Šaleške doline pri Gaddoli in Pircheggerju. Šaleški gradovi viteza Gaddolle*. Velenje: Knjižnica, 2015, str. 201–253.

S U M M A R Y

A castle and two manors in Šoštanj. A description of architectural history

The contribution discusses the so far largely neglected architectural historical significance of the medieval Šoštanj (Schönstein) Castle, the no longer extant homonymous early modern manor, and Turn Manor in Šoštanj. The history and the architectural development of the three buildings are closely intertwined. The medieval castle was constructed on the hillside overlooking the Paka Valley in the second half of the twelfth century and then expanded and added a tall tower by the early thirteenth century. Between the thirteenth century and the first half of the fifteenth century, the castle underwent several

restorations and further expansions. During that period, it supposedly served as a residence to Catherine, Countess of Cilli, the widow of Hermann I of Cilli. About 1438, the building was demolished in a feud between the Counts of Cilli and the Habsburgs, after which it was never restored again. During the Ottoman incursions, a smaller building was erected in its location—most probably an observatory that was abandoned before 1681. Having been used as a quarry for centuries, the remains of the castle were partially rehabilitated in 1998.

In the second half of the thirteenth century and the fourteenth century, respectively, a tower house was built to serve the castle at the foot of the Šoštanj Castle hill. Both were subsequently transformed into early modern Šoštanj manors.

In the sixteenth century, the lower situated tower house grew into a Renaissance-style Šoštanj Manor. During the seventeenth century and until about 1681, it was gradually renovated, rebuilt, and expanded into a fairly large complex comprising the main residential building, outbuildings, a chapel, an enclosed garden with a pavilion, and a separate granary. The manor was expanded to its largest size by the noble family of the Counts of Schrattenbach. In 1734, however, when in the hands of Maria Karolina Countess of Thurn-Valsassina, it was destroyed by a fire, after which it was never restored again, and its remains were removed. During the nineteenth century, a number of market-town houses were built in its former location and several blocks of flats were constructed on the site of its former garden in the second half of the twentieth century.

The higher situated tower house in Šoštanj was most likely constructed in the second half of the thirteenth century and added the larger granary building of Šoštanj Manor in the seventeenth century. After Šoštanj Manor was razed by the fire in 1734, the tower house and the granary were converted into a provisional centre of the Šoštanj seignior and given the character of a noble residence or, more accurately, a modest Baroque-style manor. The manor obtained its characteristic name Turn after the former tower house. In the nineteenth century, Joseph Mayer, its owner at the time, renovated and expanded it, and in 1920, the manor was converted into a housing estate to accommodate the workers of the Šoštanj Leather Factory. It retained this function after the Second World War as well as after 1997, when it underwent an overall post-fire restoration.

ISSN 0023-4923 (tiskana izdaja)
ISSN 2670-6865 (spletna izdaja)